МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Інженерно-енергетичний факультет

Кафедра методики професійного навчання

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН

конспект лекцій

для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти ОПП «Професійна освіта (Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології)» спеціальності А5 «Професійна освіта (Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології)» денної та заочної форм здобуття вищої освіти

Миколаїв
2026

УДК 378.12:159.923
М54

Друкується за рішенням науково-методичної комісії інженерно-енергетичного факультету Миколаївського національного аграрного університету від 22. 09. 2026 р., протокол № 01

Укладач:

Короленко В.Л. – канд. пед. наук, старший викладач кафедри методики професійного навчання, Миколаївського національного аграрного університету

Рецензенти:

Горбунова К. М. – зав. кафедри методики професійного навчання, канд. пед. наук, доцент кафедри методики професійного навчання, Миколаївський національний аграрний університет;

Білюк О. Г. – кандидатка педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Навчально-наукового педагогічного інституту імені В.О. Сухомлинського Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова.

© Миколаївський національний аграрний університет, 2026

ЗМІСТ

		Стор.
	Вступ	4
1.	Тема №1. **Концептуальні засади функціонування системи вищої освіти**	7
2.	Тема №2. **Система вищої освіти в Україні**	13
3.	Тема №3. **Загальні основи методики викладання**	21
4.	Тема №4. **Викладач вищого навчального закладу як організатор навчально-виховного процесу**	39
5.	Тема №5. **Психолого-педагогічні засади професійної діяльності викладача закладу вищої освіти**	43
6.	Тема №6. **Методики викладання навчальних дисциплін на організаційних формах навчання у вищий школі**	48
7.	Тема №7. **Методика проведення лабораторних та практичних занять**	53
8.	Тема №8. **Психологія особистості та діяльності викладача ЗВО**	66
	Список рекомендованої літератури	75

ВСТУП

Вивчення дисципліни «Методика викладання спеціальних дисциплін» має важливе значення у професійній підготовці майбутніх фахівців, оскільки спрямоване на формування педагогічної компетентності, необхідної для здійснення ефективної викладацької діяльності у закладах професійної та фахової передвищої освіти. Особливого значення ця дисципліна набуває для майбутніх педагогів професійного навчання, діяльність яких передбачає поєднання ґрунтовних фахових знань із володінням сучасними методами, формами та технологіями організації освітнього процесу.

Сучасна система професійної освіти потребує педагогічних працівників, здатних забезпечувати якісне засвоєння здобувачами освіти спеціальних знань, формувати професійні вміння та навички, розвивати самостійність, творче мислення і готовність до практичної діяльності. У зв'язку з цим важливим завданням викладача є не лише передавання професійної інформації, а й створення відповідних педагогічних умов для формування професійної компетентності майбутніх фахівців.

Розв'язання сучасних завдань професійної освіти потребує оволодіння ефективними методами навчання, сучасними педагогічними технологіями, засобами цифровізації освітнього процесу та інноваційними підходами до викладання спеціальних дисциплін. Успішна педагогічна діяльність неможлива без розуміння закономірностей навчання, знання принципів дидактики, правильного визначення змісту навчального матеріалу, раціонального вибору методів і форм проведення занять, а також урахування індивідуальних особливостей здобувачів освіти.

Дисципліна спрямована на формування у майбутніх педагогів професійного навчання цілісного уявлення про теоретичні та практичні засади викладання спеціальних дисциплін, особливості організації освітнього процесу, методику проведення різних видів навчальних занять, контроль і оцінювання результатів навчальної діяльності здобувачів освіти.

Метою вивчення дисципліни «Методика викладання спеціальних дисциплін» є формування у здобувачів вищої освіти системи теоретичних знань і практичних умінь щодо організації та здійснення освітнього процесу під час викладання спеціальних дисциплін, оволодіння сучасними методами, формами, засобами і технологіями навчання, розвиток педагогічної майстерності та готовності до професійної викладацької діяльності.

Основними завданнями дисципліни є:

- ознайомлення з теоретичними та методологічними основами методики викладання спеціальних дисциплін;
- засвоєння закономірностей, принципів і змісту професійного навчання;
- вивчення сучасних методів, форм і засобів організації освітнього процесу;
- формування вмінь планувати, організовувати та проводити навчальні заняття зі спеціальних дисциплін;
- оволодіння методикою підготовки навчально-методичного забезпечення дисциплін;
- вивчення сучасних педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій навчання;
- формування навичок контролю, оцінювання та аналізу результатів навчальної діяльності здобувачів освіти;

- розвиток творчого підходу до розв'язання педагогічних завдань і вдосконалення професійної

За результатами вивчення дисципліни здобувачі вищої освіти повинні знати:

- предмет, мету, завдання та основні категорії методики викладання спеціальних дисциплін;
- теоретичні та методологічні засади організації професійного навчання;
- основні принципи, закономірності та дидактичні вимоги до викладання спеціальних дисциплін;
- особливості формування змісту професійної освіти та структуру навчально-методичного забезпечення дисциплін;
- основні форми організації освітнього процесу та особливості проведення лекційних, практичних і лабораторних занять;
- сучасні методи, засоби та технології навчання;
- особливості використання інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій в освітньому процесі;
- методику планування та підготовки навчальних занять;
- основні підходи до контролю, перевірки й оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти;
- сучасні тенденції розвитку професійної освіти та інноваційні підходи до викладання спеціальних дисциплін.

Уміти:

- використовувати понятійно-категоріальний апарат методики викладання спеціальних дисциплін;
- аналізувати зміст і структуру навчальних програм та освітніх компонентів;
- визначати цілі, завдання та очікувані результати навчання;
- здійснювати відбір і систематизацію навчального матеріалу відповідно до змісту спеціальних дисциплін;
- розробляти плани та методичне забезпечення лекційних, практичних і лабораторних занять;
- обирати доцільні методи, форми та засоби навчання з урахуванням змісту дисципліни й особливостей здобувачів освіти;
- застосовувати сучасні педагогічні технології та цифрові інструменти в освітньому процесі;
- організовувати самостійну навчальну діяльність здобувачів освіти;
- використовувати різні форми та методи контролю й оцінювання результатів навчання;
- аналізувати ефективність проведених занять і визначати шляхи вдосконалення власної педагогічної діяльності;
- застосовувати набуті знання та вміння для розв'язання практичних педагогічних завдань у сфері професійної освіти.

Зміст дисципліни складається із двох змістових модулів.

У **першому змістовому модулі** розглядаються теоретичні та методологічні основи методики викладання спеціальних дисциплін, основні закономірності, принципи та зміст професійного навчання, особливості планування й організації освітнього процесу, форми проведення навчальних занять та методичні засади підготовки викладача до педагогічної діяльності.

У **другому змістовому модулі** розкриваються особливості застосування сучасних методів, засобів і технологій навчання спеціальних дисциплін, використання інформаційно-комунікаційних технологій, організації самостійної роботи здобувачів освіти, контролю та оцінювання результатів навчання, а також упровадження інноваційних підходів у професійну освіту.

За результатами вивчення дисципліни здобувачі вищої освіти повинні знати:

- предмет, мету, завдання та основні категорії методики викладання спеціальних дисциплін;
- теоретичні та методологічні засади організації професійного навчання;
- основні принципи, закономірності та дидактичні вимоги до викладання спеціальних дисциплін;
- особливості формування змісту професійної освіти та структуру навчально-методичного забезпечення дисциплін;
- основні форми організації освітнього процесу та особливості проведення лекційних, практичних і лабораторних занять;
- сучасні методи, засоби та технології навчання;
- особливості використання інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій в освітньому процесі;
- методику планування та підготовки навчальних занять;
- основні підходи до контролю, перевірки й оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти;
- сучасні тенденції розвитку професійної освіти та інноваційні підходи до викладання спеціальних дисциплін.

Уміти:

- використовувати понятійно-категоріальний апарат методики викладання спеціальних дисциплін;
- аналізувати зміст і структуру навчальних програм та освітніх компонентів;
- визначати цілі, завдання та очікувані результати навчання;
- здійснювати відбір і систематизацію навчального матеріалу відповідно до змісту спеціальних дисциплін;
- розробляти плани та методичне забезпечення лекційних, практичних і лабораторних занять;
- обирати доцільні методи, форми та засоби навчання з урахуванням змісту дисципліни й особливостей здобувачів освіти;
- застосовувати сучасні педагогічні технології та цифрові інструменти в освітньому процесі;
- організовувати самостійну навчальну діяльність здобувачів освіти;
- використовувати різні форми та методи контролю й оцінювання результатів навчання;
- аналізувати ефективність проведених занять і визначати шляхи вдосконалення власної педагогічної діяльності;
- застосовувати набуті знання та вміння для розв'язання практичних педагогічних завдань у сфері професійної освіти.

Змістові модулі

Зміст дисципліни складається із двох змістових модулів.

У **першому змістовому модулі** розглядаються теоретичні та методологічні основи методики викладання спеціальних дисциплін, основні закономірності, принципи та зміст

професійного навчання, особливості планування й організації освітнього процесу, форми проведення навчальних занять та методичні засади підготовки викладача до педагогічної діяльності.

У **другому змістовому модулі** розкриваються особливості застосування сучасних методів, засобів і технологій навчання спеціальних дисциплін, використання інформаційно-комунікаційних технологій, організації самостійної роботи здобувачів освіти, контролю та оцінювання результатів навчання, а також упровадження інноваційних підходів у професійну освіту.

Тема №1. **Концептуальні засади функціонування системи вищої освіти**

ПЛАН

1. Поняття вищої освіти, її мета, завдання, структура.

2. Освітні та освітньо-кваліфікаційні рівні вищої освіти. Рівні акредитації та типи вищих навчальних закладів.

3. Принципи побудови системи вищої освіти в Україні.

4. Вплив суспільних стереотипів та особистісних установок на зміни в системі освіти. Освіта як система. Освіта як процес. Освіта як результат.

1. Поняття вищої освіти, її мета, завдання, структура

В Україні, як і в інших розвинених країнах світу, вища освіта визнана однією із провідних галузей розвитку суспільства. Стратегічні напрями розвитку вищої освіти визначені Конституцією України, Законами України "Про освіту", "Про вищу освіту", Національною доктриною розвитку освіти, указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України.

Вища освіта – це рівень освіти, який здобувається особою у вищому навчальному закладі в результаті послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання, який ґрунтується на повній загальній середній освіті й завершується здобуттям певної кваліфікації за підсумками державної атестації.

Вища освіта спрямована на забезпечення фундаментальної наукової, загальнокультурної, практичної підготовки фахівців, які мають визначати темпи і рівень науково-технічного, економічного та соціально-культурного

прогресу, формування інтелектуального потенціалу нації на всебічний розвиток особистості як найвищої цінності суспільства. Вона має стати могутнім фактором розвитку духовної культури українського народу, відтворення продуктивних сил України.

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями.

Основною метою діяльності вищого навчального закладу є забезпечення умов, необхідних для отримання особою вищої освіти, підготовка фахівців для потреб України.

***Головними завданнями вищого навчального закладу є*:**

– здійснення освітньої діяльності певного напряму, яка забезпечує підготовку фахівців відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів і відповідає стандартам вищої

освіти;

– здійснення наукової і науково-технічної (для вищих навчальних закладів третього і четвертого рівнів акредитації), творчої, мистецької, культурно-виховної, спортивної та оздоровчої діяльності;

– забезпечення виконання державного замовлення та угод на підготовку фахівців з вищою освітою;

– здійснення підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів та їх атестація в акредитованих вищих навчальних закладах третього та четвертого рівнів акредитації;

– вивчення попиту на окремі спеціальності на ринку праці і сприяння працевлаштуванню випускників;

– забезпечення культурного і духовного розвитку особистості, виховання осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах, в дусі українського патріотизму і поваги до Конституції України;

– підвищення освітньо-культурного рівня громадян.

Система вищої освіти – це сукупність вищих закладів освіти, які забезпечують фундаментальну наукову, професійну і практичну підготовку, здобуття випускниками освітньо-кваліфікаційних рівнів, удосконалення наукової та професійної підготовки, перепідготовку та підвищення кваліфікації.

Основним компонентом структури системи вищої освіти є вищий навчальний заклад.

Вищий навчальний заклад – освітній, освітньо-науковий заклад, який заснований і діє відповідно до законодавства про освіту, реалізує згідно з наданою ліцензією освітньо-професійні програми вищої освіти за певними освітніми та освітньо-кваліфікаційними рівнями, забезпечує навчання, виховання та професійну підготовку громадян відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей та нормативних вимог у галузі вищої освіти, а також здійснює наукову і науково-технічну діяльність.

У структурі системи вищої освіти виокремлюють:

– державний вищий навчальний заклад, що фінансується з державного бюджету і підпорядковується відповідному центральному органу виконавчої влади;

– вищі навчальні заклади комунальної форми власності, засновані місцевими органами влади, що фінансуються з місцевого бюджету і підпорядковані місцевим органам влади;

– вищі навчальні заклади приватної форми власності, засновані на приватній власності і підпорядковані власникові.

До структури вищої освіти входять *освітні й освітньо-кваліфікаційні рівні:*

До освітніх рівнів відносяться:

Неповна вища освіта – освітній рівень вищої освіти особи, що є достатнім для здобуття нею кваліфікацій за освітньо-кваліфікаційним рівнем *молодшого спеціаліста.*

Базова вища освіта – освітній рівень вищої освіти особи, що є достатнім для здобуття нею кваліфікацій за освітньо-кваліфікаційним рівнем *бакалавра.*

Повна вища освіта – освітній рівень вищої освіти особи, що є достатнім для здобуття нею кваліфікацій за освітньо-кваліфікаційним рівнем *спеціаліста або магістра.*

Післядипломна освіта – спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення і оновлення її професійних знань, умінь та навичок на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду. Післядипломна освіта здійснюється ВНЗ післядипломної освіти.

2. Освітні та освітньо-кваліфікаційні рівні вищої освіти. Рівні акредитації та типи вищих навчальних закладів

До освітньо-кваліфікаційних рівнів належать:

Молодший спеціаліст – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі повної загальної середньої освіти здобула неповну вищу освіту, спеціальні уміння та знання, достатні для здійснення виробничих функцій певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності.

Бакалавр – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі повної загальної середньої освіти здобула базову вищу освіту, фундаментальні і спеціальні уміння та знання щодо узагальненого об'єкта праці (діяльності), достатні для виконання завдань та обов'язків (робіт) певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності.

Підготовка фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра може здійснюватися на основі освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста.

Спеціаліст – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра здобула повну вищу освіту, спеціальні уміння та знання, достатні для виконання завдань та обов'язків (робіт) певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності.

Магістр – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра здобула повну вищу освіту, спеціальні уміння та знання, достатні для виконання професійних завдань та обов'язків (робіт) інноваційного характеру певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності.

Підготовка фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня магістра може здійснюватися на основі освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста.

Зміст вищої освіти – обумовлена цілями та потребами суспільства система знань, умінь і навичок, професійних, світоглядних і громадянських якостей, що має бути сформована в процесі навчання з урахуванням перспектив розвитку суспільства, науки, техніки, технологій, культури та мистецтва.

У відповідності зі способами реалізації освітньо-професійних програм, в освітньому середовищі України діють вищі навчальні заклади I – IV рівнів акредитації: (рівень акредитації – рівень спроможності ВНЗ проводити освітню діяльність, пов'язану із здобуттям вищої освіти та кваліфікації):

– вищі навчальні заклади *I рівня акредитації* (технікум, училище), що готують фахівців на основі повної загальної середньої освіти (із присвоєнням кваліфікації молодшого спеціаліста); або на основі базової загальної середньої освіти (із присвоєнням кваліфікації молодшого спеціаліста з одночасним одержанням повної загальної середньої освіти);

– вищі навчальні заклади *II рівня акредитації* (коледжі та інші прирівняні до них за результатами акредитації вищі навчальні заклади), що готують фахівців на основі повної загальної середньої освіти із присвоєнням кваліфікації молодшого спеціаліста або бакалавра;

– вищі навчальні заклади *III рівня акредитації* (академії, інститути та інші прирівняні до них за результатами акредитації вищі навчальні заклади), що готують фахівців на основі повної загальної середньої освіти із присвоєнням кваліфікації

бакалавра або спеціаліста;

– вищі навчальні заклади *IV рівня акредитації* (університети або інші прирівняні до них за результатами акредитації вищі навчальні заклади), що готують на основі повної загальної середньої освіти бакалаврів, спеціалістів, магістрів, а також на основі повної вищої освіти у встановленому порядку готують кандидатів і докторів наук (мають аспірантуру і докторантуру).

В Україні функціонують такі **типи вищих навчальних закладів**:

1. **Університет** – багатопрофільний вищий навчальний заклад четвертого рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації широкого спектра природничих, гуманітарних, технічних, економічних та інших напрямів науки, техніки, культури і мистецтв, проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, відповідний рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення, сприяє поширенню наукових знань та здійснює культурно-просвітницьку діяльність.

Можуть створюватися класичні та профільні (технічні, технологічні, економічні, педагогічні, медичні, аграрні, мистецькі, культурологічні тощо) університети.

2. **Академія** – вищий навчальний заклад четвертого рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у певній галузі науки, виробництва, освіти, культури і мистецтва, проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром у сфері своєї діяльності і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

3. **Інститут** – вищий навчальний заклад третього або четвертого рівня акредитації або структурний підрозділ університету, академії, який провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у певній галузі науки, виробництва, освіти, культури і мистецтва, проводить наукову, науково-методичну та науково-виробничу діяльність і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

4. **Консерваторія** (музична академія) – вищий навчальний заклад третього або четвертого рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у галузі культури і мистецтва – музичних виконавців, композиторів, музикознавців, викладачів музичних дисциплін, проводить наукові дослідження, є провідним центром у сфері своєї діяльності і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

5. **Коледж** – вищий навчальний заклад другого рівня акредитації або структурний підрозділ вищого навчального закладу третього або четвертого рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у споріднених напрямах підготовки (якщо є структурним підрозділом вищого навчального закладу третього або четвертого рівня акредитації або входить до навчального чи навчально-науково-виробничого комплексу) або за кількома спорідненими спеціальностями і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

6. **Технікум** (училище) – вищий навчальний заклад першого рівня акредитації або структурний підрозділ вищого навчального закладу третього або четвертого рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації за кількома спорідненими спеціальностями, і має відповідний

рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

3. Принципи побудови системи вищої освіти в Україні

Відповідно до Закону України "Про освіту" (ст.6) система вищої освіти України ґрунтується на **таких принципах:**

1. Доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою. Цей принцип передбачає вільний вибір громадянами будь-якого типу вищого навчального закладу на рівних умовах та правах на навчання чоловіків і жінок. Реалізується він через можливість безплатного навчання в усіх типах державних навчальних закладів, забезпечення студентів стипендією.

2. Рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку. Навчальні плани вищих закладів освіти охоплюють цикли предметів, які передбачають не лише належну професійну підготовку майбутніх фахівців певного профілю, а й їх всебічний розвиток. З метою інтенсивного розвитку здібностей і талантів передбачено предмети, які студенти можуть обирати самостійно. На це спрямовані й різні форми позанавчальної виховної роботи.

3. Гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей. Навчально-виховний процес має орієнтуватися на зміцнення єдності народу, людини і держави. Водночас процес навчання і виховання повинен сприяти самопізнанню й самореалізації кожного індивіда, вибору ним шляху до здійснення мети – особистої і загальнонародної. Педагоги й студенти є повноправними суб'єктами системи освіти. Кожен з них може брати участь у розв'язанні проблем навчально-виховного процесу в межах своєї компетенції, має право вибору навчального закладу та індивідуальних форм досягнення мети.

4. Органічний зв'язок освіти з національними історією, культурою, традиціями. Цей принцип реалізується через національну спрямованість виховання. Він передбачає необхідність оволодіння історією і культурою народу, рідною мовою, а також прищеплення шанобливого ставлення до національно-етнічної обрядовості всіх народів, що населяють Україну.

5. Незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій. Реалізація цього принципу забезпечується конституційною вимогою про недопустимість втручання у навчально-виховний процес закладу освіти політичних, громадських і релігійних об'єднань.

6. Науковий, світський характер освіти. В українському вищому навчальному закладі навчання має світський характер, тобто у навчальних закладах не викладають релігійних предметів. На всіх етапах навчання і виховання студенти здобувають наукові знання про природу, суспільство, науку, культуру, формуючи на їх основі науковий світогляд, моральні, правові, естетичні та інші цінності.

7. Інтеграція з наукою і виробництвом. Цей принцип передбачає вивчення наукових здобутків, постійне вдосконалення освіти на основі найновіших досягнень науки, техніки, культури, посилення світоглядних функцій навчання. Поєднання освіти з виробництвом має не лише виховний ефект, а й економічний, оскільки є засобом всебічного розвитку особистості молодої людини.

8. Взаємозв'язок із наукою інших країн. Освіта в нашій державі будується на інтенсивному використанні досягнень світової науки щодо вдосконалення змісту і технології навчання, підготовки висококваліфікованих спеціалістів. Важливими її завданнями є організація спільних досліджень з іноземними науковцями, виведення

української науки на міжнародний рівень.

9. Гнучкість і прогностичність системи освіти. Цей принцип передбачає варіативність, саморегуляцію і безперервне оновлення національної освіти, її адаптацію до нових вимог розвитку нашого суспільства.

10. Єдність і наступність системи освіти. Українська система вищої освіти побудована на принципі послідовності та наступності навчання в усіх ланках і має єдину мету – підготовку висококваліфікованого спеціаліста. Єдність мети освіти забезпечує внутрішню єдність структури й організаційних основ системи освіти.

11. Безперервність і різноманітність системи освіти. Безперервність освіти реалізується шляхом узгодження змісту й координації навчально-виховної діяльності на різних ступенях освіти, що функціонують як продовження попередніх та передбачають підготовку студентів до можливого переходу на наступні ступені.

12. Поєднання державного управління і громадського самоврядування в освіті. Цей принцип полягає у розподілі функцій в управлінні освітою між державними органами та органами самоврядування.

Формування й реалізація принципів побудови освіти в Україні ґрунтується на загальнолюдських цінностях, основоположних засадах організації освітньої діяльності загалом, традиціях вітчизняної вищої школи, врахуванні головних завдань, які освіті необхідно розв'язувати на сучасному етапі.

4. Вплив суспільних стереотипів та особистісних установок на зміни в системі освіти. Освіта як система. Освіта як процес. Освіта як результат.

Освіта має побудову образу "Я" за образом культури, її відтворення і розвитку, розглядається в трьох взаємопов'язаних аспектах: як освітня система, освітній процес і результат цього процесу.

Освіта як система. Освіта – це соціальний інститут, покликаний відтворювати культуру шляхом постійної передачі соціально значимого досвіду попередніх поколінь наступним. Стосовно індивідуального розвитку такий процес трактується як становлення особистості відповідно до генетичної та соціальної програми.

Освіта є складною системою. Вона характеризується метою виховання, змістом, структуральними навчальними планами і програмами, які успадковують попередні рівні освіти та прогнозують наступні. Системоутворюючим компонентом освітньої системи є мета, тобто відповідь на питання: яку людину вимагає та чекає суспільство на даному етапі його історичного розвитку.

Освіта як система розглядається в трьох вимірах, якими є:

1. Соціальний масштаб розгляду: освіта в світі, освіта у певній країні, суспільстві, регіоні, навчальному закладі, установі та ін. Сюди віднесено також систему державної, приватної, суспільної, клерикальної (церковної, духовної) тощо освіти.

2. Ступінь освіти: дошкільне виховання; загальна середня освіта з її внутрішньою градацією на початкову, основну, повну; професійна освіта, вища освіта з різними рівнями: бакалавратом, магістратурою; післядипломна освіта: підвищення кваліфікації, аспірантура, докторантура.

3. Профіль освіти: загальна, спеціальна (математична, гуманітарна, природничо-наукова тощо). Педагогічний процес проходить у певних **організаційних формах** (індивідуальних, групових, колективних) із залученням самих різноманітних **засобів освіти** – навчадбних і методичних текстів, наочних посібників, комп'ютерів з

відповідним технічним та програмно-педагогічним забезпеченням, технічних аудіо-і відеозасобів, апаратури дистанційного (телекомунікаційного) навчання і т.п.

Освіта як процес. Освіта за самою своєю суттю – це процес. Процес руху від мети до результату, процес суб'єктно-об'єктного та суб'єктно-суб'єктної взаємодії педагогів зі студентами, коли останній є здебільшого слухач активний, глибоко і всебічно приймає участь у процесі навчання та самонавчання, виховання і самовиховання, розвитку і саморозвитку перетворюється з досить пасивного об'єкта діяльності педагога в повноправного співучасника, іншими словами, на суб'єкта педагогічної взаємодії. Причому взаємодія (спілкування, комунікації) не тільки педагога зі студентами, але й студентів один з одним.

Функціонування і розвиток освітньої системи здійснюється в освітньому процесі навчання і виховання людини, конкретніше – у педагогічному процесі.

Розгляд освіти як процесу передбачає розмежування двох його сторін – діяльності педагога і діяльності вихованця. З боку педагога освітній процес є єдністю навчання і виховання, з боку учня – засвоєнням знань, практичних дій, виконанням навчальних, дослідницько-перетворюючих, пізнавальних завдань, а також особистісних та комунікативних тренінгів. Освіта як процес не припиняється до кінця свідомого життя людини. Вона безперервно видозмінюється за цілями, змістом, формами, методами.

Освіта як результат розглядається в двох аспектах: у плані результату системи, фіксованого у формі стандарту і в плані самої людини, яка пройшла навчання у певній освітній системі.

У другому плані результатом освіти є сама людина, її досвід як сукупність сформованих особистісних якостей, знань та умінь, що дозволяє їй адекватно діяти в динамічних умовах життя. Результатом освіти цього плану є освіченість.

Три якості – широкі знання, звичка мислити й благородність почуттів – необхідні для того, щоб людина була освіченою в повному розумінні слова. У кого мало знань, той невіглас; у кого розум не звик мислити, той брутальний чи тупоголовий; у кого немає благородних почуттів, той є дурнем. (М.Г. Чернишевський).

Отже, освіта як суспільно організований, нормований і цілісний процес засвоєння культури є, насамперед, процесом виховально-освітнім. Саме тому він покликаний реалізувати мету виховання, визначену сучасним українським суспільством.

Тема №2. **Система вищої освіти в Україні**

ПЛАН

5. Демократизація як освітній принцип. Суспільна значущість демократизації навчального процесу.

6. Болонський процес як засіб інтеграції й демократизації вищої освіти.

7. Філософські аспекти демократизації українського виховання.

8. Самовиховання – якісно новий рівень у розвитку особистості.

1. Демократизація як освітній принцип. Суспільна значущість демократизації навчального процесу.

За сучасних умов реформування вищої школи в Україні провідним принципом є ***принцип демократизації***. Цей принцип знайшов своє закріплення як у Законі України "Про освіту" (1996), так і у Державній національній програмі "Освіта" (Україна XXI

століття).

Основні складові ***принципу демократизації***:

- децентралізація;
- регіоналізація в управлінні освітою;
- автономізація навчально-виховних закладів у вирішенні основних питань діяльності;
- поширення альтернативних (приватних) навчально-виховних закладів;
- перехід до державно-громадської системи управління освітою (участь батьків, громадськості, церкви);
- співробітництво "учитель – учень", "викладач-студент" у навчально-виховному процесі;
- оновлення змісту навчання, підвищення його освітніх, розвивальних і виховних функцій;
- удосконалення методів та форм організації навчання;
- розробка й впровадження інновацій у сфері перевірки, оцінки і контролю знань;
- удосконалення педагогічної майстерності педагога;
- утвердження нового педагогічного мислення та демократичних засад навчання.

Необхідно розрізняти кілька ключових ***структурних аспектів демократизації освіти.*** Це *демократизація управління освітою* – і *демократизація навчально-виховного процесу*. З іншого боку, це демократизація управління освітньою галуззю – і демократизація управління окремим навчальним закладом. Це також демократизація змісту освіти – і посилення демократичності її структури і форм.

На рівні управління освітньою галуззю ключові чинники демократизації виражені в таких твердженнях:

–вплив загальносвітових тенденцій глобалізації на національну систему освіти;

–вплив демократизації українського суспільства на систему освіти;

–визнання прав усіх етнічних спільнот на збереження і розвиток своєї самобутності і культури в сучасній освіті;

–відповідність підготовки фахівців інтересам перш за все регіону, а вже потім держави;

–деполітизованість сучасної освіти;

–університетська автономія (надання університетам більшої незалежності з боку держави у вирішенні питань);

–вплив приєднання української системи вищої освіти до Болонського процесу на процес демократизації освіти.

Серед тенденцій останнього десятиліття можна виявити низку головних, які найбільш сильно впливають на процеси демократизації освітньої галузі в Україні. Основними з них є:

1) отримана можливість навчатись одночасно у кількох вищих навчальних закладах;

2) перехід вищих начальних закладів до ринкових відносин, наявність конкуренції між ними, яка сприяє підвищенню якості навчання і виховання студентів;

3) впровадження дистанційних форм навчання;

4) різноманітність освітніх закладів, з яких учні або студенти можуть обирати, де їм отримати освіту.

Менш впливовими є такі фактори, які стали доступними в останнє десятиліття чи

близько того:

1) кредитування навчання молоді;

2) перепідготовка кадрів та підвищення кваліфікації за допомогою другої вищої освіти;

3) соціальна корекція безробітних та ін.

На рівні управління окремим навчальним закладом ключовими чинниками є наступні:

– вплив дисциплін за вибором студентів на процес демократизації освіти;

–вплив можливості обирати індивідуальний графік відвідування занять на процес демократизації освіти;

–вплив інноваційних методик проведення занять на процес демократизації освіти;

–планування роботи закладами освіти, вирішення питань навчально-виховної, методичної, економічної, фінансово-господарської діяльності;

–доцільність введення більшої кількості годин консультацій, індивідуальної роботи викладача зі студентами як альтернативного варіанту традиційним колективним формам навчання, лекціям та семінарським заняттям;

–агенти і способи впровадження громадянської освіти.

Певним протиставленням є ***демократизація навчально-виховного процесу*** (протиставленням – тому, що окреслені засоби демократизації управління відносять до менеджменту освіти, а демократизація самого навчання – до педагогічної галузі).

Демократизація навчання – це впровадження демократичних засад у спільну діяльність учителя та учнів на уроці. Вона докорінно змінює взаємовідносини між учителем та учнями, тобто змінює традиційну систему “суб’єкт-об’єктних” відносин на “суб’єкт-суб’єктні”.

Демократизація навчання передбачає формування демократичного стилю спілкування вчителя з учнями, який забезпечує учням максимальну самостійність (ставити мету та завдання навчання, шукати шляхи їх досягнення, вибирати зміст, форми, методи та засоби навчання, виробляти уміння та навички систематизувати і узагальнювати навчальну інформацію, робити висновки, оцінювати та коригувати результативність навчально-пізнавальної діяльності).

Роль учителя при цьому зводиться до заохочення ініціативи учнів, створення доброзичливого мікроклімату, де панують пропозиції, поради, прохання, повага до думки та переконань інших. Демократизація навчально-виховного процесу реалізується в процесі навчання за допомогою різних форм і методів. Серед них важливе місце посідають: рольова гра, диспут, змагання, тобто такі форми і методи, які максимально сприяють формуванню самостійності учнів, їх самовираженню та самоутвердженню.

Використання вчителем зазначеного широкого спектру методів навчання реально забезпечує доступність знань для широкого кола учнів різного рівня успішності і можливості народження інноваційних ідей, а отже, реально розширює сферу демократизму в школі.

Корисною формою розвитку самостійності та демократичності учнів є залучення їх до оцінювання навчальної діяльності учнів класу та її результативності.

Це сприяє формуванню в учнів почуття такту, міри, об’єктивності, умінь доводити, переконувати, спілкуватися. Потребують перегляду й такі форми активізації діяльності учнів на уроці як виконання ними ролі консультанта, помічника вчителя, лаборанта, кінодемонстратора. Певна частина вчителів залучає учнів до перевірки стану виконання домашніх завдань, зошитів, щоденників, письмових практичних та лабораторних робіт,

до обговорення та аналізу підсумкових оцінок з навчальних предметів, поведінки учнів у різних ситуаціях – особливо при тих чи інших змінах у колективі, їх громадської активності та громадянської позиції.

2. Болонський процес як засіб інтеграції та демократизації вищої освіти упродовж останнього десятиріччя наполегливо наближається до європейських стандартів.

Процес об'єднання Європи, його поширення на Схід і країни Прибалтії супроводжується формуванням спільного освітнього і наукового простору, розробкою єдиних критеріїв і стандартів у цій сфері в масштабах усього континенту. Україна зробила важливий крок, приєднавшись до Болонської декларації на конференції міністрів європейських країн (м. Берген, Норвегія, 19 травня 2005 р.).

Основна ідея цього документу – двоступенева структура вищої освіти, використання системи кредитів ЄСТS, міжнародне визнання бакалавра як рівня вищої освіти, що надає особі кваліфікацію та право продовжувати навчання за програмами магістра в інших європейських країнах.

Важливо зазначити, що **метою Болонського процесу є:**

1) підвищити якість освітніх послуг та набути європейською освітою незаперечних конкурентних переваг;
2) розширити доступ до європейської освіти;
3) сформувати єдиний ринок праці вищої кваліфікації в Європі;
4) розширити мобільність студентів та викладачів;
5) прийняти порівнювану систему ступенів вищої освіти з видачею зрозумілих у всіх країнах Європи додатків до дипломів;
6) підвищити рівень конкурентоспроможності Європейської системи вищої освіти.

Зосередимося на актуальних **принципах Болонського процесу:**

1. Введення двох циклів навчання. Перший – отримання ступеня бакалавра з тривалістю навчання 3 – 4 роки. Другий – надання ступеня магістра (1 – 2 роки навчання після бакалаврату) або для одержання ступеня доктора.

2. Введення кредитної системи. Пропонується увести в усіх національних системах освіти єдину систему обліку трудомісткості навчальної роботи в кредитах. Систему пропонується зробити накопичуваною, здатною працювати в рамках концепції "навчання протягом усього життя".

3. Контроль якості світи. Оцінювання якості освіти буде ґрунтуватися не на тривалості або змісті навчання, а на тих знаннях, уміннях та навичках, які набули випускники. Оцінку будуть давати незалежні акредитаційні агентства.

4. Розширення мобільності. Передбачається на основі виконання попередніх пунктів розвиток мобільності студентів та викладацького складу.

5. Забезпечення працевлаштування випускників. Проголошується орієнтація ВНЗ на кінцевий результат: знання випускників мають застосовуватись і використовуватись в усій Європі.

6. Забезпечення привабливості європейської системи освіти. Одним із завдань, що мають бути вирішені в ході Болонського процесу, залучення до Європи велику кількість студентів з інших регіонів світу.

7. Вища освіта повинна ґрунтуватися на наукових дослідженнях. Викладачі повинні обов'язково мати тему наукових досліджень і пов'язувати її з навчальним

процесом. Залучати студентів до науково-дослідної роботи.

Усі зазначені принципи ґрунтуються на основі статуту європейських університетів XIX ст., який визначає три основні функції ВНЗ: 1) освітня (просвітницька, виховна); 2) культурологічна; 3) наукова.

Відтак з вищенаведеного свідчить, що у галузі вищої освіти України необхідне здійснення важливих реформ, оскільки вітчизняна система вищої освіти радикально відрізняється від європейської. Найбільша та найсуттєвіша відмінність – це, по-перше, фундаментальна глибина знань на відміну від вузькоспеціалізованої європейської освіти; по-друге, низька спроможність практичного використання набутих знань і вмінь.

Варто зауважити, що Болонський процес проголошено як добровільний, який ґрунтується на цінностях європейської освіти і культури, такий, що не нівелює національні особливості освітніх систем різних країн Європи, а спрямований на їх гармонійне поєднання. Однак добровільність цієї освітньої реформи для України є умовною, оскільки вітчизняні прагнення щодо вступу до Європейського Союзу автоматично відхиляють будь-які альтернативи Болонському процесу.

Цей процес для нашої системи вищої освіти є непростим, враховуючи глибинні традиції у галузі фундаментальної освіти. Саме тому необхідним є не лише переймання зарубіжного досвіду, а й подання пропозицій європейському співтовариству щодо власних досягнень у галузі освіти.

З іншого боку, на сьогодні більшість українських випускників вищих навчальних закладів є неконкурентоспроможними на європейському ринку праці. Саме це зумовлює необхідність аналізу світового досвіду реформування освіти та подальшого вдосконалення нашої професійної сфери діяльності.

Щодо **перспектив Болонського процесу** для української студентської молоді варто виокремити такі:

–Підвищення якості освіти, що знаходить своє відображення в посиленні пошукової, творчої діяльності студентів;

–активне включення студентів до самостійної професійно-орієнтованої діяльності;

–впровадження гнучкої взаємодії теоретичних, прикладних і практичних аспектів навчання;

–забезпечення взаємного визнання дипломів на європейському рівні;

–підвищення мобільності в європейському просторі для студентів;

–конкурентоспроможність на європейському і світовому ринках праці;

–забезпечення працевлаштування випускників, тобто поступове вирішення проблеми розриву зв’язків між сферою освіти та ринком праці.

Отже, викладені вище аргументи визначають закономірність приєднання України до Болонського процесу й реформування вищої освіти. Тому стратегією розвитку освітньої системи в умовах Болонського процесу має бути не формальна узгодженість норм і принципів, а її глибока модернізація на основі національних інтересів і потреб української економіки, науки і культури.

Сучасні загально-цивілізаційні тенденції розвитку системно впливають на реформування системи освіти України, яка передбачає:

–перехід до динамічної ступеневої системи підготовки фахівців, що дасть змогу задовольняти можливості особистості в здобутті певного освітнього та кваліфікаційного рівня за бажаним напрямком відповідно до її здібностей, та забезпечити її мобільність на ринку праці;

–формування мережі вищих навчальних закладів, яка за формами, програмами,

термінами навчання і джерелами фінансування задовольняла б інтереси особи та потреби кожної людини і держави в цілому;

–підвищення освітнього і культурного рівня суспільства, створення умов для навчання протягом усього життя;

–піднесення вищої освіти України до рівня вищої освіти в розвинутих країнах світу та її інтеграція у міжнародне науково-освітнє співтовариство.

Розвиток України визначається у загальному контексті Європейської інтеграції з орієнтацією на фундаментальні цінності загальносвітової культури: парламентаризм, права людини, права національних меншин, лібералізацію, свободу пересування, свободу здобуття освіти будь-якого рівня та інше, що є невід'ємним атрибутом громадянського **демократичного суспільства.**

Інтеграційний процес полягає у впровадженні європейських норм і стандартів в освіті, науці і техніці, поширенні власних культурних і науково технічних здобутків в ЄС. У кінцевому підсумку такі кроки спрацьовуватимуть на підвищення в Україні європейської культурної ідентичності та інтеграцію до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього та науково-технічного простору.

Виконання даного завдання передбачає взаємне зняття будь-яких принципових, на відміну від технічних, обмежень на контакти та обміни і поширення інформації.

3. Філософські аспекти демократизації українського виховання

Національною доктриною розвитку освіти в Україні стверджується, що глобалізація, зміна технологій, перехід до постіндустріального, інформаційного суспільства, утвердження пріоритетів сталого розвитку, інші властиві сучасній цивілізації риси зумовлюють розвиток людини як головну мету, ключовий показник і основний важіль сучасного прогресу.

У даний час відбувається становлення нової системи освіти і виховання, орієнтованих на входження України у світовий освітній простір. Цей процес супроводжується істотними змінами в педагогічній теорії і практиці навчально-виховного процесу. Відбувається зміна виховної парадигми, яка отримала назву гуманно-особистісна. Пропонуються інший зміст, інші підходи, інше право, інші відносини, інше поводження, інший педагогічний менталітет:

- застосування на вищих рівнях освіти і виховання принципу "від майбутнього до сучасного"; підготовка молоді до інноваційної діяльності, безперервної самоосвіти, трансформації суспільства і збереження природного довкілля за умови утворення і формування "людства" як здатної до усвідомлених дій реальної єдності;
- метою виховного процесу стає розвиток індивідуальності кожного учасника педагогічного процесу, становлення його особистості, збагачення ціннісно-смислової сфери; формування національних і загальнолюдських цінностей;
- орієнтація на формування вільної людини, здатної до критичного аналізу і розв'язування багатофакторних проблем, до самостійної діяльності у швидкозмінному демократичному суспільстві;
- виховання відроджується національним за характером і змісту та демократичним по формі; навчання і виховання будується на основі природних здібностей кожної дитини;
- інноваційність стає визначальним аспектом розвитку освіти і виховання;
- традиційні способи інформації - усна і письмова мова, телефонний і радіозв'язок поступаються місцем комп'ютерним засобам, використанню телекомунікаційних мереж

глобального масштабу;

- особлива роль приділяється духовному становленню вихованців, моральному вигляду молодого покоління громадян України;
- пропаганда та ствердження здорового способу життя;
- найважливішої складової педагогічного процесу набувають особистісно зорієнтовані технології індивідуально-орієнтованої взаємодії вчителя з учнями; активні і діяльнісні форми "спільного" виховання і навчання, завдяки об'єднанню зусиль вихованців та вихователів з метою розвитку критично-креативних здібностей дітей і молоді як "людей відповідальних", здатних розв'язувати особисті і глобальні проблеми;
- широкого впровадження одержують у виховній роботі такі психологічні механізми розвитку як самоуправління, ідентифікація, емпатія, рефлексія, внутрішній контроль і самодисципліна та ін.;
- поглиблюється інтеграція виховних факторів: школи, родини, мікро- і макросоціуму; батьки і громадськість стають активними партнерами педагогічних професіоналів у освітньому процесі;
- освіта збагачується новими процесуальними уміннями, розвитком здібностей оперуванням інформацією, творчим рішенням проблем науки і ринкової практики з акцентом на індивідуалізацію освітньо-виховних програм.

Закономірності виховного процесу описують внутрішні його суттєві суперечності, інваріантні зв'язки та взаємозв'язки.

<u>Перша група закономірностей</u> (*за загальними внутрішніми суперечностями*)

- зв'язки і суперечності між цілями і характером досягнення їх в системі суспільного, шкільного, сімейного виховання та самовиховання;
- зв'язки і суперечності між вимогами, які ставляться суспільством і державою до особистості і колективу, та соціальним досвідом і можливостями задовольнити ці вимоги;
- зв'язки і суперечності між новими потребами та інтересами вихованців і рівнем готовності останніх до реалізації їх, що визначається досягнутою культурою діяльності і людських відносин.
- зв'язки і суперечності між авторитарними відносинами та відносинами співробітництва і співдружності в суспільстві і колективі.

<u>Друга група закономірностей</u> (*за інваріантними зв'язками у процесі взаємодії компонентів процесу*)

- зв'язки між процесами виховання, навчання і розвитку як компонентами цілісного педагогічного процесу;
- зв'язки між процесами виховання і самовиховання, освіти і самоосвіти, викладання і учіння, педагогічним керівництвом і творчою активністю виховуваних в умовах співробітництва і співдружності їх учасників;
- зв'язки між характером творчої діяльності в основних її видах, ставленням до навколишньої дійсності й себе та досягнутими результатами розвитку особистості і колективу;
- зв'язки між вихователем, виховуваними, їхніми колективами в педагогічній системі;
- зв'язки між вихованням, навчанням, суспільно цінною продуктивною працею та підготовкою до повноцінного життя і творчої практичної діяльності.

Демократизація українського виховання полягає у тому, що виключає авторитарний стиль виховання, жорстокість вимог, упередженість і надмірну різкість у

критиці вад характеру вихованця. Відомий педагог А.С. Макаренко звертав особливу увагу на взаємовідносини педагогів зі своїми вихованцями. Він домагався того, щоб вони були не авторитарними, а демократичними, заснованими на товариському спілкуванні, дружбі у процесі спільної діяльності – полі, станка, класі.

Принцип демократизації відбиває співробітництво у виховній роботі, головну роль, у якій відіграє вихователь. Він планує, спрямовує і координує виховний процес. Тому демократизація виховання не дає вихованцям права на анархію та вседозволеність, а вимагає від них значно більшої самостійності і творчості. А.С.Макаренко виступав за повну демократизацію виховання та навчання, за створення нормального психологічного клімату в дитячому середовищі, яке дає кожному гарантію захисту, гарантію вільного творчого розвитку. Тому, у сучасному суспільстві йде інтенсивний процес розвитку демократизації на основі правди, гласності, критики та самокритики. XXI ст. – це час демократичних змін у всіх сферах, передусім української освіти, зокрема українського виховання.

4. Самовиховання – якісно новий рівень у розвитку особистості

На основі виховання, виникає якісно новий етап у розвитку особистості – **самовиховання,** що відкриває нові можливості у взаємодії із зовнішнім світом шляхом усвідомлення особистістю себе, місця в навколишньому світі та власної поведінки у ньому. Визнаючи особливості самовдосконалення, відомий український психолог Г.С. Костюк писав: “Самовиховання – вища форма виявлення саморуху особистості, що розвивається, в якій вона виступає суб’єктом свого розвитку”.

У структурному відношенні самовиховання людини становить єдність трьох складових:

–пізнавальної (самопізнання),

–емоційно-оцінювальної (самоставлення),

–дієво-вольової, регулятивної (саморегуляція).

Завершальний етап формування особистості міцно пов’язаний із триєдиною основою цілей виховання – вихованням інтелектуальної, емоційної, вольової її сфер. Однак провідною у самовиховуючому процесі є вольова сфера, яка забезпечує саморегуляцію внутрішнього світу людини згідно з оточуючою дійсністю.

Провідні функції волі – забезпечення психічної саморегуляції поведінки і діяльності, керування психічними станами, зміна діяльності в зв’язку з обставинами, зв’язок між внутрішнім станом і середовищем – у даному випадку повністю знаходять своє самовираження. Воля активізує особистість у зв’язку з її цілями, установками, мотивами поведінки, завданнями практичної діяльності. Воля виступає як основний механізм процесу самовиховання, у поєднанні з емоціями виконує у духовному світі особистості регулятивні функції і завжди пов’язана з моральністю та інтелектом.

Усвідомлене самовиховання здійснюється у **трьох основних напрямах:**

–розвиток моральних і емоціонально-вольових рис і якостей;

–вдосконалення розумових здібностей і процесів;

–фізичне загартування і зміцнення здоров’я.

Залежно від цілей і завдань самовиховання може бути епізодичним і систематичним, позитивно і негативно спрямованим. Але чим швидше людина сформує в себе особистісно та соціально цінні якості, тим менше зусиль докладатиме для того, щоб постійно підтримувати їх, удосконалювати себе в фізичному, моральному та духовному аспектах. Самовиховання може бути також частковим і тотальним, тобто

спрямованим на формування або викорінення яких-небудь окремих рис особистості або на всебічний її розвиток. Нарешті, самовиховання може бути індивідуальним і колективним, тобто воно може здійснюватись окремими індивідами самостійно, а також у колективі. За основними напрямами самовиховання, як і виховання, може поділятись на розумове, моральне, трудове, фізичне, естетичне.

У сучасній педагогічній науці виділяють такі найважливіші ознаки самовиховання:

– одночасне психологічне і соціальне явище, де вирішальна роль належить соціальним факторам, оскільки вимагає соціалізації особистості;

– прояв активної життєвої позиції особистості стосовно себе і тієї діяльності, якою вона займається.

Самовиховання має потребу:

–активного ***усвідомлення особистістю свого "я"*** (самосвідомість);

–відносин з оточуючим світом (світогляд);

–життєвого досвіду;

–процесу роботи над собою.

Самовиховання вимагає активного самокерівництва своєї поведінки, планування способу життя, діяльності, потребує інтенсивної психічної активності особистості (уяви, пам'яті, уваги та ін.).

Самовиховання пов'язане із вихованням, виступає як його продовження. Виникаючи в процесі виховання, тобто в результаті зовнішніх впливів, самовиховання у розвитку проходить ряд етапів:

–усвідомлення власних дій та якостей через зовнішню оцінку;

–самоаналіз і самооцінка своїх дій і якостей;

–потреба відповідати самооцінці;

–складання програми самовиховання;

–діяльність з самовиховання та самовдосконалення.

Отже, **самовиховання** – це систематична, послідовна робота особистості з удосконалення своїх позитивних і усунення негативних якостей. Тільки чітко визначившись у своїх сильних і слабких сторонах, людина ставить завдання розвинути себе, збагатити свій творчий потенціал – здібності, потреби, смаки, інтереси, цінні особливості характеру, волю, духовний світ, моральні якості, одночасно усуваючи свої недоліки. Але оскільки в основі кожної особистісної якості лежать звички, то самовиховання і становить формування позитивних звичок і викорінювання шкідливих, що перешкоджають у житті.

Тема №3. **Загальні основи методики викладання**

ПЛАН

1. Методологічне підґрунтя методики викладання.

2. Педагогічне дослідження.

3. Педагогічний процес у вищій школі.

1. Методологічне підґрунтя методики викладання

Методологія – наука про головні підходи, принципи побудови, форми і способи пізнання та зміни навколишнього світу.

Як відомо, найбільш загальною основою методології пізнання є філософія, що передбачає існування низки методологій конкретних наук. Має свою методологію і

методика викладання.

Загалом предмет методології можна визначити як процес пізнання навчально-виховного процесу, а також визначення принципів побудови, форм, методів і способів пізнання педагогічної діяльності. Методологія вивчає типи і рівні педагогічних досліджень у їхніх взаємозв'язках, співвідношення якісних і кількісних характеристик під час аналізу процесу навчання й виховання, професійної, спеціальної, морально-психологічної і психологічної підготовки, а також розглядає питання прогнозування шляхів розвитку.

Важливою функцією методології методики викладання є розвиток її категорій, понять і термінів.

У структурі методології методики викладання виокремлюють ***чотири рівні***: *філософський, загальнонауковий, конкретно-науковий і технологічний.*

Першим рівнем методології є філософія. Зміст цього рівня становлять загальні принципи пізнання й категоріальний апарат науки загалом. Методологічні функції виконує уся система філософського знання. Нині співіснують різні філософські вчення (напрями), які водночас є методологією різних наук, зокрема й методики викладання. Так, філософія плюралізму (лат. pluralis – множинний) є основою концепцій *персоналізму, прагматизму, екзистенціалізму, неотомізму, сцієнтизму, натуралізму* та інших течій у методиці викладання.

Персоналізм (лат. persona – особистість, особа) визнає за особистістю первинність творчої реальності, тоді як світ, що оточує цю особистість, є виявом творчої активності Бога.

Прагматизм (грец. pragma – справа, дія) зазначає, що істинним є те, яке містить практичну корисність і задовольняє інтереси індивіда. Одним із основоположників прагматичної педагогіки був Джон Дьюї, який вважав, що мислення людини – це пристосування її до середовища з метою успішної дії. Об'єкти пізнання не існують незалежно від свідомості. Вони формуються пізнавальними зусиллями людини в процесі розв'язання практичних завдань.

Екзистенціалізм (лат. existentia – існування) у педагогіці визначає вирішальну роль внутрішніх потреб особистості, підпорядкування форм і методів освіти особистісному існуванню. Виховання, як вирішальна сила розвитку особистості, відходить на другий план, а на першому місці – спадкові задатки, потяги та інтуїція людини. На основі екзистенціалізму в новій формі виявляються теорії «вільного виховання». Значення принципу систематичності й послідовності у навчанні знижується, тому що вони «придушують» особистість, заважаючи спонтанному розвитку потреб та інтересів. Екзистенціалізм є основою появи педоцентризму, який у центр ставить бажання та інтереси вихованців, а не вироблені зміст і методи зовнішнього впливу. Вияв педоцентризму позначився на появі концепції неформального навчання, яке заперечує навчальні програми. Прихильники неформального навчання вважають, що кожен студент може сам вибрати програму занять.

На противагу філософсько-релігійним поглядам, які оцінюють науку як силу, ворожу людині, абсолютизують її роль у системі культури, в ідейному житті суспільства, ***сцієнтизм*** (лат. scientia – знання, наука) зумовлений спробою осмислити явище науково-технічної революції XX ст. Його представники, претендуючи на розроблення методологічних проблем науки, відіграли значну роль у розвитку сучасної логіки, семіотики і логіки науки.

Неотомізм (лат. neo – новий, tome – розрізування, розсічення, поділ) – релігійно-

філософський напрям, який бере початок від учення Томи Аквінського, що поєднало постулати католицизму з діалектичним методом Арістотеля. Одним із основних положень неотомізму є поділ сфер діяльності науки і релігії, їхнє взаємодоповнення. Релігії належить сфера духовного, науці – вивчення земних природних явищ. Ця філософська концепція є офіційною основою навчання й виховання в католицьких школах Бельгії, Іспанії, Ірландії, Італії, Португалії, США, Франції, Німеччини і в багатьох конфесіях країн Латинської Америки.

Натуралізм (лат. natura – природа) – філософський напрям, який розглядає духовність людей як наслідок природних процесів. Натуралізм властивий таким різновидам матеріалізму, як стихійний, природничо-науковий, механістичний і вульгарний. Він також існує у деяких богословських ученнях, які стверджують, що релігійна істина відкривається людині через природу, а не через одкровення.

Діалектичний матеріалізм як філософське вчення про найзагальніші закони руху й розвитку природи, суспільства і мислення зародився у 40-і рр. XIX ст. Значної популярності він набув у XX ст., особливо в країнах соціалізму. Найвідоміші його представники – К. Маркс і Ф. Енгельс – поширили матеріалізм на розуміння історії суспільства, обґрунтували роль суспільної практики в пізнанні, органічно поєднали матеріалізм і діалектику.

Основні положення діалектичного матеріалізму такі: матерія первинна, а свідомість вторинна; свідомість виникає у результаті розвитку матерії (мозку людини), є її продуктом (принцип матеріалістичного монізму); явища об'єктивного світу і свідомості причинно зумовлені, оскільки взаємозалежні й взаємозумовлені (принципи детермінізму); усі предмети і явища перебувають у стані руху, розвиваються і змінюються (принцип розвитку).

У філософії діалектичного матеріалізму важливе місце належить законам діалектики (перехід кількісних змін у якісні, єдність і боротьба протилежностей, заперечення).

Діалектико-матеріалістична педагогіка стверджує, що особистість є об'єктом і суб'єктом суспільних відносин. Її розвиток детермінований зовнішніми умовами й природною організацією людини. Провідну роль у розвитку особистості відіграє виховання, яке є складним соціальним процесом, що має історичний і класовий характер. Особистість і діяльність людини постійно перебувають в єдності: особистість виявляється і формується у діяльності.

Другим рівнем методології є загальнонаукова методологія, характерна для більшості наукових дисциплін. Загальнонаукову методологію можна репрезентувати системним підходом, який відображає загальний зв'язок і взаємозумовленість явищ та процесів навколишньої дійсності. Він орієнтує дослідника і практика на необхідність трактувати явища життя, соціалізації і професійної підготовки людей як системи, які мають певну будову і свої закони функціонування.

Сутність системного підходу полягає в тому, що відносно самостійні компоненти розглядаються не ізольовано, а в їх тісному взаємозв'язку, розвиткові, русі. Він дає змогу виявити інтегровані системні властивості та якісні характеристики, що відсутні в складових системних елементах. Предметний, функціональний та історичний аспекти системного підходу вимагають реалізації в єдності таких принципів дослідження, як історизм, конкретність, урахування всебічних зв'язків і розвитку.

Системний підхід вимагає реалізації принципу єдності педагогічної теорії, експерименту й практики. Педагогічна практика є критерієм істинності наукових знань,

положень, що їх розробляють у теорії і частково перевіряють експериментально. Практика також стає джерелом нових фундаментальних проблем освіти. Отже, теорія дає засади для правильних практичних рішень, але глобальні проблеми, завдання, які виникають в освітній практиці, зумовлюють нові проблеми, що вимагають фундаментальних досліджень.

Третій рівень – конкретно-наукова методологія, тобто сукупність методів, принципів дослідження і процедур, які застосовують у тій чи іншій спеціальній науковій дисципліні. На цьому рівні розкривають проблеми, специфічні для наукового пізнання у методиці викладання, і питання, винесені на вищі рівні методології – проблеми системного підходу чи моделювання у педагогічних дослідженнях.

Системний підхід орієнтує на виокремлення в педагогічній системі, особистості й соціальній групі інтегрованих інваріантних системоутворюючих зв'язків і відносин. Визначають, що в системі є стійким, що перемінним, що головним, а що другорядним. Такий підхід вимагає з'ясувати внесок окремих компонентів-процесів у розвиток особистості чи соціальної групи як системного цілого. З огляду на це він тісно пов'язаний *з* особистісним підходом, що передбачає орієнтацію в конструюванні й реалізації педагогічного процесу на особистість як ціль, суб'єкт, результат і головний критерій його ефективності. Цей підхід вимагає постійного визнання унікальності особистості, її інтелектуального й морального потенціалу, права на повагу; припускає опору в освіті на природний процес саморозвитку задатків і творчого потенціалу особистості.

Оскільки діяльність є основою, засобом і вирішальною умовою розвитку особистості й колективу, то цей факт зумовлює необхідність реалізації в педагогічному дослідженні й практиці тісно пов'язаного з особистісним діяльнісного підходу, який вимагає створення таких умов, щоб людина стала суб'єктом пізнання, діяльності й спілкування. А це, відповідно, вимагає реалізації полісуб'єктного (діалогічного) підходу, який ґрунтується на тому, що сутність людини значно багатша, більш різноманітна й складніша, ніж її діяльність.

Полісуб'єктний підхід оснований на вірі в позитивний потенціал людини, у її необмежені творчі можливості постійного розвитку й самовдосконалення. Важливим є той факт, що активність людини, її потреби у самовдосконаленні розглядають неізольовано від соціальної групи. Такі властивості розвиваються тільки в умовах взаємин з іншими людьми, сформованих за принципом діалогу.

Діалогічний підхід у єдності з особистісним і діяльнісним складають сутність методології гуманістичної методики викладання.

Водночас згадані вище методологічні принципи реалізують у взаємозв'язку з культурологічним підходом. Культуру розуміють як специфічний спосіб людської діяльності. Як універсальна характеристика діяльності, вона ніби задає соціально-гуманістичну програму й визначає спрямованість того чи іншого виду діяльності, її ціннісних типологічних особливостей і результатів.

Людина перебуває в конкретному соціокультурному середовищі, належить до певної етнічної спільноти. У зв'язку з цим культурологічний підхід трансформується в етнопедагогічний. У такій трансформації встановлюється єдність загальнолюдського, національного та індивідуального.

Упродовж недавнього часу значення національного елементу у вихованні людей та різних соціальних груп України недооцінюють, існує тенденція ігнорувати багату спадщину української національної культури, зокрема народну педагогіку. Тому

завдання педагогів у тому, щоб, з одного боку, вивчати, формувати це середовище, а з іншого – максимально використовувати його виховні можливості.

Відроджується антропологічний підхід, який уперше розробив та обґрунтував К. Д. Ушинський. Учений розумів його як системне використання відомостей усіх наук про людину як предмет виховання та врахування їх в організації і здійсненні педагогічного процесу. До антропологічних наук К. Д. Ушинський відніс анатомію, фізіологію, патологію людини, психологію, логіку, філософію, географію, статистику, політичну економію та історію у широкому значенні. У межах усіх цих наук, на думку педагога, викладають, порівнюють і групують факти й ті відносини, у яких чітко проявляються властивості предмета виховання, тобто людини.

До сфери педагогічних знань необхідно зарахувати історію педагогіки, яка розглядає виховання як суспільне явище, що виникло об'єктивно й проходило суперечливий шлях свого становлення і розвитку. Порівняння численних сучасних систем навчання й виховання, а також тих, що існували раніше, зумовило появу нової галузі знань, яку назвали порівняльною педагогікою.

Усе частіше в методику викладання проникають ідеї кібернетики – науки про оптимальне управління складними динамічними системами. Використовують прийоми математичного моделювання й методи математико-статистичного опрацювання експериментальних відомостей із застосуванням комп'ютерних технологій.

Сформульовані методологічні принципи методики викладання дають змогу, ***по-перше***, виокремити реальні її проблеми і таким чином визначити стратегію та основні способи їхнього розв'язання. ***По-друге***, це дає змогу детально проаналізувати сукупність найбільш значущих освітніх проблем та встановити їхню ієрархію. ***По-третє,*** розглянуті методологічні принципи дають змогу одержати об'єктивні знання й подолати старі педагогічні стереотипи.

Четвертий рівень – технологічна методологія. Практика навчання й виховання людей, підготовки їх до діяльності, досвід копіткої роботи з людиною є джерелом інформації для педагогіки, критерієм істинності її висновків і рекомендацій. Саме технологічна методологія розкриває методику й технологію дослідження, тобто набір процедур, які забезпечують одержання достовірного емпіричного матеріалу та його первинне опрацювання. Отримані результати можна залучати до наукового знання. На цьому рівні методологічне знання має чіткий нормативний характер.

Таким чином, усі рівні методології утворюють складну систему, в межах якої між ними існує певна ієрархічність.

2. Педагогічне дослідження

Педагогічне дослідження – спеціально організований науковий процес пізнання педагогічного середовища, педагогічних явищ, фактів, суб'єктів та об'єктів педагогічної взаємодії в умовах діяльності, а також зв'язків і відносин між ними.

Педагогічне дослідження – це результат наукової діяльності, спрямованої на здобуття нових знань про закономірності навчання й виховання, соціалізації і професійної підготовки людей, про структуру і механізми, зміст, принципи і технології цих знань. Педагогічне дослідження пояснює та прогнозує розвиток окремих педагогічних явищ і фактів, а також тенденції та зміни в педагогічному процесі.

За спрямованістю педагогічні дослідження можна поділити на *фундаментальні* й *прикладні розробки*.

Мета фундаментальних досліджень – усебічне розкриття концепцій, моделей

розвитку педагогічних систем на прогностичній основі, теоретичне й практичне обґрунтування важливих аспектів педагогіки.

Прикладні дослідження спрямовані на поглиблене вивчення окремих аспектів педагогічного процесу, розкриття закономірностей різнобічної педагогічної практики у групах.

Розробки, спрямовані на обґрунтування конкретних науково-практичних рекомендацій щодо педагогічної діяльності, передбачають урахування уже раніше відомих теоретичних положень.

У будь-якому педагогічному дослідженні зазначають загальноприйняті методологічні параметри. До них належать *проблема, тема, об'єкт і предмет дослідження, мета, завдання і гіпотеза.* Основними критеріями якості педагогічного дослідження *є критерії актуальності, новизни, теоретичної і практичної значущості.* Усе це закладають у програму дослідження, яка складається з двох частин: методологічної та процедурної (методичної).

Методологічна частина містить обґрунтування актуальності теми, формулювання проблеми, визначення об'єкта й предмета, цілей і завдань дослідження, формулювання основних понять (категоріального апарату), попередній системний аналіз об'єкта дослідження й визначення робочої гіпотези.

У **процедурній частині** розкривають стратегічний план дослідження, а також план і методику збору та аналізу емпіричного матеріалу.

Критерій актуальності досліджень є динамічним, рухливим, залежить від часу, врахування конкретних і специфічних умов. У найзагальнішому вигляді актуальність пов'язана зі ступенем розбіжності між попитом суб'єктів навчання на наукові ідеї та практичні рекомендації, необхідні для педагогічної діяльності, і пропозиціями, які можуть дати наука й практика сьогодні.

Підґрунтям, яке визначає тему педагогічного дослідження, є соціальне замовлення, що відображає найбільш значущі проблеми життєдіяльності й розвитку суспільства та різних соціальних груп, які вимагають невідкладного розв'язання. Таке замовлення потребує обґрунтування конкретної теми.

Замовлення на педагогічні дослідження часто диктує педагогічна практика, у якій визріла проблема. У ній виражено основну суперечність, яку потрібно розв'язати засобами науки. Виявлення проблеми зумовлює вибір об'єкта дослідження. Ним може бути педагогічний процес, будь-які його складові, педагогічні явища дійсності, які містять суперечність.

Об'єктом може бути все те, що очевидно чи приховано містить суперечність і зумовлює проблемну ситуацію. **Об'єкт** – те, що в цій ситуації є цілим, системним і на що спрямований процес пізнання.

Предмет дослідження є частиною, аспектом об'єкта. Реально це ті найбільш значущі з практичного чи теоретичного погляду властивості, грані, особливості об'єкта, які потребують безпосереднього вивчення. Визначений предмет дослідження зумовлює шляхи розв'язання проблеми й досягнення результату. Їх уточнюють у меті дослідження.

Мета – це те, що потрібно отримати в результаті вирішення поставленої проблеми.

Між підходами, способами вирішення проблеми і кінцевим результатом існує тісний зв'язок, залежність останнього від першого. Цю залежність розкривають у гіпотезі.

Гіпотеза – сукупність теоретично-обґрунтованих припущень, істинність яких потрібно перевірити.

Далі, відповідно до об'єкта, предмета і мети педагогічного дослідження, визначають його **завдання**, які конкретизують ієрархічність дій, послідовність досягнення мети.

У процесі педагогічного дослідження одержують **висновки й результати**, які є новими для педагогічної теорії і практики. Отже, йдеться про теоретичне й практичне значення дослідження, а також ступінь наукової новизни.

Теоретичне значення дослідження полягає у створенні концепції, одержанні закономірності, технології, методу, моделі виявлення проблеми, тенденції, напряму.

Практична значущість дослідження виявляється у підготовці пропозицій, рекомендацій щодо удосконалення практичної педагогічної діяльності тощо.

Для оцінки нового в педагогічному дослідженні використовують критерій наукової новизни, який характеризує нові теоретичні й практичні висновки, закономірності педагогічного процесу, його структуру і механізми, зміст, принципи і технології, які раніше були невідомими й незафіксованими в педагогічній літературі.

Критерій новизни, теоретична й практична значущість змінюються залежно від типу дослідження, а також від часу одержання нового знання.

Логіка й динаміка дослідницького пошуку передбачають кілька таких етапів: емпіричний, гіпотетичний, експериментально-теоретичний (теоретичний), прогностичний.

На першому – **емпіричному етапі** – здобувають функціональне уявлення про об'єкт дослідження, виявляють суперечності між реальною педагогічною практикою, рівнем наукових знань і потребою осягнути сутність явища, формулюють наукову проблему. Основним результатом емпіричного аналізу є гіпотеза дослідження як система провідних припущень і передбачень, правомірність яких має потребу в перевірці й підтвердженні попередньої концепції дослідження.

Під час **гіпотетичного етапу** розв'язують суперечності між фактичними уявленнями про об'єкт дослідження й необхідністю осягнути його сутність. Він створює умови для переходу від емпіричного рівня дослідження до теоретичного (чи експериментально-теоретичного).

Теоретичний етап пов'язаний із подоланням суперечності між функціональними та гіпотетичними уявленнями про об'єкт дослідження і потребою у системних уявленнях про нього.

Створення певної теорії дає змогу перейти *до прогностичного етапу*, що вимагає розв'язання суперечності між отриманими уявленнями про об'єкт дослідження як цілісного утворення й необхідністю передбачати його розвиток у нових умовах.

Спираючись на логіку наукового пошуку, розробляють методику дослідження – комплекс теоретичних та емпіричних методів, поєднання яких дає змогу з найбільшою імовірністю досліджувати педагогічний процес у підрозділах і частинах. Застосування низки методів дає змогу всебічно вивчити усі аспекти досліджуваної проблеми.

Методи педагогічного дослідження – це способи вивчення педагогічних явищ, одержання наукової інформації про них з метою встановлення закономірних зв'язків, відносин і побудови наукових теорій. Методи педагогічного дослідження можна розділити на такі три групи: **методи вивчення педагогічного досвіду, методи теоретичного дослідження і математичні методи**.

1. Методи вивчення педагогічного досвіду – способи дослідження реального досвіду навчально-виховного процесу, соціалізації і професійної підготовки людей та ін. Вивчають реальні суперечності педагогічного процесу, наявні потреби і проблеми. У

вивченні педагогічного досвіду застосовують спостереження, бесіду, інтерв'ю, анкетування, експертну оцінку, вивчення педагогічної документації, незалежних характеристик тощо.

Педагогічне спостереження – метод, в основі якого – цілеспрямоване сприйняття дослідником певних аспектів і явищ педагогічної практики. Спостереження планують, у плані враховують кількість об'єктів спостережень, час, характеристики педагогічних ситуацій та ін. Педагогічне спостереження залежить від способу реєстрації. Воно буває безпосереднім і опосередкованим. Спосіб безпосередньої реєстрації дає змогу фіксувати моменти реального явища. Спосіб опосередкованої реєстрації дає змогу одержувати фактичний матеріал про наявність якого-небудь явища. Візуальні способи спостереження дедалі частіше підсилюють застосуванням різноманітних технічних засобів (кіно, відеозапису, телебачення, телефотометрії тощо).

Загалом можна виокремити такі *етапи* спостереження:

- Визначення завдань і мети (для чого, з якою метою здійснюють спостереження);
- вибір об'єкта, предмета і ситуації (за чим спостерігати);
- вибір способу спостереження, який найменше впливає на досліджуваний об'єкт і найбільше забезпечує збирання необхідної інформації (як спостерігати);
- вибір способів реєстрації явищ, за якими здійснюють спостереження;
- опрацювання та інтерпретація отриманої інформації (який результат).

Розрізняють також спостереження включене, коли дослідник стає членом групи, у якій здійснюють спостереження, і невключене – «збоку»; відкрите і приховане (інкогніто); суцільне і вибіркове.

Не дивлячись на те, що метод спостереження доступний, він має певні недоліки, пов'язані з впливом на його результати особистісних особливостей (установок, інтересів, психічних станів) дослідника.

До методів опитування належать бесіда, інтерв'ю, анкетування.

Бесіда – самостійний чи додатковий метод дослідження, який застосовують з метою одержання необхідної інформації чи роз'яснення того, що не було достатньо зрозумілим під час спостереження. Бесіда – усно-контактна форма спілкування, її проводять відповідно до заздалегідь накресленого плану з переліком питань, які потрібно з'ясувати. Бесіда відбувається у вільній формі без запису відповідей співрозмовника.

Інтерв'ю передбачає викладення суджень у визначеній (заздалегідь) послідовності. Відповіді можна записувати на відеомагнітофон. Нині теорія і практика масових опитувань (демоскопія) у своєму арсеналі має такі види організації: інтерв'ю (групові, демоскопічні, інтенсивні, пробні, стандартизовані, нестандартизовані тощо).

Анкетування – метод, в основі якого – одержання письмових відповідей на поставлені запитання. Від змісту анкети, форми запитань, кількості заповнених анкет, умілого добору респондентів значною мірою залежить імовірність результатів дослідження. Анкети варто складати таким чином, щоб їхні численні відомості можна було опрацювати методами математичної статистики використовуючи комп'ютер. Це метод масового збирання інформації за допомогою анкети. Якщо бесіду та інтерв'ю називають опитуванням «віч-на-віч», то анкетування – заочним опитуванням.

План бесіди, інтерв'ю та анкета – це перелік запитань (запитальник). Розробляючи його, визначають специфіку інформації. Пізніше формулюють приблизну сукупність запитань, структурують їх так, щоб відповіді на них дали змогу одержати необхідну інформацію. Наступним кроком є складання першого плану запитальника і його попередня перевірка через пробне дослідження. На основі отриманих відомостей

виправляють питальник і остаточно корегують.

Вивчення продуктів діяльності як метод полягає у виявленні особистісних якостей і властивостей людей на основі аналізу продуктів діяльності, їхньої досконалості, новизни, оригінальності та ін. Через них суб'єкти навчання визначають необхідні відомості про індивідуальність людини, про досягнутий рівень умінь і навичок у тій чи іншій сфері діяльності.

Певну інформацію про індивідуально-психологічні особливості людей, їхні наміри, ставлення, рівень розвитку мислення тощо, а також об'єктивні відомості, які характеризують організацію педагогічного процесу, можна отримати, використовуючи метод вивчення документації (особистих справ, медичних карт, журналів, щоденників, протоколів зборів і засідань, конспектів, залікових відомостей тощо).

Експертна оцінка – різновид непрямого спостереження. Інформація до дослідника надходить від компетентних осіб, які за певними правилами оцінюють аспекти, явища та ознаки педагогічної практики. Метод експертної оцінки передбачає використання різних оцінних шкал, що відкриває для дослідника можливість застосовувати апарат математично-статистичного опрацювання матеріалу.

У психолого-педагогічній літературі метод оцінювання (психологічного виміру), що оснований на судженнях компетентних осіб, має назву «рейтинг». Від якості програми оцінювання певних властивостей особистості, якостей діяльності залежить якість отриманого дослідницького матеріалу.

Метод незалежних характеристик полягає в отриманні інформації через характеристику людини з боку кількох осіб (наприклад, керівника, бригадира, кількох співробітників та ін.).

Інформацію про значущість певних ознак, властивостей, якостей тощо можна одержати методом парних порівнянь. У матриці заздалегідь перераховують те, що потрібно порівнювати (особи, якості, ознаки тощо). Внаслідок парного порівняння за кожним параметром дослідник одержує порівняльні оцінки в балах. Це дає йому змогу ранжувати досліджувані параметри за ступенем їхньої значущості. Методика парного порівняння проста й має широку сферу застосування.

Педагогічний експеримент – дослідницька діяльність з метою вивчення причинно-наслідкових зв'язків у педагогічних явищах, що містить досвідчене моделювання педагогічного явища та умов його перебігу; активний вплив дослідника на педагогічне явище; вимір результатів педагогічного впливу і взаємодії.

Розрізняють *природний* (проходить в умовах звичайного освітнього процесу) і *лабораторний* (створення штучних умов для перевірки) експерименти. Найчастіше використовують природний експеримент, який може бути тривалим чи короткочасним.

Педагогічний експеримент може бути *констатуючим,* тобто таким, що встановлює тільки реальний стан справ у процесі, або *формуючим* (перетворюючим), коли його цілеспрямовано організовують для формування певних якостей, властивостей, станів. Для формуючого експерименту для порівняння потрібні контрольні групи.

Педагогічний експеримент допомагає перевіряти ймовірність робочих гіпотез, виявляти зв'язки й відносини між окремими елементами педагогічних систем.

Основні види педагогічного експерименту – природний і лабораторний мають багато підвидів. В умовах природного експерименту без порушення типового режиму перевіряють нові навчальні плани, програми, підручники.

Лабораторний педагогічний експеримент є точнішою формою наукового дослідження. Із широкого педагогічного контексту виокремлюють один аспект, потім

створюють ситуацію, яка дає змогу точно змінювати й контролювати змінні величини. В експериментальних та контрольних групах фіксують початкові й завершальні показники вимірів, аналізують зміни, що відбулися, і зіставляють розбіжності. На підставі отриманих результатів роблять висновок про ступінь впливу аргументів на цільовий результат.

Серед **етапів** педагогічного експерименту виділяють **планування, організацію й проведення***, а також* **інтерпретацію отриманих результатів**.

Планування складається із формулювання цілей і завдань експерименту, вибору залежної перемінної (відгуку), вибору факторів впливу і кількості їхніх рівнів, необхідної кількості спостережень, порядку проведення експерименту, методу перевірки отриманих результатів (спосіб верифікації).

Експеримент організовують і проводять чітко за певним планом.

На **етапі інтерпретації** збирають та опрацьовують матеріал, використовують статистику для перевірки робочих гіпотез. Щоб проведення експерименту відповідало принципові ймовірності, необхідно:

- оптимальне число піддослідних і кількість дослідів;
- надійність методик дослідження;
- статистична значущість розбіжностей отриманих відомостей.

У педагогічних дослідженнях виникає необхідність виявити структуру взаємин у соціальній групі (колективі), тому в педагогічному експерименті також можуть використовувати соціометричні методи. Отримані відомості вивчають за допомогою логічного, статистичного й графічного аналізу.

Поєднання різних методів дає змогу підвищити ефективність та якість педагогічних досліджень. Цьому сприяє й активне застосування в педагогіці математичних методів і використання комп'ютера. Як правило, обчислюють середнє арифметичне, моду, медіану, дисперсію, середнє квадратичне відхилення вибіркової сукупності, помилку середнього значення, коефіцієнти кореляції ознак.

До основних статистичних критеріїв перевірки вірогідності результатів експерименту традиційно зараховують:

- t – Стьюдента (перевірка гіпотези про рівність центрів розподілу нормальних генеральних сукупностей у разі невідомого стандартного відхилення);
- F – Фішера (перевірка гіпотези про рівність дисперсій двох об’єктів, тобто про однаковість розсіяння даних);
- X^2 – Пірсона (перевірка гіпотези про закон розподілу).

У педагогічних дослідженнях дедалі частіше застосовують різні методи регресійного й факторного аналізів, які детально розглянуті в спеціальній літературі. Однак у дослідженні такого складного об'єкта, як педагогічний процес аналітичних методів недостатньо тому, що пов'язати задані умови з вихідними відомостями не завжди вдається. Ступінь труднощів педагогічних завдань динамічно змінюється від простого аналізу засвоєння окремих елементів до складних технологій соціалізації й професійної підготовки людей, проблем управління педагогічним процесом у різних соціальних групах (колективах).

Відтворити реальні процеси, що відбуваються в педагогічній системі, можна за умови використання **методів статистичного моделювання** випадкових функцій на комп'ютері.

Математичне моделювання є прикладом евристичної творчості, тому що в його основі завжди лежать так звані методи інтуїтивного мислення, наприклад, **мозковий штурм, сценаріїв, Дельфи, морфологічний** тощо.

Труднощі експериментального методу полягають у тому, що необхідно досконало володіти технікою його проведення, потрібні особлива делікатність, такт, педантичність з боку дослідника, уміння встановлювати контакт із досліджуваним.

Метод «мозкового штурму» оснований на гіпотезі про те, що серед безлічі тривіальних знань закономірно з'являються передові ідеї. Цей метод дає змогу використовувати знання, досвід і творчі здібності провідних спеціалістів. Для цього організують наради, семінари, «круглі столи», проведення яких має відповідати таким вимогам:

• проблему потрібно заздалегідь точно сформулювати й виокремити основний об’єкт обговорення;

• варто приймати будь-які ідеї, зокрема ті, можливості реалізувати які найближчим часом не буде змоги.

Необхідно заохочувати наукові фантазії і передбачення шляхів розвитку проблеми; усебічно обговорювати найцікавіші ідеї доти, доки не досягнуть згоди шість висококваліфікованих експертів. Різні варіанти методу «мозкового штурму» успішно використовують у прогнозуванні.

Метод сценаріїв полягає у короткому викладі змісту досліджуваного предмета за певним планом. Він прийшов у науку з літератури. Сюжетна схема сценарію дає змогу одночасно розглядати кілька аспектів проблеми, критично оцінювати події і припускати моменти їхнього альтернативного розгалуження, які надалі можна досліджувати докладніше.

У спеціальній літературі наводять такі переваги цього методу: він є одним із ефективних засобів «переборювати» традиційність мислення у конкретній науковій галузі; ілюструє зміни в майбутньому; відкриває можливість пошуку особливих підходів і шляхів, які заслуговують спеціального наукового аналізу; дає змогу розглядати деталі й процеси, які неможливо охопити абстракціями.

Метод Дельфи (названий на честь давньогрецького міста Дельфи, що славилося мудрецями, які передбачали майбутнє) передбачає спроектовану програму, спрямовану на формування групової думки фахівців та узгодження їхніх поглядів з питань досліджуваної проблеми. Його можна розглядати як наступний етап змістових ітерацій методів мозкової атаки і сценаріїв.

Мета цього методу – уникнувши впливу психологічних чинників (навіювання, пристосування до думки більшості та ін.), знайти найкращий варіант розв'язання проблеми й закласти основи забезпечення контактів практики з обчислювальною технікою.

Процедура вироблення думок експертів методом Дельфи складається з чотирьох турів.

Перший тур. Експерти оцінюють події, доповнюють (чи скорочують) перелік питань анкети, яку спеціально для цього розробили аналітики. Анонімність забезпечують різні прийоми організації, серед яких можуть бути контакти експертів з ЕОМ. Отримані результати статистично опрацьовують, уточнюють перелік подій і характеристики деяких оцінок через медіану і квартилі.

Другий тур. Експертів ознайомлюють з характеристикою групової відповіді – медіаною й показниками розкинутості індивідуальних оцінок. Така процедура дає змогу

членам групи взяти до уваги обставини, які випали випадково з поля зору, або аргументувати причини розбіжності в думках. Умотивованість позиції авторів також залишається анонімною, а процедура статистичного опрацювання інформації й повідомлення результатів – попередньою.

Третій тур. Експерти висувають аргументи на користь своїх оцінок.

Четвертий тур. Усі мотивування доводять до відома експертів. Їм надають останню можливість обґрунтувати свої відповіді. Результати останнього туру приймають за узагальнену оцінку, яка має найповніше відображати єдність думки групи щодо змісту проблеми.

Ефективність застосування методу Дельфи підвищується, якщо відповідь на запитання допускає можливість числового вираження, експерти однорідні за рівнем кваліфікації й можуть обґрунтувати свої оцінки.

Морфологічний метод становить певну послідовність аналітичних дій, дає змогу обмежувати кількість інформації, виявляти наслідки і знаходити всі можливі варіанти розв'язання проблеми.

Порядок застосування морфологічного методу:

- чітко формулюють завдання, яке потрібно розв'язати;
- задають перелік найважливіших параметрів, від яких залежить розв'язання проблеми;
- у кожного з параметрів визначають кількість різних незалежних властивостей;
- складають матрицю параметрів і властивостей;
- розглядають функціональну цінність усіх можливих рішень і потенційну можливість їхнього здійснення;
- вибирають найкраще рішення для практичної реалізації.

Названі вище методи є засобом збирання науково-педагогічної інформації для теоретичного аналізу. Тому й виокремлюють спеціальну групу методів теоретичного дослідження.

Теоретичний аналіз – виокремлення й розгляд певних аспектів, ознак, особливостей, властивостей педагогічних явищ. Аналізуючи факти, систематизуючи їх, ми вибираємо загальне та окреме, встановлюємо загальний принцип чи правило. Аналіз супроводжується синтезом, він допомагає проникнути в сутність досліджуваних педагогічних явищ.

1. Індуктивні та дедуктивні методи – логічні методи узагальнення отриманих емпірично відомостей. Індуктивний метод потребує руху думки від окремих міркувань до загального висновку, дедуктивний – від загального міркування до часткового висновку.

2. Теоретичні методи необхідні для визначення проблем, формулювання гіпотез і для оцінки зібраних фактів. Ці методи пов'язані з вивченням праць класиків, загальних і спеціальних праць з педагогіки, історико-педагогічних досліджень і документів, періодичної педагогічної преси, довідкової педагогічної літератури, підручників і методичних посібників з педагогіки й суміжних наук.

Вивчення літератури дає змогу довідатися, які аспекти й проблеми вже добре вивчені, що застаріло, які питання ще не розв'язані. Процес вивчення літератури потребує використання таких методів, як складання бібліографії – переліку джерел, пов'язаних з досліджуваною проблемою; реферування – стисле викладення основного змісту однієї чи декількох праць із загальної тематики; конспектування – ведення докладніших записів, основу яких становить виокремлення головних ідей і положень

праці; анотування – короткий запис загального змісту книги чи статті; цитування – дослівний запис висловлювань, фактичних чи цифрових відомостей, що містяться у літературному джерелі.

3. Математичні й статистичні методи застосовують для опрацювання отриманих відомостей методами опитування та експерименту, а також для встановлення кількісних залежностей між досліджуваними явищами. Вони допомагають оцінити результати експерименту, підвищують надійність висновків, дають підстави для теоретичних узагальнень.

Найпоширенішими з математичних методів є реєстрація, ранжування, шкалювання.

За допомогою статистичних методів визначають середні величини отриманих показників: середнє арифметичне (наприклад, визначення кількості помилок у перевірених роботах контрольної та експериментальної груп); медіана показник середини ряду (наприклад, у разі наявності дванадцяти людей у групі медіаною буде оцінка шостої людини у списку, у якому всіх розподілено за рангом їхніх оцінок); ступінь розсіювання – дисперсія, або середнє квадратне відхилення, коефіцієнт варіації.

Для проведення цих підрахунків застосовують відповідні формули й довідкові таблиці. Результати, опрацьовані за допомогою цих методів, дають змогу показати кількісну залежність у вигляді графіків, діаграм, таблиць.

Педагогічний процес у вищій школі

Педагогічний процес – це внутрішньо логічно пов'язана сукупність процесів, які у своїй багатогранності й складності трансформують досвід людства, його знання, цінності, надбання в особистісні якості, установки та риси студентів, а також їх освіченість та ідейність, культуру й здібності, звички й характер. Отже, у педагогічному процесі об'єктивне, соціальне переходить у суб'єктивне, індивідуально-психічне надбання людини. Цілісності педагогічного процесу досягають завдяки органічній єдності процесів навчання, виховання, розвитку й професійної підготовки.

Педагогічний процес у ВНЗ – цілеспрямована, мотивована, доцільно організована та змістовно насичена система взаємодії суб'єктів та об'єктів навчально-виховного процесу щодо підготовки студентів до професійної діяльності й суспільного життя. Педагогічний процес у ВНЗ багатоаспектне явище, для якого характерні численні підсистеми, об'єднані між собою різними типами зв'язків.

Основними *структурними компонентами* педагогічного процесу як системи є мета педагогічного процесу, суб'єкти та об'єкти системи, завдання, змістова складова (виховання, навчання (самоосвіта), професійна підготовка, розвиток), організаційна структура, педагогічна діяльність, а також результат.

Педагогічний процес реалізовує замовлення суспільства на підготовку громадян і фахівців, що виражено в його загальній меті.

Конкретні вимоги суспільства визначають конкретніші завдання навчання й розвитку людей, а також його зміст. Саме мета і зміст складають найважливіший змістово-цільовий компонент педагогічного процесу. Мета функціонує в діяльності і педагога, і студентів на рівні її усвідомлення та реалізації. Визначена мета є відправним моментом, що зумовлює функціонування педагогічного процесу як системи, яка виступає сукупністю структурних компонентів, органічно взаємозалежних між собою.

Педагогічний процес є взаємодією суб'єктів та об'єктів навчання й виховання. Він спрямований на розв'язання завдань навчання, професійної підготовки, виховання й загального розвитку людини, а також на формування в неї певних якостей, установок, емоційно-вольової стійкості, надійності тощо.

Процесуальними компонентами є не самі суб'єкти навчання, а мета, завдання, зміст, засоби, мотивація, методи та форми взаємодії педагогів і студентів, а також результати, яких досягають. Це універсальні характеристики будь-якої діяльності та взаємодії, які також властиві педагогічному процесу. Їх можна визначити як цілевизначальний, змістовий, середовищно-організаційний, педагогічно-професійний, функціонально-процесуальний та результативно-аналітичний компоненти педагогічного процесу.

Таким чином, у педагогічному процесі як системі об’єднані процеси розвитку, виховання й навчання разом з усіма умовами, формами й методами їхнього перебігу.

Основні *завдання* педагогічного процесу у ВНЗ:

■ підготовка молодих громадян до суспільно корисної діяльності;

■ цілеспрямоване формування особистості громадянина, глибоко відданого своєму народові, який має високі моральні й громадянські якості;

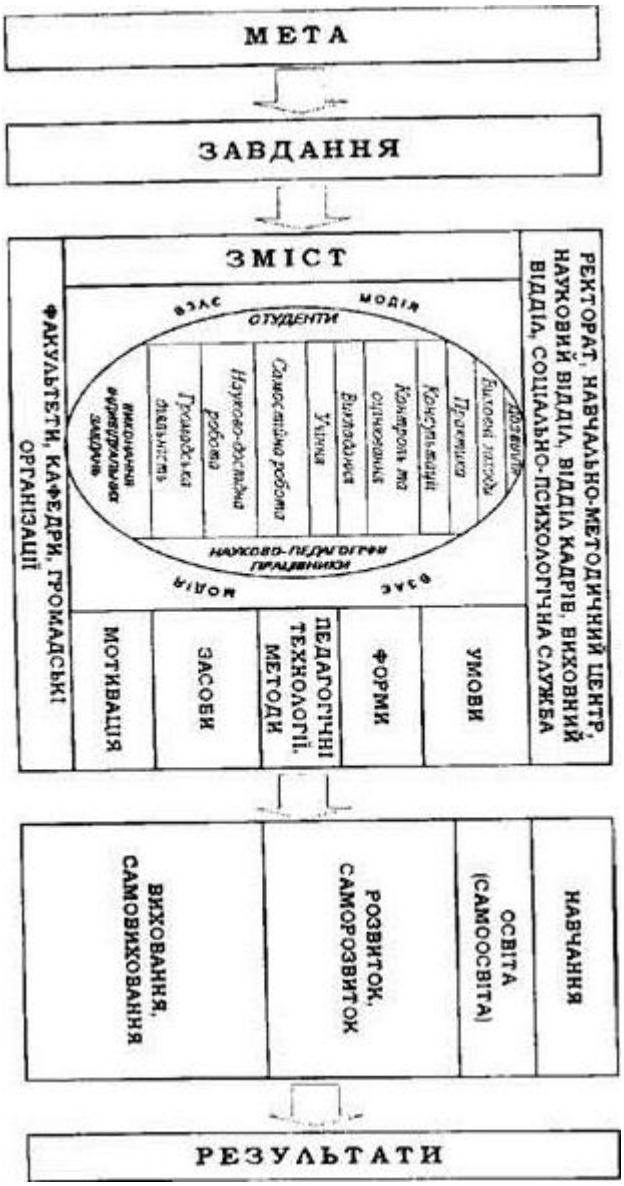
■ озброєння студентів такою системою професійних знань, навичок і вмінь, які забезпечили б ефективну практичну діяльність у певній галузі діяльності;

■ забезпечення цілеспрямованого розвитку духовних сил, інтелектуальних, фізичних і моральних якостей кожного студента.

Завдання педагогічного процесу визначають взаємозалежну й взаємозумовлену діяльність суб'єктів та об'єктів цієї системи. Водночас у педагогічному процесі виявляється єдність зовнішніх впливів і впливів, які наявні в процесі взаємодії усіх учасників педагогічного процесу. До його складу входять не тільки зовнішні освітні, виховні й розвиваючі взаємодії, а й процеси духовного й професійного росту, нагромадження, самовдосконалення таких якостей людей, як освіченість, вихованість, розвиненість, стійкість, дисциплінованість, старанність.

Особливості завдань педагогічного процесу визначають зміст його *складових – виховання* (самовиховання), *навчання* (самоосвіти) й *розвитку*. Кожен з елементів функціонально-змістової структури педагогічного процесу є відносно самостійною підсистемою. Н-д, виховання у взаємодії з навчанням і розвитком має формувати студента як громадянина, патріота, який володіє високим рівнем національної свідомості, гідності й гордості; має високорозвинені морально-психічні якості, необхідні для виконання громадянського обов'язку перед Батьківщиною.

Розв'язанню цих завдань відповідає зміст виховання студентів, який включає такі *складові*: національно-патріотичне, громадянське, трудове, моральне, правове, естетичне, екологічне й фізичне виховання. Кожен напрям реалізують, враховуючи особливості, безпосередні завдання, засоби й методи впливу. Процесуальний аспект виховання виявляється здебільшого характером взаємодії між його учасниками.



Найважливішими компонентами педагогічного процесу є *навчання й виховання*, які зумовлюють суттєві зміни освіченості, професійної підготовки, вихованості й розвитку людей, а також рівня сформованості їхніх якостей. Процеси навчання й виховання складаються з певних взаємозалежних процесів. Наприклад, процес навчання складається з викладання та учіння, процес виховання – з виховних впливів, специфічної взаємодії й самовиховання, яке виникає під час цього процесу.

Виховання – процес взаємозалежної діяльності усіх учасників, взаємозв'язки між якими є складними й різноманітними. Педагоги (виховні структури, громадські організації) чинять цілеспрямовані систематичні педагогічні впливи на свідомість, почуття й волю вихованців в інтересах формування в них усього комплексу якостей людини-громадянина. Ці впливи можуть бути прямими (безпосередніми), якщо вони скеровані до конкретної особистості, групи (колективу), коли наявний прямий контакт вихователя й вихованця.

Значний вплив на людей має *особистий приклад іншої людини*, особливо керівника, депутата. Людина сприймає й переробляє зовнішні впливи, враховуючи свої потреби, мотиви, переконання, звички та інші внутрішні чинники. Усі люди є одночасно як суб'єктами, так і об'єктами. Виховні впливи трансформують, керуючись своїми поглядами, інтересами, життєвим досвідом. Це сприйняття може бути позитивним,

негативним і нейтральним (байдужим).

Позитивно сприйняті впливи збагачують свідомість і почуття людини, зміцнюють її волю. Відбувається подальший розвиток індивіда, особистості, суб'єкта діяльності, індивідуальності, формуються позитивні якості, потреби та інтереси людини.

Ефективність виховних впливів визначають за тим критерієм, наскільки детально реалізовано вимоги принципів виховання; як грамотно та враховуючи які особливості об'єкта й конкретних умов добирають найбільш раціональні методи, форми, засоби виховної роботи. Результатом сукупності виховних впливів є широкий спектр знань і ціннісних орієнтацій людей, які, злившись із почуттями й волею, творять переконання. Переконання, доповнені звичками поведінки, перетворюються на відповідні якості людини. Свої особливості мають також інші складові змістової структури педагогічного процесу.

Основними елементами організаційної структури педагогічного процесу є громадські організації, церква, засоби масової інформації, професійна та інші види підготовки; стан педагогічної активності, система впливу.

Результатом функціонування педагогічного процесу як системи загалом виступають знання, навички, вміння і готовність людини до суспільно корисної діяльності, а також професійні, громадянські, морально-психічні й фізичні якості.

Внутрішньою релігійною силою педагогічного процесу є суперечності між висунутими вимогами пізнавального, громадянського, практичного, суспільно корисного характеру й реальними можливостями студентів їх реалізувати.

У конструюванні педагогічного процесу у ВНЗ необхідно дотримуватися відповідних ***етапів.*** Традиційно виокремлюють такі три етапи: підготовчий, основний і завершальний.

На підготовчому етапі визначають цілі, діагностують умови, прогнозують досягнення, проектують і планують розвиток педагогічного процесу; створюють необхідні навчально-матеріальні, морально-психологічні, естетичні умови, раціонально розподіляють час. Завершують етап розробкою перспективного плану професійної підготовки людей.

Етап організації й реалізації педагогічного процесу містить такі елементи взаємодії усіх учасників навчання: формулювання мети та роз'яснення завдань діяльності, прийняття їх тими, хто навчається, та окремими виконавцями; реалізація обраних методів, засобів і форм організації педагогічного процесу; забезпечення взаємодії усіх учасників виховання; створення сприятливих умов; здійснення різних заходів стимулювання активності людей.

У процесі організації педагогічної взаємодії здійснюють оперативний контроль, виокремлення слабких аспектів у методах і формах організації виховних впливів, регулювання процесу, уміло організовуючи різноманітні заходи стимулювання діяльності учасників навчання, внесення оперативних коректив у зміст діяльності педагогів, у послідовність окремих її видів тощо.

Завершується педагогічний процес *етапом аналізу його результатів*. Суб'єкти навчання вивчають слабкі й сильні сторони навчально-виховного процесу, рівень професійної підготовки студентів до професійної діяльності, громадську, соціальну і моральну зрілість, рівень розвитку особистості, її зміст. На цьому етапі варто також виявити причини неповної відповідності результатів і цілей навчання й виховання.

Одним із напрямів підвищення якості та ефективності навчання й виховання є *інтенсифікація* педагогічного процесу, яка відбувається на основі правильного

поєднання традиційних та інноваційних підходів, і впровадження нових технічних засобів, технологій, методик. Цього досягають завдяки конкретному формулюванню навчально-виховних завдань, раціональному плануванню професійної підготовки, ретельному добору навчального матеріалу, ефективному використанню навчального й позанавчального часу, застосуванню сучасних методик навчання й виховання, забезпеченню чіткості й високої організованості в роботі, постійному пошуку і впровадженню досягнень науково-технічного прогресу.

До важливого напряму вдосконалення педагогічного процесу належить його **гуманізація,** яка має забезпечити кожному учасникові гідне й поважне становище у ВНЗ. Для неї характерне олюднення відносин; високе суспільне визнання кожного, гарантія соціальної захищеності, вияв індивідуальності; увага до внутрішнього світу людини, задоволення її матеріальних і духовних потреб. З гуманізацією нерозривно пов'язана демократизація, яка створює умови для активної діяльності.

Демократизація – це викорінювання будь-яких виявів формалізму, черствості, пасивності, бюрократизму в навчанні й вихованні людей, в організації їхнього життя й діяльності. Це підвищення суспільної й пізнавальної активності особистості, її зацікавленої причетності до проблем суспільства, реалізація духовного потенціалу всіх учасників педагогічного процесу в інтересах підвищення його ефективності. Щоб демократизувати педагогічний процес, у ВНЗ потрібно створити сприятливі умови для вияву активності, творчості, ініціативи студентів. Для цього їх залучають до планування, організації та проведення конкретних навчально-виховних заходів. Забезпечення провідної ролі науково-педагогічних працівників в удосконаленні педагогічного процесу додає йому системного характеру і є визначальним чинником оптимізації усієї діяльності.

Таким чином, педагогічний процес у ВНЗ не механічна сума процесів навчання, виховання, освіти, професійної підготовки й розвитку, а самостійне цілісне явище, яке має певні свої закономірності.

Педагогічний процес у ВНЗ – складний, суперечливий процес, на який впливають внутрішні й зовнішні, об'єктивні й суб'єктивні, тривалі й ситуативні чинники. Тому в цьому процесі своєрідно виявляються закони й закономірності різного рівня й виду.

Вищий рівень становлять найзагальніші закони розвитку природи, суспільства й мислення. У педагогічному процесі своєрідно виявляються *закономірності розвитку суспільства*, формування особистості й колективу, пізнавальної діяльності, якому властиві педагогічні закономірності, що комплексно виявляють найважливіші зв'язки цього процесу.

Визначальний вплив на педагогічний процес у ВНЗ мають соціально-економічні умови країни, політика держави, рівень розвитку освіти, науки, техніки, інформаційних систем, культури. В умовах науково-технічного прогресу й далі зростає залежність педагогічного процесу у ВНЗ від технічного чинника, особливо інформатизації.

Процес формування особистості студента має цілісний характер, тобто всі функції, властивості та якості людини розвиваються комплексно, утворюючи цілісну систему. Зазначена закономірність зумовлює органічну єдність усіх його структурних компонентів, комплексний підхід до роботи.

Провідна роль у формуванні особистості студента належить соціальним умовам. Проте формування особистості студента також зумовлено залежністю розвитку людини від характеру й змісту діяльності; взаємозумовленістю її внутрішніх психічних чинників і зовнішніх впливів; урахуванням вікових та індивідуальних особливостей; характером

взаємин між людьми, духовною атмосферою, якістю навчально-виховної роботи всіх педагогів. Особистість студента формується у групі, колективі, які є важливим чинником виховання.

Педагогічному процесу властиві також специфічні педагогічні закономірності. Провідними серед них є *єдність виховання (самовиховання), навчання, освіти (самоосвіти) і розвитку.*

Якщо порівняти основні функції навчання й виховання, то потрібно зазначити, що вони реалізуються в єдності чотирьох основних функцій – *освітньої, виховної, формуючої й розвивальної.*

У вихованні надзвичайно важливе значення має вплив середовища, ЗМІ, які не можна не враховувати під час організації цього процесу у ВНЗ.

Специфічною закономірністю педагогічного процесу у ВНЗ є відповідність навчально-виховних впливів суб'єктів навчання духовним потребам і пізнавальним можливостям студентів. Ця закономірність виявляє спрямованість дій усіх суб'єктів педагогічного процесу, прагнення врахувати внутрішні сили студентів.

Наступною педагогічною закономірністю є моделювання (відтворення) процесів соціалізації та професійна підготовка студентів до умов діяльності. Ця закономірність потребує, щоб педагогічний процес відповідав особливостям сучасної економіки, а процес підготовки студентів відбувався із урахуванням їхніх дій в інформаційному суспільстві.

Усі закономірності педагогічного процесу діалектично взаємозалежні між собою, що ускладнює та одночасно гармонізує навчально-виховний процес. Якщо вони виявляють істотний зв'язок між причиною і наслідком, то ***принципи*** є основними вимогами, що визначають загальне спрямування педагогічного процесу.

Принципи педагогічного процесу – система основних вимог до навчання і виховання, дотримання яких дає змогу ефективно розв'язувати проблеми всебічного розвитку особистості.

У сучасній педагогічній теорії та практиці виокремлюють такі основні **принципи педагогічного процесу**:

■ суспільно-ціннісної цільової спрямованості педагогічного процесу (означає відповідність вимогам сучасного суспільства, єдність з іншими природними та суспільним процесами);

■ комплексності різних видів діяльності. Оскільки в систему педагогічного процесу входить декілька підсистем, у кожній із яких використовують різні види діяльності (а не лише пізнавальну), то виникає органічний зв'язок, комплекс усіх можливих видів діяльності студента у ВНЗ та поза ним: навчально-пізнавальної, суспільно-політичної, трудової, спортивної, вільного спілкування, художньої. Так виникають численні міжпредметні зв'язки, що дають змогу сприймати світ у всій різноманітності та єдності;

■ колективного характеру виховання та навчання (передбачає використання всього позитивного потенціалу студентського колективу в інтересах особистості, яка розвивається; послідовне поєднання масових, колективних, групових, індивідуальних форм роботи зі студентами);

■ єдності вимогливості та поваги до особистості; гуманізм, довіра;

■ поєднання педагогічного керівництва з організацією спільної діяльності, а також із проявом самодіяльності, творчості та ініціативи студентів у навчанні та вихованні;

■ естетизації студентського життя, створення позитивного, емоційно комфортного

середовища, розвиток художньо-естетичного смаку, пізнання краси навколишнього світу;

■ урахування індивідуальних особливостей студента в усьому педагогічному процесі та його підсистемах;

■ свідомості, активності, самодіяльності, креативності студентів (сприяє формуванню свідомих, активних, самостійних і творчих особистостей, запобігає виникненню формалізму, безініціативності, байдужості);

■ наочності (передбачає розвиток аналітичного мислення, уміння досягати образного виявлення різноманітних технічних і суспільних проблем);

■ науковості (передбачає формування та розвиток у студентів наукового світогляду, вироблення умінь і навичок наукового пошуку, засвоєння способів наукової організації праці);

■ доступності (враховує рівень можливостей студентів та запобігає їхнім інтелектуальним, фізичним, психологічним та моральним перевантаженням);

■ цілеспрямованості педагогічного процесу (сприяє цільовій спрямованості змісту, організації навчання та виховання, формуванню цілісного наукового світогляду, емоційно-вольової сфери, національної свідомості та норм поведінки студента).

Тема №4. **Викладач вищого навчального закладу як організатор навчально-виховного процесу.**

ПЛАН

1. Специфіка діяльності педагога у вищому навчальному закладі.

2. Функції, права та обов'язки викладача педагогічного університету.

3. Основні напрями діяльності викладача вищого навчального закладу.

1. Специфіка діяльності педагога у вищому навчальному закладі

Професія викладача вищого навчального закладу - одна із найбільш творчих і складних професій, в яких поєднано науку і мистецтво.

Ця професія споріднена з працею письменника (творчість у підготовці матеріалу), режисера і постановника (створення замислу і його реалізація), актора (в педагогічній діяльності інструментом є особистість викладача), педагога, психолога та науковця.

Діяльність викладача вищої школи має високу соціальну значущість і займає одне з центральних місць у державотворенні, формуванні національної свідомості і духовної культури українського суспільства.

Професійна педагогічна діяльність викладача може розглядатися як цілісна динамічна система. Н.В.Кузьміна виділяє структурні складники і функціональні компоненти педагогічної діяльності. Ця модель містить п'ять структурних елементів:

- суб'єкт педагогічного впливу,
- об'єкт педагогічного впливу,
- предмет їх спільної діяльності,
- цілі навчання,
- засоби педагогічної комунікації.

Ці компоненти складають систему, бо ні один з них не може бути замінений іншим або їх сукупністю.

Всі вони знаходяться у прямій та зворотній взаємозалежності.

Отже, праця викладача вищого навчального закладу являє собою свідому, доцільну діяльність щодо навчання, виховання і розвитку студентів. Вона є двобічною - спеціальною та соціально-виховною, найважливішими передумовами ефективності педагогічної праці.

Обидві вказані передумови потрібно розглядати у органічній єдності. Спеціальна характеристика викладацької діяльності відображає зв'язок із суспільним розподілом праці. Соціально-виховний аспект викладацької праці пов'язаний з ідеологічними принципами суспільства.

Професійна діяльність має свою специфіку, яка полягає, головним чином, у наступному:

1. У сукупності певних фізичних та інтелектуальних сил і здібностей педагога, завдяки яким він успішно здійснює доцільну діяльність щодо виховання і навчання студента. Серед них найважливішими є організаторські здібності.
2. У своєрідності об'єкта педагогічної праці, який одночасно стає суб'єктом цієї діяльності. Активність студентів як суб'єктів педагогічної праці багато в чому визначається рівнем їх організаційних знань та вмінь.
3. У своєрідності засобів праці викладача, значна частина яких –духовні.

У специфіці взаємозв'язку між трьома підсистемами:

- сукупність інтелектуальних і фізичних сил педагога,
- сукупність певних даних об'єкта праці ,
- сукупність засобів та структури діяльності.

Таким чином, праця викладача вищого навчального закладу – це висококваліфікована розумова праця щодо підготовки й виховання кадрів спеціалістів вищої кваліфікації з усіх галузей народного господарства, інтелектуальної еліти суспільства, української інтелігенції. В ній органічно поєднані знання та ерудиція вченого і мистецтво педагога, висока культура та інтелектуальна, моральна зрілість, усвідомлення обов'язку і почуття відповідальності.

2. Функції, права та обов'язки викладача педагогічного університету

Викладач вищого навчального закладу виконує такі функції: організаторську (керівник, провідник у лабіринті знань, умінь, навичок);

інформаційну (носій найновішої інформації);

трансформаційну (перетворення суспільно значущого змісту знань в акт індивідуального пізнання);

орієнтовно-регулятивну (структура знань педагога визначає структуру знань студента);

мобілізуючу (переведення об'єкта виховання у суб'єкт, самовиховання, саморуху, самоутвердження).

Конкретний зміст праці, права та обов'язки професора, доцента, викладача вищого навчального закладу визначає статут відповідного навчального закладу.

Визначальним і найбільшим за об'ємом компонентом праці викладача є навчально-педагогічна діяльність. За своїм змістом навчальна робота у вищому навчальному закладі – це частина цілеспрямованої трудової діяльності щодо підготовки спеціалістів вищої кваліфікації, що включає види конкретних робіт, визначених структурою навчального плану спеціальності. Таких видів робіт налічується більше сорока.

Навчально-педагогічна діяльність спрямована на організацію процесу навчання у

вищій школі у відповідності з вимогами суспільства.

Для навчального процесу у вищій школі характерним є органічне поєднання навчального і науково-дослідного аспектів, підвищення активності і самостійної роботи студента (навчаючись, студент вчиться сам).

У педагогічній діяльності поєднується теоретична складова, пов'язана з розкриттям нових закономірностей, сутності науки, а також практична, спрямована на перетворення конкретних ситуацій, на розв'язання системи педагогічних задач.

Викладач визначає мету та задачі навчання з конкретного предмету у взаємозв'язку з іншими навчальними предметами; обмірковує зміст навчання, сучасні форми і методи, що сприяють активізації навчально-пізнавальної діяльності студента, форми контролю; формує творчі колективи навчальних груп; здійснює виховання студента і виховує потребу в самовихованні.

Основними видами цієї діяльності є читання лекцій, проведення лабораторних, практичних, семінарських, розрахунково-графічних робіт, консультацій, заліків, екзаменів, рецензування і прийом захисту курсових робіт і проектів, керівництво практикою та навчально-дослідною роботою студентів, керівництво дипломними роботами та інше.

З навчальною роботою тісно пов'язана навчально-методична діяльність щодо підготовки навчального процесу, його забезпечення та удосконалення.

У педагогічному університеті передбачається 29 конкретних видів навчально-методичної діяльності.

В тому числі: підготовка до лекційних, практичних, семінарських занять, навчальної практики; розробка, переробка і підготовка до видання конспектів лекцій, збірників вправ і задач, лабораторних-практикумів та інших навчально-методичних матеріалів, методичних матеріалів з курсових і дипломних робіт; поточна робота стосовно підвищення педагогічної кваліфікації (читання методичної і навчальної, науково-методичної літератури); вивчення передового досвіду з представленням звітності і рецензування конспектів лекцій, збірників задач і лабораторних практикумів; складання методичних розробок, завдань, екзаменаційних білетів, тематики курсових робіт; розробка графіків самостійної роботи студентів; взаємовідвідування тощо.

Робочий день викладача поділяється на дві частини: проведення усіх вищеназваних видів робіт і підготовка до їх проведення.

Таким чином, зміст навчально-методичної роботи знаходиться у безпосередньому зв'язку з навчальною роботою, її об'ємом і структурою. Введення комп'ютерів допомагає у розробці методики використання програмованого навчання, створення карток для програмованого контролю, розробки методики використання ТЗН та інше.

Праця викладача вищого навчального закладу обов'язково передбачає організаційно-методичну роботу, основними видами якої є: робота у підготовчому відділенні, робота стосовно профорієнтації, організація педагогічних практик, робота у приймальній комісії, підготовка матеріалів на засідання кафедри, ради факультету, ради вузу, методична робота на допомогу вчителям, робота по підготовці науково-методичних семінарів і т.д. Органічною частиною викладацької діяльності є робота щодо виховання студентів. Вона вміщує перевірку конспектів, колоквіуми, співбесіди, роботу куратора, керівника клубів, виховну роботу в гуртожитках, проведення вечорів, екскурсій тощо. За всі види роботи викладач звітується на засіданні кафедри, ректораті.

Обов'язковим елементом у роботі викладача ВНЗ є науково-дослідна робота. Зрозуміло, що елементи такої роботи є і в школі. У ВНЗ викладають не основи наук, як у

школі, а власне науку. Тому це органічний компонент навчально-виховного процесу, фактор, що визначає ефективність праці викладача.

Наукова робота включає такі види: виконання планових держбюджетних науково-дослідних робіт, колективних договорів; написання і видання підручників, посібників, монографій, наукових статей і тез, доповідей на конференціях; редагування підручників, їх рецензування, написання відзивів на дисертації; робота в редколегіях наукових журналів; керівництво науково-дослідною роботою студентів; участь у наукових радах тощо.

Професійна діяльність викладача вищого навчального закладу – це особливий різновид творчої інтелектуальної праці.

Творчість викладача полягає, насамперед, у доборі методів і розробці технологій реалізації мети і завдань, поставлених державою перед вищою школою: забезпечення ефективності навчально-виховного процесу; озброєння майбутніх спеціалістів фундаментальними знаннями; привчання студентів до самостійного отримання максимальної інформації за короткий час і розвитку творчого мислення; озброєння уміннями наукового дослідження; виховання різнобічної, досвідченої і культурної людини.

3. Основні напрями діяльності викладача вищого навчального закладу

Сутність і структура педагогічної діяльності, а також пов'язана з ними продуктивність – одне з найактуальніших питань педагогічної науки і практики. Особливо перспективним прийнято вважати напрям, пов'язаний з застосуванням системного підходу до аналізу і побудови моделей педагогічної діяльності. У психолого-педагогічних дослідженнях цей метод застосовується не так давно.

Розробка П. К. Анохіним теорії функціональних систем дозволила використовувати системний підхід і в педагогіці. Система – це сукупність багатьох взаємопов'язаних елементів, що утворюють одне ціле, котре передбачає обов'язкову взаємодію цих елементів.

Розробляючи проблему педагогічної діяльності, Н. В. Кузьміна визначила психологічну структуру діяльності педагога. Психологічна структура діяльності педагога є своєрідним відображенням діяльності педагогічних систем. Психологічна структура діяльності – це взаємозв'язок, система і послідовність дій педагога, спрямованих на досягнення поставлених цілей через розв'язання педагогічних задач.

У ній Н.В.Кузьміна виділяє конструктивний, організаторський, комунікативний і гностичний функціональні компоненти.

Гностичний компонент є своєрідним стрижнем усіх вищеназваних компонентів. Він включає в себе вивчення:

1) змісту і способів впливу на студентів;

2) вікових та індивідуальних особливостей студентів;

3) особливостей навчально-виховного процесу і результатів власної діяльності, її переваг і недоліків.

Конструктивний компонент включає в себе:

1) добір і композицію змісту інформації, яка стає надбанням студентів;

2) проектування діяльності студентів, в якій необхідна інформація може бути засвоєна;

3) проектування власної майбутньої діяльності і поведінки, якими вони мають бути

в процесі взаємодії зі студентами.

У навчальній діяльності конструктивні уміння виявляються у доборі і композиції навчальної інформації, проектуванні власної діяльності і діяльності студентів щодо засвоєння інформації. За нашими спостереженнями, у досвідчених викладачів, докторів наук найбільш розвинене вміння виділяти вузлові моменти, закономірності, тенденції, напрями, а також на високому рівні добирати і структурувати матеріал, але вони менш уваги звертають на методику викладання.

Для конструктивної діяльності молодих педагогів характерним є планування власної діяльності, а не способів організації діяльності студентів. У них відсутні відчуття особливості сприймання інформації аудиторією. *Молоді викладачі відчувають труднощі у конструюванні матеріалу, у виділенні головного, та в розподілі його за часом.* Доценти звертають увагу на конструювання контактів з аудиторією. Під час викладання вони легко знаходять співвідношення між теоретичним і фактичним матеріалом. Педагоги-майстри відчувають аудиторію і творчо перебудовують інформацію.

Проективні – це інтелектуальні уміння, необхідні для мисленого моделювання наукового пошуку або навчально-виховного процесу.

У науковому пошуку – це вміння чітко сформулювати мету, проблему, гіпотезу, задачі дослідження, знаходити найбільш ефективні методи вивчення явищ та аналізу даних, добирати інформаційний матеріал для наукового пошуку, передбачати і попередньо оцінювати результати дослідження тощо.

Організаційний компонент вміщує організацію:

1) інформації в процесі її повідомлення студентам;

2) різних видів діяльності студентів таким чином, щоб результати відповідали цілям системи;

3) власної діяльності і поведінки в процесі безпосередньої взаємодії з студентами.

Л.І.Уманський встановив, що організація людей, збільшення їх сили і можливостей відбувається в результаті подвійного психологічного ефекту:

1) об’єднання, інтеграції членів групи взаємодії;

2) впливу на групу організатора, що забезпечує цю інтеграцію.

Таким чином, інтеграція є основною функцією організаторської діяльності, яка включає: облік, контроль, перевірку виконання, установлення індивідуальної відповідальності.

Комунікативний компонент вміщує: 1)встановлення педагогічно доцільних стосунків з тими, на кого спрямований вплив (на основі визнання моральної, інтелектуальної і політичної зверхності в ролі керівника і організатора – “взаємини по горизонталі”; 2)установка правильних взаємин з тими, хто виступає в ролі керівників даної системи (дисциплінованість, принциповість, творчість – “взаємини по вертикалі”) і партнерів по діяльності; 3)співвіднесення своєї діяльності з державним завданням, що ставиться до керівника як громадянина своєї держави.

Тема №5. **Психолого-педагогічні засади професійної діяльності викладача закладу вищої освіти.**

ПЛАН

4. **Психологічна структура педагогічної діяльності.**
5. **Педагогічний професіоналізм викладача вищого навчального закладу.**

1. Психологічна структура педагогічної діяльності

Психологічна структура компонентів діяльності викладача є динамічною і поступово змінюється з оволодінням майстерністю.

За визначенням І.А.Зязюна, педагогічна майстерність – це комплекс якостей особистості, що забезпечує високий рівень самоорганізації професійної діяльності педагога. Її складовими є гуманістичне спрямування, теоретичні знання, педагогічні здібності, педагогічна техніка.

У державній національній програмі "Освіта" в галузі вищої освіти передбачається - як стратегічне завдання - підготовка фахівців високого культурного і професійного рівня.

Нова концепція освіти і виховання у вищій школі вимагає удосконалення педагогічної діяльності викладачів вищого навчального закладу і досягнення ними професіоналізму. Поняття професіоналізму в психолого-педагогічній літературі розглядається як майстерність (Іванова С.І.), певний рівень майстерності (Ю.К. Бабанський), ототожнюється з поняттям "самоосвіта" та самовиховання (К. Лівітан).

Питання про продуктивність педагогічної діяльності в ряді досліджень тлумачиться в контексті акмеологічного підходу. У роботах Б.Г.Ананьєва закладені основи нового розділу вікової психології – акмеології - науки про найбільш продуктивний, творчий період життя людини. Розвиваючи ці ідеї стосовно педагогіки, Н.В.Кузьміна експериментально і теоретично обґрунтувала акмеологічний підхід до педагогічної діяльності.

2. Педагогічний професіоналізм викладача вищого навчального закладу

В цьому випадку йдеться про дослідження особливостей продуктивної діяльності педагога, то основним критерієм стає не вік, а професіоналізм педагога.

Ретроспективний теоретичний аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури, результатів досліджень педагогічної практики дає можливість визначити професіоналізм як інтегровану якість, вважаючи, що це результат інтенсивної довготривалої педагогічної діяльності, і вона, як результат, передбачає високий рівень продуктивності праці. В структурі професійної педагогічної діяльності можна виділити три складових компонента: професіоналізм знань, професіоналізм спілкування, професіоналізм самовдосконалення.

Професіоналізм знань є основою, підґрунтям формування професіоналізму загалом.

Важливими особливостями професіоналізму знань є:

комплексність, тобто здатність викладача синтезувати інформацію з різних галузей науки у процесі викладання певного закону, тенденції;

особистісна забарвленість, тобто знання, "пропущені" через власну позицію;

формування знань одночасно на різних рівнях (теоретичному, методичному, технологічному).

Професіоналізм спілкування – це готовність і уміння використовувати системні знання у взаємодії зі студентами. Йдеться про те, що виховують студентів не тільки знання, але й сама особистість викладача. Викладач повинен розуміти, пам'ятати, що ефективність спільної діяльності педагога і студента в будь-яких формах залежить від взаєморозуміння між ними. А "зрозуміти внутрішній світ іншої людини, – як справедливо зауважує Кулюткін Ю.М., – це значить зуміти поставити себе на місце іншої людини і бачити оточення немовби очима іншого.

Проте взаєморозуміння – це не просто моє розуміння іншого, але й знання того, що інший розуміє мене… І ось що важливо: коли ми говоримо про взаєморозуміння, то передбачаємо, що партнери по спільній діяльності не просто відображають один одного, але й взаємно поділяють точку зору.

Іншими словами, взаєморозуміння передбачає єдність вихідних цілей учасників спільної діяльності.

Професійно-педагогічне спілкування – це система прийомів органічної соціально-психологічної взаємодії педагога і вихованців, змістом якої є обмін інформацією, пізнання один одного, організація діяльності і стимулювання діяльності вихованців, організація і корекція взаємин у колективі вихованців, обмін ролями, співпереживання і створення умов для самоствердження особистості вихованця.

Педагогічне спілкування – особливий вид творчості.

У професійному спілкуванні викладача можна виділити два взаємопов'язаних компоненти:

1. По-перше, це загальні принципи (основа) спілкування, що закладаються самим характером суспільного ладу, наслідуванням цінностей минулого, в яких реалізується педагогічна діяльність педагога, єдина мета і задачі навчання і виховання.

2. По-друге, його індивідуальні принципи (основа) спілкування, громадянська позиція, стиль спілкування – сукупність конкретних прийомів і засобів, які викладач доцільно, залежно від конкретних умов і можливостей навчання і виховання реалізує у своїй діяльності на основі власних знань, професійного досвіду, здібностей і умінь.

Педагогічно грамотне спілкування знімає у вихованців негативну емоційну напругу (страх, невпевненість); воно має викликати радість, бажання спільної діяльності. Оптимальне педагогічне спілкування – це спілкування, яке створює найкращі умови для розвитку мотивації студента, творчого характеру діяльності, для формування його особистості, забезпечує сприятливий психологічний клімат, попереджує створення психологічних бар'єрів, дозволяє максимально використовувати у навчальному процесі особистісні та професійні якості викладача.

Серед викладачів можна виділити притаманні їм рівні спілкування: Примітивний – в основу ставлення до студента покладено примітивні правила і реакції поведінки – амбіції, самовдоволення, зловтіха. Викладач демонструє свою зверхність. Студент для викладача виступає засобом досягнення мети.

Маніпулятивний – взаємини зі студентом будуються на грі, суть якої полягає у бажанні будь-що виграти, використовуючи різні прийоми, лестощі. Студент при цьому є об'єктом маніпуляції. Він заляканий, інфантильний.

Стандартизований – домінує формальна структура спілкування. Спостерігається слабка орієнтація на особистість; викладач дотримується стандартів етикету, але така поведінка є поверховою і, не зачіпаючи особистісного рівня, реалізується на рівні масок. Студент, самостійний об'єкт, відчуває байдужість викладача поза "маскою", і фактично залишається об'єктом маніпуляцій.

Діловий – орієнтуючись на справу, викладач бере до уваги особистісні характеристики студента лише в контексті ефективності діяльності. Викладач дотримується стандартів етикету, визнає за студентом право на самостійність. Студент для викладача є значущим залежно від внеску у спільну діяльність. В особистісному житті студент залишається самостійним.

Особистісний – спілкування базується на глибокій зацікавленості до студента, визнанні самостійності його особистості. Викладач поважає студентів, вся його

діяльність спрямована на розвиток їхньої духовності, особистісне спілкування стає спілкуванням духовним. Студент довіряє викладачеві, викладач є авторитетом і найкращим посередником між ним і знаннями про навколишній світ, людей, себе.

Набуття викладачем особистісного рівня спілкування є необхідною умовою високої культури взаємодії педагога і студента. Такий рівень потребує від викладача великої самовіддачі і притаманне лише тим педагогам, для яких їх професія є покликанням.

Обов'язковою нормою професійної поведінки викладача є дотримання педагогічної етики, прагнення формувати людські стосунки зі студентами і між ними. В основі моральної норми професійної поведінки викладача має бути повага до особистості студента і водночас, максимальна вимогливість до нього. Професіоналізм спілкування передбачає його позитивну позицію стосовно студента. Відомо, що підвищення ефективності якості праці у всіх сферах виробництва залежить від мікроклімату в колективах, від настрою кожної людини.

У сфері спілкування викладача зі студентами важливу роль відіграє психологічно активний стан або педагогічний оптимізм. Мажор викладача залежить від індивідуальних особливостей особистості, отже, набуває у кожному випадку своїх особистісних форм вираження. Ідея, однак, залишається незмінною: постійна бадьорість, готовність до дії, веселий добрий настрій.

Безумовно, нормою професійної поведінки викладача є педагогічний такт. Це форма реалізації педагогічної моралі в діяльності педагога, в якій співпадають думка і дія. Такт – завжди творчість, завжди пошук і в чомусь неповторний вчинок; такт – це уміння орієнтуватися у будь-яких непередбачених ситуаціях.

Педагогічний такт – це педагогічно грамотне спілкування в складних педагогічних ситуаціях, вміння знайти педагогічно доцільний і ефективний спосіб впливу; почуття міри, швидкість реакції, здатність швидко оцінювати ситуацію і знаходити оптимальне рішення; вміння керувати своїми почуттями, не втрачати самовладання, емоційна урівноваженість, у поєднанні з високою принциповістю та вимогливістю, з чуйним людяним ставленням до студента; критичності і самокритичності в оцінці своєї праці та своїх вихованців, у нетерпимості до шаблону, формалізму, застою думки і справи, до бюрократизму і пихи; повазі в студентах особистості, розвитку їх людської гідності. Педагогічний такт реалізується через мову. Педагогічна діяльність – це ланцюг ситуацій і задач, у розв'язанні яких можна простежити таку послідовність: педагогічна задача – комунікативна задача – мовна задача. Слово – це основний інструмент педагогічної діяльності.

У професійній діяльності мова виконує наступні функції: забезпечення повноцінної презентації (передачі) знань, забезпечення ефективної навчальної діяльності; забезпечення продуктивних взаємин між викладачем і студентом.

І. П. Павлов називав слово людини "вищим регулятором людського пізнання". На думку В.О. Сухомлинського, слово має лікувати, а не бути батогом. Демокрит підкреслював, що цьому треба вчитися: "Ні мистецтво красномовства, ні мудрість не можуть бути досягнутими, якщо їм не вчитися".

Перед викладачем вищого навчального закладу лежить нелегке завдання розвивати любов і повагу до рідної мови, формування уміння і навички правильного мовлення студентів і найкращим засобом у досягненні цього завдання є власний приклад. Викладач, незалежно від того, якого предмету він навчає студентів, має володіти усіма тонкощами мовленнєвої культури. Поняттям культури мовлення прийнято окреслювати

передусім дотримання кожним мовцем правильної літературної вимови, правопису, лексичних і граматичних норм, усталеного в літературній мові наголошення слів. Мова є одним з елементів педагогічної техніки.

Поняття «педагогічна техніка» містить дві групи складових. Перша група пов‘язана з умінням педагога керувати своєю поведінкою –технікою володіння своїм організмом, друга - з умінням впливати на особистість і колектив: техніка організації контакту, управління педагогічним спілкуванням. Складові першої та другої груп педагогічної техніки допомагають відобразити власну особистість викладача, рівень його педагогічної культури. Її засобами є здатність до перевтілення (артистизм, голос, міміка, пантоміміка, культура мовлення). У структурі професіоналізму педагогічного спілкування важливе місце займає також зовнішня естетична виразність.

Щодо професіоналізму самовдосконалення, то слід згадати слова К.Д.Ушинського про “дитячість душі” як основу продуктивної діяльності. “Вічно нестаріюча дитячість душі, – пише він, – є глибинною основою дійсного самовиховання людини”.

Цей компонент професіоналізму передбачає:

по-перше, професійне самовдосконалення через самоосвіту (самостійне оволодіння найновішими досягненнями психолого-педагогічної науки, накопичення передового педагогічного досвіду,

аналіз власної діяльності та діяльності колег і на цій основі реконструювання навчально-виховної інформації і організації власних пошуків);

по-друге, через самовиховання – особистісне самовдосконалення (перебудова особистісних якостей, установок, цінностей, моральних орієнтацій, потреб, інтересів, мотивів поведінки).

Самоосвіта – фундамент професіонального зростання викладача як спеціаліста, формування у нього соціально цінних і професійно значущих якостей. Отже, професіоналізм знань, професіоналізм спілкування, професіоналізм самовдосконалення забезпечують розвиток цілісної системи – професіоналізму діяльності педагога. В педагогічній діяльності ці структурні елементи взаємопов’язані і взаємозумовлені. Відсутність одного з них у діяльності викладача вищого навчального закладу свідчить про несформованість педагогічного професіоналізму.

Глибокі соціальні й економічні зрушення, що відбуваються на межі третього тисячоліття в Україні, спонукають до реформування системи освіти, яка має сприяти утвердженню людини як найвищої соціальної цінності. Лише компетентна, самостійна і відповідальна, з чіткими громадянськими позиціями індивідуальність, тобто вихована людина здатна до оновлення суспільства, забезпечення державності України, розвитку її економіки та культури. Виховання такої людини доручено армії освітян.

У цільовій комплексній програмі “Вчитель” зазначається, що “завдяки діяльності педагога має реалізуватися державна політика у створенні інтелектуального, духовного потенціалу нації, розвитку, збереженні і примноженні культурної спадщини й формуванні людини майбутнього”.

Державна національна програма “Освіта. Україна XXI століття” одним із напрямів реформування освіти визначає підготовку нової генерації вчителів з високим загальним рівнем педагогічної культури, які б втілювали в життя основні принципи перебудови освіти, а саме: гуманізації, гуманітаризації, демократизації, етнізації, диференціації, індивідуалізації.

У філософському розумінні термін “гуманізм” тлумачиться як визнання цінності людини як особистості, її права на вільний розвиток і вияв своїх здібностей, на

гідне життя. У психологічному плані сутність гуманізму полягає в обумовлені моральними цінностями установці на інших, здатності до переживання за них, співчуття, співучасті і співпраці. У педагогічному плані гуманізм означає людяність, рису характеру, яка найповніше виявляється у любові та повазі до людей і передбачає високий рівень вимогливості.

Ще А.С.Макаренко запропонував основний принцип: чим більше поважаю, тим більше вимагаю, але вимогливість має бути стабільною і доброзичливою. Принципи гуманізації, демократизації, індивідуалізації реалізуються в новому демократичному напрямі педагогіки – педагогіки співробітництва (в деяких наукових джерелах вона називається педагогікою толерантності). У своїх останніх наукових працях академік І.А. Зязюн ввів термін «педагогіка добра». В основу педагогіки толерантності покладена нова парадигма виховання, сутність якої полягає у формуванні виховуючих суб'єкт-суб'єктних відносин, суб'єкт-суб'єктної взаємодії вихователя і вихованця. Основою виховання мають стати діяльність, спілкування, взаємини.

А.С.Макаренко у своїй новаторській педагогічній діяльності прийшов до філософсько-педагогічного висновку про відносини як істинний об'єкт педагогічної роботи.

В.О.Сухомлинський відзначав, що навчання – це не проста передача інформації, знань, а складні людські взаємини.

У філософсько-психологічній концепції відомого психолога

С.Л. Рубінштейна доведено, що ставлення людини до людини опосередковане ставленням людини до буття. Це дозволяє зробити висновок, що від характеру взаємин "учитель-учень", "педагог-учень", "викладач-студент" залежить окреслення ставлення молоді до оточуючої дійсності (стосунки в колективі, система самовідносин). Метою виховання є самовираження і повна самореалізація учня, студента як суб'єкта виховання. А.Бойко дає таке визначення: "виховуючі відносини в загальноосвітній школі – це спеціально організована під педагогічним керівництвом вчителя творча, морально-естетична взаємодія суб'єктів виховання, спрямована на досягнення мети виховання, зумовлена всією системою суспільних відносин, загальнолюдських і національних цінностей, відповідає певному стану розвитку суспільства"

Тобто йдеться не про стихійні взаємини, а про відносини спеціально організовані, педагогічно доцільні, моральні й естетичні. Визначаються такі рівні виховуючих взаємин: найвищий – співтворчість, високий – співробітництво, елементарний – супідрядність.

Педагогічно доцільні стосунки, взаємини складаються з тим педагогом, для якого основними цінностями є: вихованці і їх доля та інтереси; наука, яку він представляє, її методи, відкриття; професія, яку він обрав. Тому майбутнього вчителя, викладача слід уже зараз ретельно готувати до формування суб'єкт-суб'єктної взаємодії з молоддю.

Педагогічні кадри нової генерації покликані поєднувати високий професіоналізм із усвідомленням сучасних потреб.

Тема №6. **Методики викладання навчальних дисциплін на організаційних формах навчання у вищий школі**

ПЛАН

1. **Методика читання лекцій**
2. **Підготовка оратора до лекційного виступу**

3. Читання лекції

1. Методика читання лекцій

Лекція - основна форма проведення навчальних занять у вищому навчальному закладі, яка призначена для засвоєння теоретичного матеріалу. Як правило, лекція охоплює основний теоретичний матеріал окремої чи декількох тем навчальної дисципліни. Тематика курсу лекцій визначається робочою навчальною програмою. Можливе читання проблемних лекцій, зміст яких стосується даної дисципліни, але не охоплений навчальною програмою. Такі лекції проводяться провідними вченимп-фахівцямп для студентів і працівників вузів у спеціально відведений час.

Лекції читають професори і доценти (викладачі) вузу. У виключних випадках читання лекцій дозволяється викладачам за відповідним рішенням кафедри.

Лектор, якому доручено читати курс лекцій, зобов'язаний перед початком відповідного семестру подати на кафедру конспект лекцій (авторський підручник, навчальний посібник), контрольні завдання для проведення підсумкового контролю, передбаченого навчальним планом і програмою для цієї дисципліни. Лектор зобов’язаний дотримуватися навчальної програми за темами лекційних занять, але не обмежуватися в питаннях трактування навчального матеріалу, формах і способах доведення його студентам.

Лекція з елементами проблемного навчання починається не з оголошення теми лекції, а зі створення перед студентами проблемної ситуації, вирішуючи яку разом з аудиторією, лектор уводить своїх слухачів у світ знань нової інформації. Після того як удалося сформулювати проблему її необхідно структурувати на 2 - 3 проблемні питання (у звичайних лекціях це еквівалентно основним питанням лекції). Тепер кожна проблема повинна бути сформульована самостійно.

Кількість проблемних питань залежить від змісту проблеми та вміння педагога розчленити інформацію на самостійні «порції» закінченої інформації. Кожна проблема повинна бути чітко сформульована. Після структурування проблеми, окремі проблемні питання розміщуються у визначеній за значущістю послідовності у якій рішення однієї проблеми сприяло б постановці наступної. Розроблена послідовність проблемних ситуацій представляє план лекції в традиційному його розумінні.

Ораторське і педагогічне мистецтво - це засіб впливу на людей і одночасно засіб керування ними. Успіх приходить, якщо ми враховуємо інтереси людей, їх психологічні особливості, потреби, сприйняття і розуміння ситуації. Ораторське мистецтво — це мистецтво підготовки промови з конкретним впливом на розум, почуття і волю слухачів.Головне правило лектора - знати кому. що. де і як сказати. Відомий римський оратор Марк Тулій Цицерон у своїй праці «Три трактати оратора» зазначав, що для досягнення мети під час своєї промови оратор повинен робити три речі: 1) переконливо доводити свої ідеї: 2) впливати на волю і почуття слухачів: 3) доставляти задоволення аудиторії. Тому успіх публічного виступу, як і тисячі років тому, залежить від знання прийомів ораторського мистецтва, культури мовлення і невпинної праці. Нагадаймо заповідь ораторського мистецтва: «Поетами народжуються, а ораторами стають».

Гарну мову дуже часто порівнюють з деревом, що росте, де корінь - спонукальний мотив, стовбур головне питання, гілки допоміжні питання, листки порівняння, квіти риторичні прийоми.

Результативність лекції залежить від багатьох факторів, зокрема, від ситуації, у якій вона читається: типу аудитори, з якою викладач працює; індивідуальних якостей самого лектора та ін.

Студенти жартують над викладачами, виділяючи такі типи лекторів: «півні» - скльовують текст із конспектів: «солов'ї» - ті, що «співають», не дивлячись не тільки в конспект, а й на аудиторію; «маятники» - постійно бігають по аудиторії, тримаючи в руках картки з опорним текстом.

Ознакою ефективного, успішного лектора, що вміє працювати з аудиторією, є здатність використовувати у своїй роботі сукупність стилів і жанрів виступів, усіх прийомів впливу на аудиторію, уміння швидко адаптуватися в новій ситуації.

Лекцію слід розглядати не тільки як засіб передачі інформації з голови викладача в голову студента. Насамперед лекція - це: засіб обміну думками: засіб полеміки (дискусії); форма управління навчально-творчою діяльністю студентів. У цьому контексті постає дуже важливе питання: чим визначається ораторська майстерність педагога? Насамперед рівнем харизм атичності. яскравою особистістю оратора, вмінням впливати на аудиторію, зацікавити студентів практичною цінністю предмета, культурою мовлення. При цьому постійна праця і вдосконалення лекторської майстерності - умова гарного результату.

Чим більше ми врахуємо інтереси студентів, особливості їх сприйняття інформації, рівень підготовленості, потреби - тим більше в лектора шансів на успіх. Основою цього є вміння володіти словом, мистецтво викладача переконувати людей. Успішному оволодінню лекторською майстерністю сприяє вивчення досвіду кращих ораторів, критичне оцінювання власного досвіду' і прагнення до самовдосконалення.

За змістом і формою представлення інформації лекції поділяють на такі види: проблемні, інформаційні, підсумкові, консультаційні (оглядові), а за типом їх подачі слухачам - монологи (без акценту на реакцію аудиторії); діалоги (постійна взаємодія зі слухачами); дискусії (розкриття протиріч у ході лекції).

Підготовка до лекції Звичайно підготовка до лекції включає складання плану і період збирання інформації. Після цього лектор структурує матеріал і визначає час на його викладання. Лектору потрібно ретельно готуватися і відразу намітити: головні проблемні аспекти, змістовні елементи, технологічність викладання матеріалу, порядок і форми завершення лекції. При цьому бажано добирати приклади з практики і «моменти розрядки» (психологічного розвантаження аудиторії). Особливу увагу слід звернути на підбір наочних засобів (плакатів, таблиць, слайдів тощо). Важливо викладачеві налаштуватися на відповідну аудиторію (поставити себе на місце студента, який буде сприймати матеріал). Цей механізм психологічного «вживання» в інший образ у психології називається емпатією.

Крім матеріалу, викладеного в письмовій формі, існує експромт викладача, тобто ті факти, що згадуються за аналогією в процесі викладення основного матеріалу. Звідси висновок: викладач повинен знати більше, ніж планує викласти за планом чи програмою.

2. Підготовка оратора до лекційного виступу

Ця підготовка включає такі етапи: визначення типу виступу, який може бути: ***інформаційний*** (дає конкретний опис, виявлену закономірність, пропонує визначені результати); ***пропагандистський*** (необхідно переконати аудиторію. надихнути, залучити до участі, тощо); ***комбінаційний***: вибір стилю виступу, який може бути науковим (характеризується обґрунтованою аргументацією й академічністю); ***діловим***

(використовується серед підприємців, практиків); ***співбесідою*** (довірча розмова куратора з аудиторією); ***визначення варіантів промови:*** а) зачитувати з конспекту; 6) відтворювати по пам'яті; в) викладати вільно або імпровізувати.

У залежності від типу і способу підготовки вибирається індивідуальний варіант читання лекції: ***визначення чіткої композиційної побудови лекції (***вступ, основна частина, закінчення).

При цьому необхідно пам'ятати психологічну складову засвоєння інформації студентами залежно від форми подання інформаційного матеріалу. Наприклад, якщо студенти сприймають наочний матеріал - працює зорова пам’ять, сприймають інформацію на слух - слухова пам’ять, вступають у полеміку - починають міркувати. Багатьма дослідженнями визначено, що для підвищення ефективності сприйняття інформації лектору необхідно використовувати комплексний підхід.

Кожен черговий лекційний матеріал викладач компонує навколо головної ідеї («опорної бази»). Бажано, щоб навчальний матеріал однієї лекції можна було розібрати за 2 академічні години (одна пара) з логічним її завершенням.

Під час підготовки до виступу варто пам’ятати, що для підвищення ефективності засвоєння навчаїьного матеріалу необхідно дотримуватися таких вимог:

- середня довжина речення не повинна бути більше ніж 15 слів;
- повинна бути розмаїтість у пропозиціях;
- цілком розгорнуту думку бажано укласти в один параграф;
- використовуйте загально прийняті скорочення;
- використовуйте наочні графічні засоби подання інформації;
- перегляньте кілька разів текст і за можливістю скоротіть його.

Для більш якісної підготовки до виступу психологи рекомендують лекторові шліфувати лекційний матеріал за такою послідовністю: 1) виступ у собі (матеріал потрібно «пережити», щоб він мав особистий відбиток: 2) виступ для себе (внутрішній монолог за текстом: 3) виступі для уявних слухачів (тренування доповіді).

Психологи відмічають, що існує три типи запам’ятовування студентами навчального матеріалу: 1) безпосередній відбиток сенсорної (почуттєвої) інформації; 2) короткочасне; 3) довгострокове запам’ятовування.

Безпосередній відбиток сенсорної інформації у пам'яті людини здійснюється системою, що утримує досить точну і повну інформаційну картину протягом дуже малого проміжку часу (до 0.5 с). У короткочасну пам'ять потрапляє вже інтерпретована інформація. Наприклад, якщо на сенсорному рівні ми сприймаємо звуки, то в короткочасну пам’ять потрапляють слова і фрази. Короткочасна пам’ять здатна утримувати невеликий обсяг інформації шляхом безупинного уявного повторення, шо дозволяє швидко і безпомилково приймати рішення. Довгострокова пам’ять - найбільш важлива і найбільш складна із систем пам’яті. її ємність практично не обмежена і містить весь придбаний людиною досвід.Викладач повинен вчитися полемізувати. Необхідність ведення дискусій виникає внаслідок незгоди в оцінках і думках з тими чи іншими питаннями. Викладачеві необхідно зважити на те. що студенти інколи прагнуть спростувати те. що доводить лектор. Для цього необхідно вміти аргументовано довести істину.

3. Читання лекції

У лекції визначальним є зміст. Мова не повинна бути складною. Говорити потрібно просто, переконливо, відверто, зрозуміло. Залежно від мети лекції коригується

структура і метод подачі матеріалу, уточнюється план, відбираються необхідні аргументи. Досвідчені лектори прагнуть завчасно врахувати склад, рівень та інтереси слухачів. їх настрій і можливу реакцію.

В основу лекції, що викладається за допомогою методу *«опорної бази»,* покладено принципи базового нагромадження з кожного питання найбільш важливого матеріалу з метою підвищення продуктивності процесу навчання.

Основні принципи цього методу: виклад матеріалу великими часовими «порціями»; повторення викладеного кілька разів; зворотний зв'язок з аудиторією у вигляді обговорення матеріалу.

Для реалізації цих принципів необхідно, щоб кожна чергова лекція починалася з короткого змістовного огляду раніше викладеного лекційного матеріалу - вікторин, з метою оцінки вхідного контролю знань і повнішого засвоєння інформації. На це витрачається близько 5 - 7 хв.

Технологія проведення вікторин будується з коротких запитань з можливістю швидких відповідей. При цьому доцільно заохочувати студентів балами рейтингу за правильні відповіді.

Можливий варіант, коли викладач пропонує студентам самостійно готувати вікторини перед кожною лекцією по черзі.

Психологи визначають, що в лектора є три основні засоби впливу на аудиторію: лінгвістичні (зміст промови); паралінгвістичні (темп, інтонація, модуляція голосу тощо); кінетичні (жести, міміка, пози оратора).

У ході викладу лекційного матеріалу стежите за дотриманням граматичних норм і слововживання. Уникайте канцеляризмів. шаблонів, адже вони ускладнюють сприйняття інформації і нерідко заплутують слухачів.

Спеціалісти в галузі лінгвістики радять лекторам уважно стежити за правильністю словосполучень, уникати багатослівності, повторення сказаного близькими за змістом словами. Лектор повинен прагнути урізноманітнити свій лексичний запас, уникати штампів, ширше використовувати синоніми. При побудові пропозицій підбирайте слова з властивою їм семантикою і стилістичними особливостями. Лектору важливо знати не тільки що сказати, але і як сказати. Наприклад, психологи відмічають, що зміною тону голосу лектор може подати на 40 % більше інформації.

Фахівці доводять, що приблизно третина слів оратора зайві. Тому прагніть уникнути зайвого багатослів'я і надмірної поспішності у викладенні матеріалу. Контролюйте темп і ритм мови. Оптимальним вважається темп зі швидкістю 120 слів за 1 хв.

Істотно на зміст виступу впливають паузи. За багатьма дослідженнями паузи становлять 10 – 15% часу промови лектора. Паузи в ході виступу бувають різні: люфтпауза (для вдиху повітря), граматична (використовується для уважного читання текстової інформації), педагогічна (для осмислення і засвоєння інформації слухачами), «дірява» (лектор втратив хід мислення, забув інформацію або не знає, що сказати далі).

Що робити лекторові, якщо він втратив послідовність виступу? Якщо маємо «діряву» паузу, досвідчені лектори в такому випадку радять скористатися однією із порад: спокійно оголосіть невеличку перерву; зробіть короткі висновки з раніше викладеного матеріалу (наприклад: «Підводячи підсумки, дозвольте мені ще раз обрисувати дану ситуацію...»); повторіть ще раз останнє речення (наприклад: «Хочу ще раз підкреслити, що...»); поставте питання слухачам або запропонуйте їм задати питання Вам (наприклад: «Чи немає у вас запитань щодо викладеного матеріалу?»); перейдіть до

наступного питання або змініть тему (наприклад: «Перейдемо до наступного питання...»); у вас повинен бути напоготові який-небудь жарт або цікава історія (наприклад: «Мені на думку спав один ціквий епізод...»); зверніться до своїх тез — шпаргалки (для цього необхідно використовувати цупкий папір, писати на ньому тільки на одній сторінці, крупним шрифтом, виділяти важливі думки кольоровим фломастером).

У ході виступу необхідно контролювати свою поведінку і стан слухачів, оскільки вощі взаємозалежні. Слухачі дивляться на лектора, стежать за його зовнішністю, жестами і мімікою.

Необхідно прагнути говорити природнім, невимушеним голосом. Особливу увагу слід приділити жестикуляції. Хоча жести є результатом наших душевних рухів, їх необхідно контролювати. При цьому жести можуть бути логічними (визначені тим. що говориться) і емоційними. Уникайте механічних жестів: невиправдані і часті випади руками, енергійне і безглузде рубання повітря тощо.

Позу під час виступу вибирайте стійку, але не одноманітну, щоб не стомлюватися. Зверніть увагу на свою міміку, за допомогою якої можна переконливо показати і гордість, і збурення, і сарказм тощо. Якщо, наприклад, удається сказати смішне при серйозному обличчі, то сказане виглядає ще більш смішним.

Особливого уміння від лектора потребує виклад матеріалу по пам’яті або із зоровою опорою на текст. Засвоєння матеріалу слухачами в даному випадку порівняно з його зчитуванням збільшується у три рази.

Роблячи начерки виступу, врахуйте, що при нормальному темпі викладання можна прочитати текст із ЗО рядків (комп’ютерний інтервал 1.5) за дві хвилини, а розповісти його - за три хвилини. Виступ не повинен бути перевантажений цифрами. До речі, цифровий матеріал варто зачитувати для більшої аргументованості. Висновки необхідно знати напам’ять.

Зверніть увагу на зворотній зв’язок безпосередньо на лекції - постійно контролюйте взаємодію з аудиторією. Учіться спостерігати за слухачами, адже увага - ті єдині двері, через які проходить усе. що може бути сприйнято людиною. Про рівень залучення уваги студентської аудиторії говорить такий критерій: чим більше слухачі зосереджені на Вашій лекції, тим менше руху в аудиторії. Лектору важливо «завойовувати» увагу аудиторії й утримувати її. регулюючи вищевикладені аспекти виступу.

Загальні рекомендації для лектора: прагніть не читати, а говорити: логічно будуйте думки і речення: визначайте послідовність і несуперечність суджень: підбирайте аргументовані факти і докази: будьте в гарному настрої і доброзичливі: приділяйте увагу ерудиції: контролюйте аудиторію: вмійте розпізнавати критичні моменти лекції: аналізуйте свій виступ.

Тема №7. **Методика проведення лабораторних та практичних занять**

ПЛАН

1. Методика проведення лабораторних занять
2. Методика проведення практичних занять
3. Методика проведення семінарських занять

1. Методика проведення лабораторних занять

Лабораторні заняття тісно пов'язані з іншими організаційними формами навчання і взаємодоповнюють їх, складаючи єдине ціле. У цій єдності теоретичні знання, які отримують студенти на лекції, засвоюються краще, а лабораторні заняття стають більш зрозумілими. Провідна функція лабораторного заняття як організаційної форми полягає в наданні теоретичному курсу експериментального характеру.

Лабораторне заняття (лат. *labor* — праця) — форма навчального заняття, на якому студенти під керівництвом викладача особисто проводять натурні або імітаційні експерименти чи досліди з метою практичної перевірки і підтвердження окремих теоретичних положень навчальної дисципліни, набувають практичних навичок роботи з лабораторним обладнанням, устаткуванням, вимірювальною апаратурою, обчислювальною технікою, оволодівають методикою експериментальних досліджень у конкретній предметній галузі.

Лабораторні заняття належать до основних видів навчальних занять. На них студенти пізнають методику організації й постановки експериментальної роботи в лабораторних умовах, методи наукових досліджень дисципліни, що вивчається, опановують навички роботи з приладами і обладнанням. Саме на таких заняттях студенти залучаються до науково-дослідної діяльності кафедр і тим самим знайомляться з особливостями майбутньої професії.

В організації лабораторних занять враховується кількість студентів на занятті, зміст та обсяг навчального матеріалу, розмір лабораторних приміщень, наявність відповідного обладнання. Тому лабораторні заняття класифікуються за кількома ознаками (Рис. 1.1).

За організацією та методикою проведення лабораторні заняття можна вважати найбільш консервативними. Це пов'язано з функціями, які вони виконують, змістом роботи і специфікою навчального процесу з набуття відповідних умінь і навичок практичної діяльності.

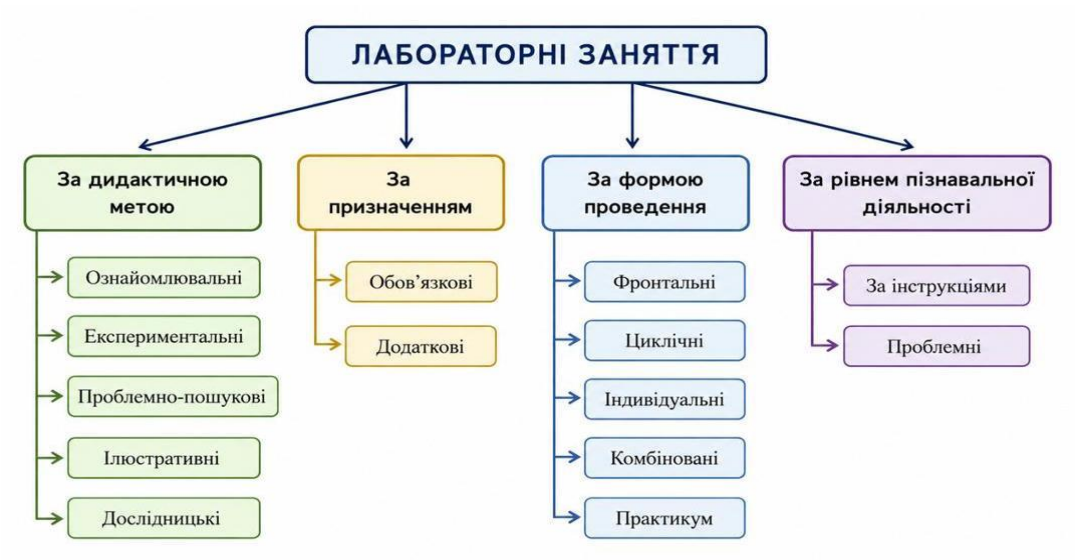


Рис. 1.1 Класифікація лабораторних занять у вищих навчальних закладах

У структурі сучасних лабораторних занять виділяють такі етапи:

– проведення попереднього контролю підготовленості студентів до виконання конкретної лабораторної роботи;

– виконання конкретних завдань відповідно до запропонованої тематики;

– оформлення лабораторного журналу;

– оцінювання результатів роботи студентів викладачем.

Лабораторна робота – це активна форма самостійної роботи студентів, у якій їхня діяльність виявляється у поєднанні розумових і фізичних (моторних) дій, спрямованих на активне застосування здобутих знань, умінь і навичок на практиці в межах заданої програми (інструкції), відповідного обладнання і місця проведення.

У навчальному процесі найчастіше застосовуються фронтальна, циклічна та індивідуальна форми проведення лабораторних занять.

Фронтальна форма проведення лабораторних робіт найпоширеніша, вона характеризується тим, що студенти, об'єднуючись у невеликі групи по 3–4 особи, виконують одну й ту саму роботу одночасно. Лабораторні роботи проводяться за спеціальними програмами та інструкціями. Проведення роботи в такий спосіб не вимагає значних зусиль з боку викладача щодо її організації, проте потребує достатньої кількості лабораторного обладнання. Недоліком фронтальних лабораторних робіт є низька пізнавальна самостійність студентів під час виконання завдань. Крім того, виконання лабораторних робіт одночасно всіма студентами академічної групи призводить до запозичення між ними прийомів і техніки виконання і навіть вирішення завдань без глибокого розуміння сутності явищ, що вивчаються.

Циклічна форма лабораторних занять передбачає розділення всіх лабораторних робіт, передбачених програмою курсу, на декілька циклів, що відповідають певним її розділам. Виконання лабораторних занять у такий спосіб відбувається за встановленим графіком. Така форма дозволяє проводити одночасно різні роботи певного циклу. Недоліком проведення таких лабораторних робіт є те, що вони досить часто випереджають вивчення програмного матеріалу на лекціях, це може призводити до неправильного і неточного розуміння явищ чи процесів.

Індивідуальна форма передбачає виконання кожним студентом визначеної лабораторної роботи за тематичним планом лабораторних занять, при цьому кожен студент проводить один і той самий дослід самостійно. Слід зауважити, що така форма вимагає особливої організації, індивідуального керівництва і контролю за роботою студентів з боку викладачів. Застосування індивідуальних лабораторних занять доречно на початкових курсах, коли студенти засвоюють методику експериментальної роботи в лабораторії. Використання таких занять на старших курсах має враховувати інтереси і схильності конкретних студентів і передбачати варіативність завдань. Отже, можна зазначити, що індивідуальна форма проведення лабораторних занять відповідає сучасним тенденціям розвитку системи освіти, зокрема реалізує особистісно-орієнтований підхід, сприяє індивідуалізації та диференціації навчання.

Враховуючи переваги та недоліки окремих форм проведення лабораторних занять, а також виходячи з розуміння лабораторної роботи як специфічного експериментального дослідження, що проведено студентом самостійно, на деяких лабораторних заняттях можна застосовувати їх комбіновану форму.

Комбінована форма проведення лабораторних занять полягає в тому, що кожен із визначених дослідів певної лабораторної роботи розподіляється між усіма студентами академічної підгрупи. Тобто конкретний студент академічної підгрупи за призначенням викладача отримує власне індивідуальне експериментальне дослідження. При цьому викладачу важливо слідкувати, щоб завдання дослідження було доступним, зрозумілим, мало частково-пошуковий характер, не мало детальної інструкції щодо його виконання. За таких умов перед студентами постає низка окремих завдань:

– зрозуміти і самостійно чітко сформулювати мету досліду;

– подумки уявити хід досліду;

– відібрати з наявного необхідне обладнання і реактиви;

– провести хімічний експеримент;

– зафіксувати результати досліду.

Під час заняття студент обґрунтовує отримані результати власними теоретичними знаннями або за допомогою підручника, при цьому викладач виступає в ролі консультанта, надаючи студенту необхідну доцільну методичну допомогу.

Проведення занять у такий спосіб дозволяє студентам не лише опанувати способи експериментальної діяльності, а ще й навчитися переконливо і дохідливо пояснювати отримані результати. Студент усвідомлює свою відповідальність у засвоєнні нових знань усіма студентами підгрупи. На таких лабораторних заняттях відбувається закріплення теоретичних знань через практичну діяльність, а також формування уміння передавати засвоєні знання. Таким чином студенти оволодівають навичками експериментальної діяльності.

Викладач обов'язково аргументує оцінку студента за визначеними параметрами: точність техніки виконання, самостійність, правильність пояснення тощо. Комбінована форма лабораторного заняття дозволяє кожному студенту проявити ініціативу і самостійність.

Застосування комбінованої форми проведення лабораторного заняття дає можливість формувати у студентів уміння аналізувати поставлене експериментальне завдання та вирішувати його самостійно.

2. Методика проведення практичних занять

Значну роль у системі підготовки фахівців відіграють практичні заняття. Головне їх завдання — закріплення, переведення у тривалу пам'ять теоретичних знань, формування умінь і навичок з тієї чи іншої навчальної дисципліни, оволодіння апаратом наукових досліджень.

Практичне заняття (лат. *prakticos* — діяльний) — форма навчального заняття, в ході якого викладач організує розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння і навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання студентами відповідно сформульованих завдань.

Структура практичного заняття:

– постановка викладачем загальної проблеми та її обговорення за участю студентів;

– проведення попереднього контролю знань, умінь і навичок студентів;

– розв'язання завдань з їх обговоренням;

– розв'язання контрольних завдань, їх перевірка і оцінювання.

У процесі проведення практичних занять використовуються різні методи навчання. Оскільки головним завданням цього виду навчальної роботи є формування умінь і навичок, провідне місце має відводитися різноманітним вправам (підготовчим, пробним, за зразком, тренувальним, творчим, практичним, графічним, усним, письмовим, професійним, технічним та ін.).

Практичні заняття мають відповідати таким вимогам:

– забезпечення розуміння студентами необхідності володіння базовими теоретичними знаннями;

– усвідомлення необхідності вироблення вмінь і навичок, що мають професійну спрямованість;

– забезпечення оптимальних умов для формування умінь і навичок (санітарно-гігієнічних, дидактичних, виховних);

– навчання студентів раціональних методів оволодіння вміннями й навичками;

– забезпечення самостійної діяльності кожного студента;

– дотримання систематичності й логічної послідовності у формуванні умінь та навичок студентів;

– розробка завдань для практичних занять з чіткою професійною спрямованістю;

– широке залучення до системи практичних занять завдань творчого характеру;

– систематичний контроль виконання студентами практичних завдань;

– постійне заохочення практичної навчальної діяльності студентів.

Слід відмовитися від алгоритму, коли практичні заняття мають колективний характер: один студент виконує завдання на дошці, а інші працюють на своїх робочих місцях. Необхідно йти більш доцільним і ефективним шляхом: викладач має чітко визначити завдання, ознайомити студентів з методами самостійної діяльності, допомогти їм усвідомити послідовність дій. І далі необхідно організувати самостійну роботу кожного студента.

Основними функціями практичних занять є:

– поглиблення та уточнення знань, здобутих на лекціях і в процесі самостійної роботи;

– формування інтелектуальних умінь та навичок;

– накопичення первинного досвіду з аналізу питань, що винесені на практичні заняття;

– оволодіння науковим апаратом роботи з джерелами літератури;

– формування вміння робити висновки за вивченою темою.

Практичні заняття проводяться в навчальних лабораторіях, оснащених необхідними технічними засобами навчання, або у спеціалізованих кабінетах, наприклад, «Віртуальна аптека», коли викладачем ставиться мета навчити студентів вирішувати специфічні завдання за фахом підготовки. Практичні заняття мають системний характер і проводяться регулярно, логічно продовжуючи почату на лекціях роботу. Однак на лекції можливо лише в загальних рисах показати підхід до розв’язання завдання. Повне розкриття науково-теоретичних принципів здійснюється на практичних заняттях.

Правильно сплановані практичні заняття мають важливе виховне та освітнє значення. Якщо викладач має широкий науковий світогляд, чітко дотримується певних наукових принципів, здатний зацікавити студентів, розкрити наукове та практичне значення дисципліни, показати завдання і перспективи її розвитку, то саме на практичних заняттях відбувається процес формування майбутніх фахівців.

Практичні роботи, які проводять у вищому навчальному закладі, поділяються на такі групи:

Ознайомлювальні практичні роботи. Вони передбачають формування вмінь і навичок користування приладами, пристроями, необхідними для виконання різних видів практичних робіт.

Підтверджувальні практичні роботи. Виконуючи їх, студент отримує підтвердження правильності викладених на лекціях теоретичних знань.

Частково-пошукові практичні заняття. На таких заняттях студенти мають більше можливостей для творчої роботи. У методичних рекомендаціях до такої роботи вказується мета, а також план досліджень та орієнтовний перелік питань. Деталізацію плану дослідження і визначення повного переліку питань, які необхідно дослідити, виконує сам студент.

Дослідні практичні роботи. У таких роботах студентам задають лише мету дослідження; усі інші етапи її виконання вони планують самі. Цей вид доручають бригадам під керівництвом студентів з яскраво вираженими творчими здібностями. За такого виду роботи студенти витрачають багато часу на підготовку теоретичних та експериментальних досліджень, що передбачає відповідне оцінювання.

Практичні заняття значною мірою забезпечують відпрацювання умінь і навичок прийняття практичних рішень у реальних умовах виробництва, що ґрунтуються на теоретичній основі, розвивають логічне мислення, вміння аналізувати явища, узагальнювати факти, сприяють регулярній і планомірній самостійній роботі у процесі вивчення певного курсу.

Підготовка до практичних занять. Практичне заняття спрямоване передусім на поглиблення і розширення знань, здобутих на лекціях, або з використанням підручників, а також на оволодіння методикою роботи з науковим матеріалом і найтиповішими для певної дисципліни практичними навичками, що вимагає чіткого, продуманого планування.

Планування практичних занять ґрунтується на навчальних планах і програмах навчальних дисциплін, що забезпечує: наступність, систематичність і послідовність навчання; перелік питань змісту дисципліни, час, що відводиться на виконання усіх видів занять; форми і терміни звітності студентів.

Робочий план практичного заняття — це частина робочого плану дисципліни, що складається спільно викладачами лекційного курсу і практичних занять. Як правило, план обговорюється на методичному засіданні кафедри; зазвичай він є загальним для всіх викладачів кафедри і відповідає основним науковим ідеям і загальній спрямованості лекційного курсу.

Методика практичних занять може бути різною залежно від досвіду і методичних концепцій викладача. Важливо, щоб вона активізувала навчально-пізнавальну діяльність студентів, сприяла формуванню навичок і умінь, поглибленню знань з дисципліни. Усе це передбачає продуману підготовку до практичної роботи викладача. Йдеться про перегляд програми, підручника, посібників, інструкцій і методичних розробок з теми практичної роботи, що дає змогу викладачеві внести в роботу елементи нового, уточнити зміст звіту і контрольних запитань.

Проведення практичного заняття ґрунтується на попередньо підготовленому методичному матеріалі: тестах для виявлення ступеня оволодіння студентами теоретичними положеннями, завданнях різної складності для розв’язування їх студентами на занятті та необхідних дидактичних засобів. Підготовка до занять здійснюється за рахунок часу, відведеного на самостійну роботу студента. Особливо важливо, щоб студент усвідомив тему і завдання роботи, від чого залежить ступінь зацікавленості нею.

Важливою для успішного проведення практичних занять є підготовка робочих журналів, методичних розробок. Робочий журнал, як правило, містить номер роботи та її назву, мету роботи, короткі теоретичні відомості; робоче завдання (план виконання роботи, методик, оброблення даних); контрольні запитання, список рекомендованої літератури.

На початку кожного практичного заняття доцільно декілька хвилин відводити для перевірки готовності студентів до роботи.

Тематика і плани проведення практичних занять із переліком рекомендованої літератури заздалегідь доводяться до відома студентів. Студенти згідно з тематичним

планом самостійно опрацьовують лекційний матеріал, рекомендовану літературу; за потреби готують необхідні дидактичні матеріали і виконують домашні завдання.

Проводять практичне заняття переважно у такій послідовності:

– вступне слово викладача із зазначенням його важливості для формування майбутнього фахівця;

– пояснення незрозумілих студентам питань;

– запланована практична частина;

– завершальне слово викладача.

Для кожного заняття надзвичайно важливою є вступна частина. Чим вона динамічніша, тим швидше студенти налаштуються на сприйняття нової теми і будуть готові до творчої роботи. Важливе нагадування основних вимог, правил на занятті, оголошення завдання на наступне заняття з короткою аргументацією. Це слід робити з огляду на те, що на початку заняття студенти більш уважні й сконцентровані.

Викладач нагадує студентам мету і завдання заняття, визначає форми роботи на занятті, час на проведення окремих видів роботи, тобто надає заняттю конструктивно-прагматичного характеру, зацікавлює аудиторію.

Іноді практичні заняття починають з короткого узагальнення найголовніших науково-теоретичних положень, які мають служити вихідним моментом у роботі студентів. Найчастіше це робить викладач, оскільки визначити найважливіше, точно сформулювати науково-теоретичні положення або охарактеризувати методи роботи студенту не завжди вдається. Однак інколи таке узагальнення доручають робити студентам, заздалегідь попередивши їх про це.

Після узагальнення викладач повинен дати відповіді на окремі теоретичні запитання, які виникли у студентів у процесі підготовки до заняття. Важливо, щоб цей процес не затягнувся. Викладач у такому разі може також запропонувати студентам звернутися до підручника, навчального посібника, перенести пояснення на консультацію. Дії викладача залежать від складності питання, наявності літератури.

Після висвітлення теорії питання переходять до власне практичного заняття. Зазвичай з кожної теми лекційного курсу на практичні заняття виносять індивідуалізовані теми комплексного характеру, які, з одного боку, дають змогу студенту ширше застосувати здобуті знання, а з іншого – підготуватися до самостійного виконання домашнього завдання. Для викладача такі комплексні завдання служать також способом перевірки рівня засвоєння навчального матеріалу студентами.

Однак, індивідуалізуючи завдання, викладач має встановити певний середній рівень, який би відповідав завданням вищої школи і безперервно від заняття до заняття в міру педагогічної доцільності зростав. При цьому студент повинен відчувати крок за кроком підвищення рівня своєї підготовки. В протилежному випадку практичні заняття будуть йому нецікавими. Індивідуалізуючи завдання, необхідно зберігати цілісність системи практичних занять, їх взаємозв’язок і послідовність, розглядати їх як єдине ціле, підпорядковане змісту лекцій. Кожне заняття має являти собою тематично завершену частину навчальної програми.

Враховуючи, що на підведення підсумків заняття потрібно 3–5 хвилин, викладач може заздалегідь спланувати час на розгляд кожного питання, проблемних завдань, вправ, ситуацій, тобто дотримуватися регламенту, що дисциплінує студентів, привчає до економії часу. Відсутність регламенту руйнує схему заняття, призводить до втрати логіки, взаємозв’язків.

Практичні заняття мають бути різноманітними. Якщо студенти зрозуміють, що всі їх навчальні можливості вичерпані, то різко знизиться рівень мотивації. Необхідно організовувати практичні заняття так, щоб студенти відчували зростання складності завдань, що зумовлювало б позитивні емоції від власного успіху в навчанні, сприяло б творчим пошукам.

Важливе значення в процесі практичних робіт мають індивідуальний підхід і продуктивне педагогічне спілкування. Студенти повинні отримати можливість розкрити і виявити свої здібності, свій потенціал. Тому при розробленні завдань і плану практичного заняття слід враховувати рівень підготовки та інтереси кожного студента групи, виступаючи в ролі консультанта, не пригнічувати самостійності та ініціативи студентів.

У процесі підготовки і проведення практичного заняття виділяють п'ять етапів:

На першому етапі викладач відповідає на запитання, які виникли у студентів у процесі підготовки до заняття. На цьому ж етапі проводиться контроль самостійної роботи студентів.

Другий етап – перевірка теорії. Студенти пишуть невелику контрольну роботу тривалістю 8–10 хвилин або проводиться усне опитування з питань, визначених методичними вказівками.

На третьому етапі за допомогою викладача розглядається як приклад типове завдання з теми. До розгляду завдання залучаються студенти до обговорення проблем за темою практичного заняття. Викладач спонукає студентів до обміну думками, порівняння протилежних позицій та їх обґрунтування.

Четвертий етап триває 2–4 хвилини. Це оголошення домашнього завдання відповідно до теми практичного заняття за детальним планом. За необхідності надається індивідуальне домашнє завдання.

П'ятий етап є завершенням практичного заняття. На цьому етапі викладач може дати самостійну роботу з вивченої теми (як контроль засвоєння матеріалу заняття).

Активність студентів на практичних заняттях зростає за умови, що їхня діяльність здійснюється в процесі пошуку шляхів додаткового засвоєння теоретичних знань. У них формуються практичні навички і уміння щодо вирішення прикладних завдань, побудови схем, графіків тощо, закріплюються і вдосконалюються вже наявні уміння, розвивається здатність самостійно використовувати усі знання для вдосконалення певних дій тощо.

У навчальному процесі використовують дві форми проведення практичних робіт:

– **фронтальну**, за якої після викладення на лекції теорії всі студенти групи виконують одночасно одну практичну роботу; у такому разі наявний єдиний план і однакова послідовність дій для всіх студентів групи;

– **індивідуальну**, за якої студенти, поділені на групи, виконують різні за тематикою, змістом і планом практичні роботи.

На практичних заняттях студентам слід дотримуватися принципу максимальної самостійності. Вони повинні самостійно виконати роботу, оформити журнал і за завданням викладача дати інтерпретацію результатів. Звичайно, при виникненні суттєвих труднощів у процесі роботи студенти можуть консультуватися з викладачем.

Кожне заняття доцільно закінчувати коротким висновком і рекомендаціями викладача щодо подальшої роботи. У такому разі практичні заняття разом з лекціями сприятимуть створенню перспективи в роботі студентів.

Важливе значення для практичних занять має використання активних методів навчання: неімітаційних (дискусії, екскурсії, виїзні заняття); імітаційних неігрових (аналіз конкретних ситуацій, вирішення виробничих завдань, розбір документації, дії за інструкцією); імітаційних ділових, рольових ігор, ігрового проєктування.

Ефективність практичного заняття значною мірою залежить від уміння викладача володіти увагою студентів, упроваджувати елементи змагальності між ними, здійснювати диференційований підхід при підборі груп для спільної діяльності на практичних заняттях, забезпечувати пряме керівництво (планування, спеціальне конструювання завдань, контроль) і опосередковане (вплив на мотиви, настанови, цілі студента).

3. Методика проведення семінарських занять

Ефективною формою організації навчання у вищій школі є семінарські заняття, з якими органічно поєднуються лекції.

Семінар – вид навчального заняття, який передбачає самостійне опрацювання студентами окремих тем і проблем відповідно до змісту навчальної дисципліни та обговорення результатів цього вивчення, представлених у вигляді тез, повідомлень, доповідей, рефератів тощо.

Проведення семінарських занять дозволяє вирішувати такі дидактичні цілі:

– оптимально поєднувати лекційні заняття із систематичною самостійною навчально-пізнавальною діяльністю студентів, їх теоретичну підготовку з практичною;

– розвивати уміння, навички розумової праці, творчого мислення, уміння використовувати теоретичні знання для вирішення практичних завдань;

– формувати у студентів інтерес до науково-дослідної роботи і залучення їх до наукових досліджень, які здійснює кафедра;

– забезпечувати системне повторення, поглиблення і закріплення знань студентів за певною темою;

– формувати уміння і навички здійснення різних видів майбутньої професійної діяльності;

– здійснювати діагностику і контроль знань студентів з окремих розділів і тем програми.

Семінарські заняття виконують такі основні функції:

– **навчальна** (поглиблення, конкретизація, систематизація знань, засвоєних під час лекційних занять та у процесі самостійної підготовки до семінару);

– **розвивальна** (розвиток логічного мислення студентів, набуття ними умінь працювати з різними літературними джерелами, формування умінь і навичок аналізу фактів, явищ, проблем тощо);

– **виховна** (виховання відповідальності, працездатності, культури спілкування і мислення, прищеплення інтересу до вивчення конкретної дисципліни та до фаху, формування потреби раціоналізації навчально-пізнавальної діяльності);

– **діагностично-корекційна та контролювальна** (контроль за якістю засвоєння студентами навчального матеріалу, виявлення прогалин у його засвоєнні та їх подолання).

Визначаючи методичну концепцію організації і проведення семінарських занять, слід виходити з того, що:

– до семінарських занять висуваються загальнодидактичні вимоги (науковість, доступність, єдність форми і змісту, забезпечення зворотного зв'язку, проблемність та ін.);

– при виборі методики проведення семінарських занять слід ураховувати особливості, зумовлені логікою викладання конкретної дисципліни та психолого-педагогічних особливостей студентської групи;

– необхідно забезпечувати високий рівень мотивації навчальної діяльності студентів (вивчення теми слід розпочинати зі з'ясування її значення для засвоєння даної чи інших дисциплін у майбутній професійній діяльності тощо);

– необхідно дотримуватися принципу професійної спрямованості навчання у вищій школі та здійснювати різнорівневі міжпредметні зв'язки з іншими дисциплінами, практичним навчанням, що забезпечує формування єдиної системи знань, умінь і навичок студентів;

– важливим завданням є також формування професійної культури і мислення, вмінь самоосвіти;

– у процесі проведення семінарського заняття необхідно забезпечувати органічну єдність теоретичного і дослідно-експериментального пізнання;

– семінарські заняття мають гармонійно поєднуватися з лекційними, практичними і лабораторними заняттями та самостійною роботою студентів.

Залежно від завдань і змісту семінарських занять їх можна класифікувати як:

– просемінари;

– традиційні (тематичні) семінари;

– підсумкові семінари (повторення і систематизація знань, міжпредметні семінари та ін.);

– спецсемінари.

Просемінар проводиться зі студентами початкових курсів з метою їх адаптації до лекційно-семінарської форми навчання в університеті. Головним завданням просемінарських занять є формування у студентів уміння працювати з підручниками, першоджерелами, виконувати реферативні дослідження (наприклад, з дисциплін «Історія України» та «Філософія»). Тобто просемінари є своєрідними практикумами для підготовки студентів до навчально-пізнавальної діяльності на лекціях, у процесі практичних занять та самостійної роботи.

При підготовці до перших семінарів викладачеві необхідно продемонструвати першокурсникам види записів, використання яких допоможе їм брати участь в обговоренні конкретних проблем:

• **виписки, цитати** – дослівні, точні записи конкретного тексту з посиланням на джерело інформації та його автора;

• **план виступу** – сукупність чітко сформульованих, послідовно викладених думок, які відбивають основний зміст прочитаного;

• **тези** – основні положення тексту без додаткових пояснень;

• **конспект** – короткий послідовний виклад інформації з першоджерела.

Як різновид просемінару деякі ВНЗ іноді використовують семінар – коментоване читання. Такий семінар ефективний, коли студентам демонструють методику опрацювання певної наукової праці (монографії, наукової статті, дипломної роботи чи курсового дослідження). Основне завдання коментованого читання полягає у формуванні у студентів уміння аналізувати і правильно тлумачити науковий текст. Такі семінари

ефективні на молодших курсах, на старших курсах їх проведення майже не практикується.

На перших просемінарах студентам слід запропонувати рекомендації, які оптимізують їх самостійну роботу і підвищать ефективність інтелектуальної праці.

Традиційний (тематичний) семінар орієнтований на обговорення групи проблем, які вивчались студентами самостійно або опрацьовувалися на лекції. Серед тематичних семінарів найчастіше використовуються такі:

– **семінар-бесіда** (обговорення заздалегідь підготовлених студентами доповідей, рефератів, творчих робіт);

– **семінар-дискусія**;

– **семінар-конференція**;

– **семінар-«круглий стіл»**;

– **семінар-симпозіум** та ін.

На семінарах студентам слід пропонувати запитання, що мають проблемний характер і вимагають творчого, продуктивного мислення, наприклад: «Як Ви вважаєте, чому ...?», «Аргументуйте свій погляд ...», «Порівняйте наукові факти і життєві уявлення про ...», «Чим можна пояснити, що ...?» і т. ін. У процесі дискусії, «круглого столу», конференції, симпозіуму, які мають елементи інтерактивного навчання, студентів слід стимулювати до обміну думками, дебатів, що привчає самостійно мислити, сприяє розвитку аналітичних навичок, умінь захисту власних поглядів, виваженої аргументації, поваги до думки інших.

На старших курсах студентів залучають до участі в спецсемінарах – спеціально організованого спілкування дослідників-початківців з провідними фахівцями в певній науковій галузі чи професійній сфері. Спецсемінар найчастіше набуває характеру залучення студентів до наукової школи, привчає студентів до науково-професійної творчості.

Залежно від типу структура семінару може бути різною, однак викладачу слід знати, що при його підготовці **навчально-пізнавальну діяльність студентів слід організувати так:**

– повідомити тему і план семінару;

– запропонувати для самостійного вивчення основну і додаткову літературу;

– надати усні чи письмові (у вигляді методичних рекомендацій) поради щодо підготовки до семінарів;

– надати студентам індивідуальні завдання та за необхідності провести консультацію з теми семінару.

Методика управління семінаром залежить від багатьох чинників: дидактичної мети, педагогічної майстерності викладача, рівня готовності й активності студентів та ін. У найбільш загальному вигляді типова структура семінарського заняття має такий вигляд:

Структура семінарського заняття

Етапи семінару	Зміст і характеристика етапу
Організаційна частина	Мета – мобілізувати студентів до навчання; активізувати їхню увагу; створити робочу атмосферу для проведення заняття. Етап містить привітання викладача зі студентами, виявлення відсутніх, перевірку підготовленості до заняття (можливе коротке фронтальне опитування, короткий тест і т. ін.)
Мотивація і стимулювання навчальної діяльності	Передбачає формування потреби вивчення конкретного навчального матеріалу, повідомлення теми, мети та завдань семінару. Мотивація сприяє чіткому усвідомленню мети семінару, що полягає у досягненні кінцевого, запланованого результату спільної діяльності викладача і студентів
Обговорення проблем, винесених на семінарське заняття	Полягає в обговоренні і керуванні процесом розгляду основних питань семінару відповідно до обраного виду і методики його проведення. Викладач має подбати про поетапне обговорення і розуміння студентами вивченої навчальної інформації
Діагностика правильності засвоєння студентами знань	Полягає у з'ясуванні причин нерозуміння певного елемента змісту навчальної інформації, невміння чи помилковості виконання інтелектуальної або практичної дії. Здійснюється за допомогою серії оперативних короткочасних контрольних робіт (письмових, практичних), усних фронтальних опитувань, тренінгу (за необхідності з використанням комп'ютерної техніки)
Підведення підсумків	Передбачає коротке повідомлення про виконання запланованої мети, завдань заняття (аналіз того, що було розглянуто, якість діяльності групи й окремих студентів, оцінювання їх роботи)

При проведенні семінарського заняття можуть використовуватись дві структурно-логічні схеми дій викладача рис. (3.1, 3.2):

1. При високому рівні готовності і активності студентів (I варіант)
2. При недостатньому рівні активності студентів (II варіант)

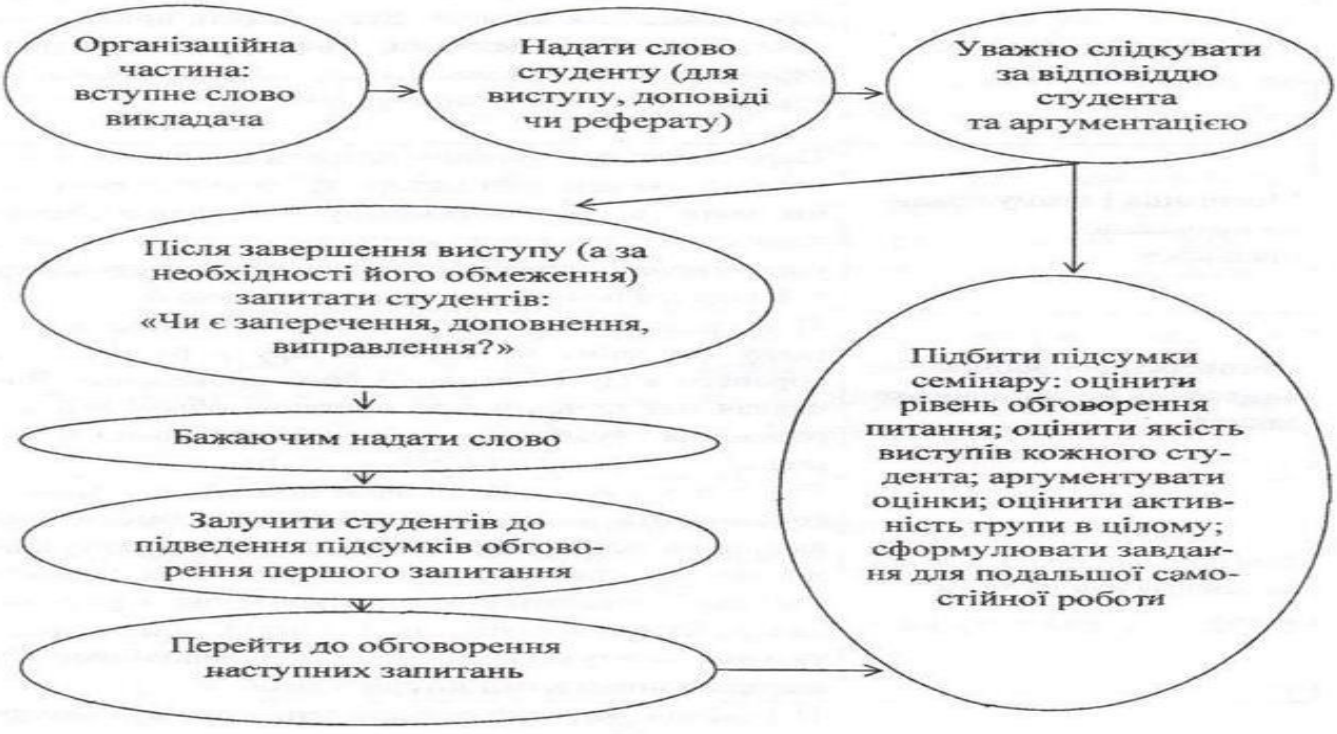


Рис. 3.1 Високий рівень готовності і активності студентів

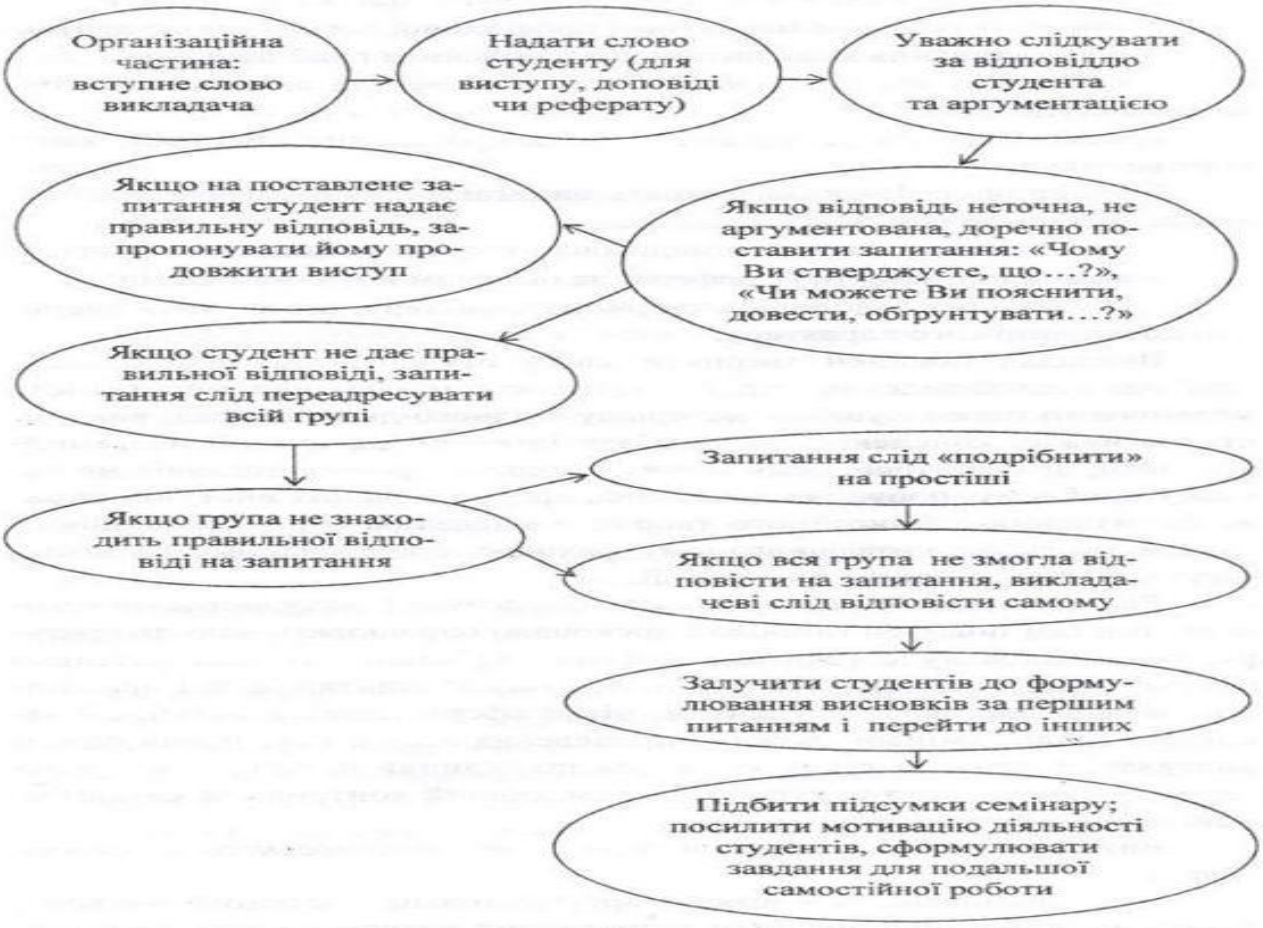


Рис. 3.2 Недостатній рівень активності студентів

В обох випадках вступне слово викладача має висвітлювати:

- значення теми для майбутньої професійної діяльності студентів;
- обґрунтування яких питань слід здійснити глибше;
- пояснення порядку виступів на семінарі (за викликом чи бажанням студентів);
- вимоги до побудови виступів та проведення дискусій, якщо вона виникне.

Різні види семінарських занять вимагають різних форм підготовки до них студентів, зокрема:

- усі студенти готують повідомлення з усіх питань семінару; кожен студент готує реферат за окремим питанням семінару;
- студент готує доповідь творчого характеру, що містить елементи дослідницького характеру.

Викладач повинен звернути увагу студентів на необхідність глибокого ознайомлення з проблематикою семінару, неприпустимість механічного переписування матеріалу з одного-двох джерел, використання чужих конспектів чи плагіату інтернет-інформації. Слід під- креслити, що критичне осмислення матеріалу, різних поглядів на наукову проблему, побудова доказових, аргументованих виступів сприяє формуванню самостійного творчого мислення, вкрай необхідного сучасному висококваліфікованому фахівцю, орієнтованому на діяльність в умовах високої конкуренції.

Викладач має бути взірцем для студентів у підготовці до семі- нару. Він сам повинен глибоко і досконало опрацювати всю літературу, рекомендовану студентам, зробити необхідні нотатки, ретельно сформулювати основні, додаткові, допоміжні запитання, які необхідно і можна поставити студентам; чітко сформулювати вступне і заключне слово семінару. Бажано проведення лекцій і семінарів одним викладачем, адже

за таких умов можливі єдиний підхід до вивчення окремих тем чи питань курсу і систематичний контроль за самостійною роботою студентів.

Викладачу слід оцінювати проведення семінарського заняття, зокрема:

Цілеспрямованість - чітка й аргументована постанова наукової проблеми, намагання поєднати теоретичний матеріал з його практичним використанням у майбутній професійній діяльності.

Планування - виділення і повідомлення студентам головних питань, пов'язаних з профільними дисциплінами, наявність новинок у списку літератури.

Організація семінару уміння розпочинати та підтримувати дискусію, конструктивний аналіз усіх відповідей студентів, оптимальна інформативність і наповненість навчального часу обговоренням проблем.

Стиль проведення семінару - пожвавлений, з постановленням актуальних питань, наявністю елементів дискусії або млявий, що не викликає інтересу.

Ставлення викладача до студентів поважне, урівноважене, толерантне, справедливо вимогливе чи байдуже.

Ставлення студентів до заняття - зацікавлене чи байдуже, конструктивно критичне чи негативне.

Якість управління групою - викладач швидко встановлює контакт з учасниками семінару, впевнено та вільно тримається, взаємодія з групою носить педагогічно доцільний характер та охоплює всіх студентів чи, навпаки, викладач робить багато зауважень, розмовляє на підвищених тонах, спирається в роботі на декількох студентів, а інші залишаються пасивними.

Коментарі та висновки викладача - кваліфіковані, доказові, переконливі, чи, навпаки, некваліфіковані, неістотні, не містять у собі змістовних рекомендацій; якість оцінювання навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Якість організації самостійної позааудиторної роботи студентів і визначення теми наступного заняття та рекомендації щодо підготовки, вивчення основних та додаткових джерел, Інтернет-ресурсів і т.ін.

Знання студентів, виявлені на семінарах та інших практичних заняттях, повинні коментуватися та обов'язково оцінюватися. Оцінки заносяться до журналу і враховуються при виставленні підсумкової (чи модульної) оцінки з навчальної дисципліни.

Тема №8. **Психологія особистості та діяльності викладача ЗВО**

ПЛАН

1. Поняття професійної педагогічної діяльності викладача закладу вищої освіти.

2. Професійна компетентність викладача вищої школи.

3. Основні напрями діяльності викладача закладу вищої освіти.

4. Психологічна структура педагогічної діяльності.

5. Вимоги до особистості викладача.

1. Поняття професійної педагогічної діяльності викладача закладу вищої освіти

Педагогічна діяльність викладача закладу вищої освіти є особливою формою висококваліфікованої розумової діяльності творчого характеру. Вона спрямована на навчання, виховання і розвиток студентів, формування у них професійних знань, умінь та

навичок, виховання активної життєвої позиції.

Педагогічна діяльність у закладі вищої освіти має надзвичайно важливе соціальне значення, оскільки йдеться про формування майбутнього фахівця, від рівня підготовленості якого значною мірою залежить економічний, політичний, соціальний, культурний розвиток суспільства.

Педагогічна діяльність у закладі вищої освіти *– діяльність, спрямована на підготовку висококваліфікованого спеціаліста, здатного знайти своє місце на ринку праці, активно включитися у політичну, суспільну, культурну та інші сфери життя суспільства.*

Однією з особливостей педагогічної діяльності є її *динамічність*, яка зумовлена тим, що об'єкт педагогічного впливу (студент) постійно розвивається, змінюється. Завдання викладача полягає насамперед у вчасному виявленні цих змін і відповідному реагуванні на них.

Педагогічна діяльність передбачає безпосередні контакти зі студентами. У процесі такого спілкування викладач впливає на них не лише своїми знаннями, а й емоційно-вольовими якостями, світоглядом тощо. З огляду на стосунки зі студентами виокремлюють такі **типи спілкування** викладачів зі студентами:

1. ***Примітивний***. Ставлення до студента ґрунтується на примітивних правилах і реакціях поведінки – амбіціях, самовдоволенні тощо. Викладач демонструє свою зверхність. Студент для нього є засобом досягнення мети.

2. ***Маніпулятивний***. Взаємини викладача зі студентом ґрунтуються на грі, зумовленій бажанням будь-що взяти гору. Він застосовує похвалу, лестощі та ін. Студент при цьому є об'єктом маніпуляції, він заляканий, інфантильний.

3. ***Стандартизований***. У стосунках домінує формальна структура спілкування. Спостерігається слабка орієнтація на особистість; викладач дотримується стандартів етикету, але така поведінка є поверховою і, не торкаючись особистісного рівня, реалізується на рівні «масок».

4. ***Діловий***. Орієнтуючись на справу, викладач бере до уваги особистісні характеристики студента лише в контексті ефективності діяльності. Він дотримується стандартів етикету, визнає за студентом право на самостійність. Значущість студента для викладача залежить від внеску в спільну діяльність. В особистісному житті студент залишається самотнім.

5. ***Особистісний***. Спілкування ґрунтується на глибокій зацікавленості студентом, визнанні самостійності його особистості. Викладач любить студентів, вся його діяльність спрямована на розвиток їхньої духовності; особистісне спілкування стає спілкуванням духовним. Студент довіряє викладачеві, викладач є для нього авторитетом.

Ставлення до студентів детермінує організаторську діяльність викладача, визначає загальний стиль його спілкування, який може бути ***авторитарним***, ***демократичним***, ***ліберальним***.

Авторитарному стилеві властивий диктат, який перетворює одного з учасників комунікативної взаємодії на пасивного виконавця. Авторитарний викладач самочинно визначає спрямованість діяльності групи. Це гальмує ініціативу, пригнічує студентів. Основними формами взаємодії за такого стилю спілкування є наказ, вказівка, інструкція, догана. Викладач нетерпимий до заперечень. Усе це породжує несприятливий психологічний клімат. Протидії владному тиску викладача призводять до конфронтації.

Демократичний стиль ґрунтується на глибокій повазі, довірі й орієнтації на самоорганізацію, самоуправління особистості та колективу, покликаний донести мету

діяльності до свідомості кожного студента і залучити всіх до активної участі у спільній справі. Основними засобами взаємодії є заохочення, порада, інформування.

За ***ліберального стилю*** у викладача немає стійкої педагогічної позиції, вона виявляється у невтручанні, низькому рівні вимог до виховання. Такий викладач обмежується виконанням лише викладацької функції. Наслідком такої позиції є втрата поваги, погіршення успішності і дисципліни.

У педагогічній діяльності студент є суб'єктом не лише виховання, а й навчання, оскільки виховний вплив ефективний лише за умови, що студент сам буде активним учасником освітнього процесу, тобто використовуватиме засвоєне знання як засіб для самовдосконалення.

Ще однією особливістю педагогічної діяльності є те, що викладач працює не лише з окремими студентами, а й з колективами академічних груп, курсів, які теж є об'єктами і суб'єктами навчання й виховання. Це вимагає від викладача володіння методикою використання виховного впливу на колектив. Оскільки в освітньому процесі закладу вищої освіти студент піддається виховному впливу викладацького складу, студентського колективу, молодіжних організацій та інших виховних інституцій, педагогічна праця викладача передбачає координацію виховних впливів усіх цих суб'єктів виховання. Організація такої взаємодії суб'єктів освітнього процесу є важливим компонентом педагогічної діяльності.

2. Професійна компетентність викладача вищої школи

Професійна компетентність викладача, базуючись на гуманістичних позиціях і здатності до саморозвитку, являє собою ***систему з чотирьох компонентів***:

1) *професійні знання* (представлені на чотирьох рівнях: методологічному, теоретичному, методичному, технологічному);

2) *професійні уміння* (інформаційні, визначення мети, організаторські, комунікативні, аналіз і самоаналіз; педагогічна техніка, прикладні, планування навчальної діяльності, морально-вольова саморегуляція);

3) *особистісно-професійні якості педагога* (педагогічна спрямованість, інтереси і духовні потреби, ставлення до педагогічної праці, саморегуляція, культура поведінки і спілкування, моральні якості);

4) *досвід творчої діяльності* (творчі вміння в педагогічній, науковій, виховній і суспільній праці; розвиток педагогічного мислення; вибір і обґрунтування своєї педагогічної діяльності).

Професійна компетентність педагога поділяється на декілька ***видів***, на яких базується зрілість людини в професійній діяльності:

- ***психолого-педагогічна компетентність***, яка визначається як властивість індивіда ефективно взаємодіяти з людьми, які його оточують у системі міжособистісних відносин (уміння орієнтуватися в соціальних ситуаціях, обирати адекватні способи спілкування тощо);
- ***комунікативна компетентність*** як поєднання знань, мовних і немовних умінь та навичок спілкування;
- ***професійно-педагогічна компетентність*** як здатність до продуктивного спілкування в умовах, які визначені педагогічною системою, основними елементами якої є:

1) спеціальна і професійна компетентність у сфері дисципліни, що викладається;
2) методична компетентність у сфері способів формування знань, умінь та навичок;

3) соціально-психологічна компетентність у сфері процесів спілкування;

4) диференційно-психологічна компетентність у сфері мотивів, здібностей, спрямованості;

5) аутопсихологічна компетентність у сфері достоїнств та недоліків своєї діяльності й особистості;

6) соціально-економічна компетентність, що передбачає знання глобальних процесів розвитку цивілізації та функціонування сучасного суспільства;

7) соціально-культурна, що передбачає високий рівень професійної та загальної культури: сформований науковий світогляд, стійка система духовних, культурних, моральних та інших цінностей у їх національному та загальнолюдському розумінні.

Психолого-педагогічна компетентність (за А.М. Москаленко) передбачає:

– *наявність необхідних психолого-педагогічних знань про загальні закономірності навчання, виховання та розвитку* (знання нормативних документів про освіту; освоєння нових досліджень психолого-педагогічних наук і методик викладання предметів; уміння оперувати науковою психолого-педагогічною технологією; уміння застосовувати нові методи та прийоми навчання, виховання й розвитку, створювати позитивний емоційний настрій на заняттях, керувати поведінкою студентів на заняттях, встановлювати педагогічно цілевідповідні відносини зі студентами);

– *здатність визнавати особистість студента як найвищу цінність* (готовність сприймати студентів такими, якими вони є, уміння спокійно сприймати можливі помилки, терпляче й уважно реагувати на їхні погляди, висловлювання, почуття, відчувати емоційний стан студентів як свій власний; “бачити” себе їхніми очима);

– *уміння творчо самовиражатися* (наявність педагогічних здібностей, педагогічної майстерності, професійного вміння, потенціалу, мислення, педагогічної техніки й такту).

Психолого-педагогічна компетентність педагога *– це сукупність певних якостей особистості з високим рівнем професійної підготовки до педагогічної діяльності та ефективної взаємодії з учнями, студентами в освітньому процесі*. Як певна система вона складається з трьох блоків:

– *грамотності* (тобто знань, що мають назву загальнопрофесійних);

– *уміння* як здатності педагога використовувати знання в педагогічній діяльності, в організації взаємодії з іншими;

– *професійно* значущих особистісних якостей.

Психологічна компетентність є стрижневою частиною професійної компетентності й включає:

– *соціально-перцептивну компетентність,* в основі якої лежать такі інтегративні властивості та вміння, як проникливість і спостережливість. Вона є системою емоційно-чуттєвого й інтелектуального сприйняття, розуміння та оцінки соціальних суб’єктів у діяльності і спілкуванні;

– *соціально-психологічну компетентність;*

– *аутопсихологічну компетентність,* яка має ключове значення для прогресивного особистісно-професійного розвитку. Це готовність і здатність особистості до цілеспрямованої психічної праці із зміни властивостей особистості, її поведінки, діяльності та відносин у бік прогресивного особистісно-професійного розвитку.;

– *комунікативну компетентність;*

– *конфліктологічну,* що включає це здатність особистості передбачати конфліктні

ситуації, вирішувати їх на справедливій основі, психологічно впливати на сторони, що конфліктують, з метою зниження негативних наслідків конфліктів*);*

– *рефлексивну,* яка виявляється в ефективній реалізації рефлексивних процесів, рефлексивних здібностей, що прискорює процеси особистісно-професійного розвитку, підвищує креативність діяльності. Вона складається з усвідомленості процесів актуалізації особистості, реалізації рефлексивних здібностей у процесі осмислення та подолання стереотипів мислення й утворення нового інноваційного змісту)

Оволодіння професією педагога вищої школи є довготривалим складним процесом, який має свої закономірності. Він охоплює декілька етапів професійного розвитку фахівця, генезису особистості у просторі та часі професійної діяльності.

3. Основні напрями діяльності викладача закладу вищої освіти

Викладач закладу вищої освіти свою педагогічну діяльність здійснює у кількох напрямах:

– навчальна;
– методична;
– дослідницька;
– виховна.

Визначальною функцією праці викладача є ***навчальна діяльність,*** яка спрямована на організацію освітнього процесу відповідно до нормативних документів. Вона поєднує теоретичну складову, пов’язану з розкриттям сутності науки, нових закономірностей, і практичну, яка спрямована на розв'язання педагогічних завдань. Викладач визначає мету і завдання навчання з конкретної навчальної дисципліни, враховуючи міжпредметні зв’язки; наповнює зміст навчання, сучасні форми і методи, що сприяють активізації навчально-пізнавальної діяльності студента, добирає форми контролю. Основними видами цієї діяльності є лекції, лабораторні, практичні, семінарські заняття, консультації, заліки, екзамени, рецензування, організування захисту курсових робіт і проєктів, керівництво практикою та навчально-дослідною роботою студентів, керівництво дипломними роботами тощо.

З навчальною роботою тісно пов'язана ***методична діяльність*** щодо підготовки навчального процесу, його забезпечення та удосконалення. До неї відносять:

– підготовку до лекційних, лабораторних, практичних, семінарських занять, навчальної практики; розроблення і підготовку до видання конспектів лекцій, збірників вправ і задач, лабораторних практикумів, методичних матеріалів з курсових і дипломних робіт;

– поточну роботу щодо підвищення педагогічної кваліфікації (читання методичної і навчальної, науково-методичної літератури);

– вивчення передового досвіду з представленням звітності і рецензування методичних видань; складання методичних розробок, завдань, екзаменаційних білетів, тематики курсових робіт тощо.

У процесі методичної роботи підвищується рівень майстерності самого викладача: він засвоює зміст нових навчальних програм, технологій і реалізовує їх; постійно ознайомлюється з досягненнями психолого-педагогічних наук і методик викладання навчальних дисциплін; вивчає і впроваджує передовий педагогічний досвід; удосконалює власні навички самоосвіти тощо.

Важливе місце в діяльності викладача навчального закладу належить *організаційно-*

методичній роботі, робота на підготовчому відділенні, у приймальній комісії, організація педагогічних практик, підготовка матеріалів на засідання кафедри, ради факультету, ради вищого навчального закладу, робота з підготовки науково-методичних семінарів та ін.

Педагогічна діяльність викладача має поєднуватись з ***дослідницькою,*** яка збагачує внутрішній світ, розвиває творчий потенціал, підвищує науковий рівень знань. У свою чергу педагогічна діяльність спонукає до глибоких узагальнень і систематизації матеріалу, до досконалішого формулювання ідей, висновків і нових гіпотез.

Педагогічна наука може розвиватися лише за умови збагачення її новими фактами, здобутими у процесі науково-дослідної роботи. Хороший викладач, щоб краще й глибше оволодіти своїм навчальним предметом, ознайомлюється з новою науковою літературою, стежить за розвитком цієї науки за кордоном, аналізує основну методичну літературу, уважно опрацьовує науково-методичні журнали зі свого предмета, вивчає досвід навчально-виховної роботи своїх колег за фахом, експериментальне перевіряє доцільність запровадження у власну практику педагогічних новацій.

Виховну діяльність викладач здійснює передусім у процесі навчання, використовуючи потенційні можливості навчальних дисциплін, а також під час спілкування у поза-лекційний час. Важливо, щоб кожен викладач усвідомив важливість свого виховного впливу на майбутніх фахівців і реалізував цю функцію не лише через співбесіди, кураторську роботу, керівника клубів, роботу в гуртожитках, проведення вечорів, екскурсій тощо, а й на власному прикладі. Усі розглянуті функції викладача виявляються в єдності, хоча у різних викладачів може одна превалювати над іншими: у деяких переважає педагогічна спрямованість, в інших – дослідницька, у третіх – однаково виражена педагогічна і дослідницька.

4. Психологічна структура педагогічної діяльності

Для ефективного виконання педагогічних функцій сучасному викладачу важливо усвідомлювати основні компоненти психолого-педагогічної структури своєї діяльності, а також педагогічні дії і професійно важливі вміння та психологічні якості, необхідні для її реалізації.

Психолого-педагогічна структура діяльності *– система дій педагога, спрямованих на досягнення поставлених цілей через розв'язання педагогічних завдань.*

У цій системі виокремлюють такі функціональні компоненти (Н. Кузьміна):

– гносеологічний;
– конструктивний;
– організаційний;
– комунікативний.

Гносеологічний компонент включає вивчення кожного студента і колективу; визначення сфери застосування усіх методів навчання й виховання; вивчення методичних вказівок та інструкцій, розмежування в них об'єктивного і суб'єктивного; аналізування власного досвіду і досвіду інших викладачів, узагальнення його і перенесення ефективних форм, методів і прийомів у практику своєї роботи; самоосвіта і самовиховання.

Конструктивний компонент передбачає добір і композицію навчальної інформації, яку слід донести до студентів; планування діяльності студентів щодо цієї інформації; проектування власної діяльності і поведінки для взаємодії зі студентами.

Організаційний компонент охоплює структурування інформації в процесі її

повідомлення студентам; організацію різних видів діяльності студентів таким чином, щоб результати відповідали цілям системи; організацію власної діяльності і поведінки в процесі безпосередньої взаємодії зі студентами.

Комунікативний компонент передбачає налагодження педагогічно доцільних стосунків з тими, на кого спрямований вплив (визнання моральної, інтелектуальної і політичної вищості як керівника і організатора - «взаємини по горизонталі»); встановлення правильних відносин з тими, хто виступає в ролі керівників даної системи (дисциплінованість, принциповість, творчість -

«взаємини по вертикалі») і партнерів; співвіднесення своєї діяльності з державним завданням, доведеним до керівника як громадянина.

Психологічна структура діяльності викладача є динамічною і з оволодінням майстерністю змінюється. Педагогам необхідно серйозно продумувати стратегію завоювання аудиторії, оскільки від цього залежать стосунки зі студентським колективом. Адже якщо не здобудеш авторитету одразу, то виправити ситуацію буде важко.

Структуру діяльності викладача розглядають у двох аспектах. Перший її аспект передбачає взаємозв'язок знань і умінь:

– *спеціальних* (знання теорії своєї науки та практичні вміння застосовувати їх в педагогічній діяльності);

– *педагогічних* (знання дидактики вищої школи, теорії виховання, усвідомлення основної мети навчання і виховання у вищому навчальному закладі, діагностика професійних даних майбутнього спеціаліста, прогнозування його фахового зростання);

– *психологічних* (знання психологічних основ викладання обраного предмета, психічних станів студентів і свого власного, закономірностей вікових та індивідуальних особливостей сприймання студентами змісту навчання);

– *методичних* (знання шляхів, методів, прийомів і засобів донесення наукової інформації до студентів).

Другий аспект структури педагогічної праці викладача – це його конструктивна, організаційно-мобілізуюча, комунікативно-розвивальна, інформаційно-орієнтуюча, дослідницька і гносеологічна діяльність, що передбачає високу кваліфікацію.

Підготовка висококваліфікованого спеціаліста у вищій школі передбачає не лише запам’ятовування масивів інформації, а й розвиток навичок самостійного творчого мислення, здатності продукувати нові знання, уміння застосовувати їх на практиці. Продуктивне мислення формується тільки у проблемних ситуаціях, які сприймаються як протиріччя між наявними і новими знаннями. Ефективним навчання може бути лише в процесі дослідження. Тому у вищій школі в освітній процес впроваджують методи науково-дослідної діяльності, прищеплюють студентам уміння володіти методологією наук як інструментом здобування нових знань. З огляду на це викладач закладу вищої освіти перетворюється на вченого-дослідника, теоретика і практика, керівника дослідницького студентського колективу, психолога-вихователя, управлінця навчально-пізнавальною діяльністю студентів.

5. Вимоги до особистості викладача

Особливості педагогічної діяльності у закладі вищої освіти передбачають певні вимоги до особистості викладача.

1. *Усвідомлення свого громадянського обов’язку* – виховання гідних громадян країни, висококваліфікованих спеціалістів для народного господарства.

2. *Досконале володіння своїм предметом*. Як свідчить досвід, успішно навчає і

виховує той викладач, який знає свій предмет. Згідно з опитуванням студентів найавторитетнішими вони вважають тих викладачів, які мають глибокі знання. Однак знання викладача можуть стати могутнім засобом навчання й виховання лише за умови, що він не просто викладає їх, а використовує матеріал науки для розумового розвитку студентів, їх фахової підготовки, морального виховання. Крім того, викладач повинен добре орієнтуватися в суміжних дисциплінах, що сприятиме глибшому розкриттю закономірних зв'язків між предметами, явищами і процесами реального світу, формуванню всебічно розвиненого спеціаліста.

3. *Майстерне володіння методикою викладання, управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів*, що допомагає викладачеві складне завдання подати доступно, врахувати особливості особистості студента, зацікавити інформацією, викликати захоплення нею і бажання поповнювати свої знання.

4. *Педагогічна вираженість*. Це своєрідна установка на педагогічну діяльність і психологічна готовність до неї. Вона виявляється у спрямованості думок і прагнень щодо навчання й виховання студентів, у манері розмовляти, в поведінці тощо. Завдяки цій рисі викладач стає здатним інтуїтивно виділяти з навколишнього середовища навчально-виховні факти і відповідно педагогічно їх інтерпретувати.

5. *Розумна любов до студентів*. Проте, як зауважив А. Макаренко, така любов виключає безпринципне і поблажливе ставлення до молодої людини, потурання її слабкостям. На його думку, вимогливість не суперечить любові і повазі до людини: саме у вимогливості до людини і полягає повага до неї.

6. *Ерудованість*. Окрім глибоких знань свого предмета, викладач повинен володіти ґрунтовними знаннями з питань філософії, політики, мистецтва, сучасних досягнень науки і техніки. Це допоможе йому спілкуватися зі студентами на різноманітні теми. Широта його інтересів дає змогу спрямувати студентів на цікаві справи, допомагати їм в організації змістовного дозвілля.

7. *Творчий підхід до справи*. Викладач, який є творчою особистістю, перевіряє та аналізує власний досвід, вивчає і використовує все краще з чужого, шукає і знаходить нові, досконаліші, раціональніші педагогічні технології.

Психологічними передумовами педагогічної творчості є *професійно-специфічні здібності,* тобто сукупність індивідуально-психологічних якостей особистості, які сприяють успішній педагогічній діяльності:

– *організаторсько-педагогічні здібності* (організування навчально-пізнавальної діяльності студентів і власної діяльності, загальне та професійне самовдосконалення);

– *дидактичні здібності* (підготовка навчальних матеріалів, доступність, виразність, переконливість при поясненні навчального матеріалу; здійснення мотивації діяльності);

– *перцептивні здібності* (об'єктивне оцінювання емоційного стану студентів і його врахування у навчальній діяльності);

– *комунікативні здібності* (налагодження педагогічно-доцільних стосунків зі студентами та колегами з навчально-виховної діяльності);

– *сугестивні здібності* (здібності емоційно-вольового впливу на людину);

– *гносеологічно-дослідницькі здібності* (виявляються в умінні пізнати і об'єктивно оцінити педагогічні явища та процеси; їх рівень залежить від рівня дослідницької культури викладача, його методологічних знань і дослідницьких умінь);

– *науково-пізнавальні здібності* (володіння науковими знаннями, розуміння взаємозв'язків між науками).

8. *Високі моральні якості*. У моральному аспекті педагог повинен бути таким,

якими прагне зробити вихованців, тобто живим взірцем чеснот.

9. *Уміння володіти власною емоційно-вольовою сферою*. Це виявляється передусім у продуманій поведінці, відповідних емоціях «мажорного» чи

«мінорного» характеру. Таке перевтілення викладача необхідне, щоб вплинути на студента, змусивши його пережити певну ситуацію. Окрім того, педагогу необхідно виявляти емоції і волю у несподіваних ситуаціях педагогічного процесу, що потребує розвинутого педагогічного самовладання, витримки, вміння швидко вибирати шляхи адекватного реагування на ситуацію, правильно її розв'язувати. Для успішної роботи зі студентами викладач має бути цілеспрямованим, ініціативним, дисциплінованим, вимогливим до себе та інших. Особливо важливі для нього витримка, здатність до гальмування у поєднанні зі швидкою реакцією і винахідливістю, емоційною рівновагою, умінням володіти своїми почуттями.

10. *Педагогічна спостережливість і уважність*. Спостерігаючи за студентами, викладач отримує інформацію про їхні індивідуальні особливості, розуміння ними навчального матеріалу, ставлення до навчання і викладачів, стосунки між ними, настрої і психічні стани, їх реагування на зауваження та оцінку успіхів у навчанні й поведінці. Під час навчальних занять викладачеві необхідно тримати в полі зору усіх студентів групи; концентрувати свою увагу на розгортанні теми, зміні різних видів навчальних завдань і засобів, зосереджувати свою увагу на написаному, щоб не припуститися помилок у словах, формулах, обчисленнях тощо.

11. *Натхнення та інтуїція*. Натхнення приходить до людини внаслідок її значних зусиль над своєю психікою, націленості на предмет дослідження, постійного обмірковування і переживання його. Це такий психічний стан, коли одночасно задіяні усі сфери психіки – розум, почуття, сприймання, інтуїція тощо. Інтуїція виявляється в особливому відчутті правильного напряму діяльності, у бажанні її результатів, неусвідомленому переконанні, що саме так, а не інакше слід діяти.

12. *Досконале володіння мовою і мисленням*. Мова і мислення викладача повинні бути педагогічними. Йдеться про конкретність, чіткість думок, їх логічність, дохідливість, переконливість, впливовість, здатність викликати у студентів відповідні почуття. Крім того, мова педагога має бути позбавлена дефектів. Важливою вимогою до викладача є володіння ним державною українською мовою.

13. *Оптимізм*. Він має бути невід'ємною рисою сучасного викладача. Його наявність впливає на ефективність навчання і виховання студентів, викликає у них позитивні емоції, добрий настрій і захопленість справою, активність, рішучість, упевненість у своїх силах.

14. *Педагогічний такт*. Це професійна психолого-педагогічна особливість поведінки викладача у стосунках зі студентами, яка відповідає цілям і завданням виховання і виявляється у творчій педагогічне виправданій його діяльності. Педагогічний такт передбачає відповідне ставлення до студентів, уміння в кожному конкретному випадку знаходити правильну лінію поведінки. Він потрібен викладачеві у системі його виховного впливу як на студентський колектив, так і на кожного студента зокрема.

15. *Здоров'я і зовнішній вигляд*. Професія викладача вимагає значного нервового і фізичного напруження, тому він має турбуватися про своє здоров’я. Важливе значення у педагогічній діяльності має зовнішній вигляд викладача. Неприваблива зовнішність викликає негативне ставлення до нього, а відтак і до навчальної дисципліни, яку він викладає, до моральних настанов, які він пропагує.

Сукупність особистих якостей викладача формує його авторитет, тобто загальновизнану студентами значущість його достоїнств і основану на цьому силу його виховного впливу. Авторитетним є той викладач, який глибоко знає свій предмет і майстерно його викладає, любить молодь, відчуває її наміри і прагнення, доброзичливо відгукується на них.

Список рекомендованої літератури

1. Гирич З. І. Основи педагогічної майстерності : конспект лекцій. Харків : НАУ ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіацыйний інститут», 2023. 189 с.
2. Дутко О. М., Горбатюк О. В., Лебідь І. Ю., Поліщук С. В., Федорчук В. В. Основи педагогічної майстерності та творчості вчителя : навчально-методичний посібник / за ред. В. В. Федорчук. Кам’янець-Подільський : Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. 275 с.
3. Короткова Ю. М., Новікова О. О., Мухіна Г. В. Основи педагогічної майстерності й творчості викладача закладу вищої освіти : навчальний посібник. Київ : Видавництво Олді+, 2023. 162 с.
4. Кучинська І. О. Методика викладання у закладі вищої освіти: навчально-методичний посібник. Кам’янець-Подільський : Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2026. 182 с.
5. Марушкевич А. А., Спіцин Є. С., Жиленко М. В. Педагогічна майстерність викладача : підручник. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2024. 231 с.
6. Назаренко О. М. Педагогіка : навчальний посібник. Одеса : Фенікс, 2022. 146 с.
7. Петровська Т. В., Жукова Г.В. Педагогічна майстерність: підручник. Киъв : Видавець Позднишев, 2024. 402 с.
8. Психологічне забезпечення педагогічної майстерності : навчально-методичний посібник / І. А. Бурлакова, Н. О. Євдокимова, О. А. Агарков та ін. Київ : Кондор, 2026. 276 с.

Навчальне видання

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН

Конспект лекцій

Укладач: **Короленко** Віктор Леонтійович

Формат 60 х 84 1/16. Умовн. друк. арк. 5,7.
Тираж 20 прим. Зам. №.....

Надруковано у видавничому відділі
Миколаївського національного аграрного університету.
54010 м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, 9

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4490
від 5.02.2013р.